

НАШ УКРАЇНСЬКИЙ ДІМ

Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори

№ 1

Ніжин – 2016

Науково-популярний часопис
для вчителів України та
діаспори
"Наш український дім"
№ 1, 2016 рік.

Свідоцтво про державну
реєстрацію
друкованого засобу масової
інформації
від 06.03.2007 р.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Ніжинського
державного університету
імені Миколи Гоголя.
Протокол № 10 від 26.05.2016 р.

Засновники:

Центр гуманітарної співпраці з
українською діаспорою
Ніжинського державного
університету
імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Україна).

Склад редакції:

Бойко О. Д.,
докт. політ. наук, проф. ;
Мельничук О. В.,
докт. фіз.-мат. наук, проф. ;
Астаф'єв О. Г.,
докт. філол. наук, проф. ;
Михед П. В.,
докт. філол. наук, проф. ;
Онищенко Н. П.,
директор Центру; член Нац.
спілки журн. України;
Самойленко Г. В.,
докт. філол. наук, проф. ;
Сидоренко В. О.,
канд. філол. наук, доц. ;
Овдієнко О. І.,
фахівець Центру

Верстка, макетування:
Овдієнко О. І., Косяк В. М.

Літературний редактор:
Лісовець О. М.

Коректор:
Конівненко А. М.

З м і с т

Українознавство

- Коваленко Є.** Софія Русова в історії української педагогічної думки.....4
Моціяка О. Олександр Афанасьєв-Чужбинський і Євген Гребінка: діалектика взаємин.....10
Саннікова Л. Гіпотеза Про Пурушу, рух і рушник...16

Наукові розвідки

- Луняк Є.** Образ українського козака у французькій масовій культурі.....34
Блохин Д. Григорій Сковорода в пам'яті своїх земляків-нащадків.....39
Любченко В. Фундатор вищої школи в Ніжині.....43
Сидоренко В. Людина, що "возродила Малороссию к новой умственной жизни": граф Ілля Андрійович Безбородько.....48
Примак О., Грідіна А.-Л. Полонізм як складова говірки жителів села Шаровечка Хмельницької області.....50
Науменко М. Дворяни Вовки-Карачевські з Дуболугівки.....61
Брюзгіна Г. Композитор Андрій Тішков.....67

Методичні матеріали

- Ролік Л.** "Лікар Айболить" англійською. Конспект заняття з англійської мови у старшій групі дитсадка.....96

Поезія, проза, переклади, рецензії

- Кайль Рольф-Дітріх** Гоголь у дзеркалі своїх біблійних цитат (**Переклад А. Роліка**).....98
Онищенко Н. Славні нащадки Тараса.....112

Шановні добродіі!

Часопис, який Ви тримаєте в руках, є науково-популярним виданням, що може бути цікавим не тільки учителям-практикам, а й усім, хто причетний до вивчення та викладання української мови, літератури, історії, культури в Україні та поза її межами.

На нашу думку, на сьогодні вже назріла потреба в такого типу періодичних виданнях, оскільки вони надають можливість обмінюватися думками, ділитися досвідом і фахівцям із діаспори, які довгий час були відірвані від України, проте завжди переймалися проблемами українознавства.

Публікації, які представлені в нашому часописі, охоплюють доволі цікаве коло питань, актуальних і водночас проблемних: наукові розвідки, методичні матеріали для шкільництва, поетичні, прозові та драматичні твори й переклади сучасних маловідомих авторів. Маємо надію, що в нашому журналі Ви знайдете відповіді на свої запитання та зможете використати його у своїй практичній діяльності, пропагуючи ідею українства.

Будемо щиро вдячні за співпрацю з нами, за надіслані матеріали для публікації, за висловлені побажання та пропозиції щодо роботи редакції.

З повагою, редакційна колегія

УКРАЇНОЗНАВСТВО

Євгенія Коваленко

СОФІЯ РУСОВА В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ (до 160-річчя від дня народження)

2016 року вся українська педагогічна громадськість відзначає 160-річчя від дня народження однієї з найвидатніших жінок України, вченого-педагога, людини, яка все своє життя присвятила утвердженню України як самостійної незалежної держави – Софії Федорівни Русової. Її ім'я – серед величних постатей, які уособлюють воістину хресний шлях до незалежності, демократичності й соборності України – Михайла Грушевського, Михайла Драгоманова, Симеона Петлюри, Івана Огієнка, Лесі Українки та інших. Відомо, що в радянський період педагогічні ідеї Софії Русової були сфальсифіковані, перекручені, приречені на дискримінацію й гоніння офіційною пропагандою, були приховані й відсторонені від педагогічної громадськості, зберігалися в спецховищах КДБ із клеймом "буржуазна націоналістка", і лише з 1991 року, з проголошенням незалежності України, її спадщина стала доступною і відкритою для вивчення.

1991 рік ЮНЕСКО оголосило роком Софії Русової – видатного представника української культури, державного й громадського діяча, письменниці, вченого-педагога, історика, етнографа, мистецтвознавця, літературного критика, людини широкої ерудиції, але передусім – палкої патріотки України.

Складною і багатою на визначні події була епоха, в якій минуло життя С. Русової. Це був період пробудження національної самосвідомості українського народу в царській Росії. Хвилі народницького руху, глибинні демократичні процеси, що відбувались у той період, пов'язані зі створенням в Україні товариств, громад, просвіт, які об'єднували українську інтелігенцію національною ідеєю; революції 1905 і 1917 років; війни (російсько-японська, перша світова, громадянська); створення незалежної Української держави (1917–1920 рр.); хвиля репресій за "українофільство" як з боку царату, так і більшовицького уряду; еміграція цвіту української нації після 1920 року. Родина С. Русової – у вирі всіх цих подій. Її життя – це й життєпис історії українського народу другої половини XIX – і першої XX ст.

1871 року Софія Федорівна в п'ятнадцять років разом із старшою сестрою відкрила в Києві перший україномовний дитячий садок і духовно зблизилася з відомим українським письменником М. Старицьким, українським композитором М. Лисенком, членами Старої Громади – М. Драгомановим, В. Антоновичем, П. Чубинським, П. Житецьким, Ф. Вовком, О. Русовим та ін. З того часу її життя назавжди пов'язане з боротьбою за відродження самобутності українського народу, його мови, культури, освіти. Куди б доля не кидала родину Русових (Чернігів, Ніжин, Херсон, Полтава, Одеса, Київ), Софія Федорівна активно включалася в роботу місцевих громад, просвіт: у відкриття дитячих садків, початкових шкіл, книгозбірень, підготовку вистав, лекторіїв, видання літератури тощо. Царський уряд прискіпливо стежив за розгортанням національно-визвольного руху в Україні. Після розгрому Кирило-Мефодіївського братства за членами всіх об'єднань української інтелігенції встановлюється "негласний надзор". Не оминула ця чаша й родину Русових. З 1880 по 1905 роки Софію Федорівну заарештовували п'ять разів, проте це не схитнуло її переконань, а лише посилювало їх, загартувало її волю в боротьбі за національно-культурне відродження України, передусім її мову та національну систему виховання як основних засобів формування національної свідомості й національної психології народу.

Революція 1905 року дає С. Русовій надію на визволення України з-під гніту царської імперії. Вона працює в комісії, створеній Академією наук для визнання української мови, за її ініціативи був скликаний з'їзд народів Російської держави, на якому порушувалося питання про надання повної автономії кожному народу в економічному й культурному житті, створення шкіл для всіх народів з рідною мовою навчання; бере активну участь у Всеросійському з'їзді вчителів (1905 р.). У цей час С. Русова розробляє і читає курс лекцій з української літератури для слухачок Бестужівських курсів у Петербурзі, там само за її участю була видана безцензурна збірка "Кобзаря" Т. Г. Шевченка. 1906 року С. Русова видає "Український буквар", в основу якого взяла розробки О. Потебні, який ще в 60-х роках XIX ст. працював над підручником для українських недільних шкіл. Це був сміливий крок, бо таких підручників українською мовою російська цензура не пропускала, до того ж революція пішла на спад, і в країні посилювалась реакція.

Статтю "Хроніка національної школи" 1907 року в журналі "Русская школа" С. Русова відкриває низку публікацій, присвячених аналізу проблем національної школи різних народностей Росії, зокрема білорусів, українців, бурятів, калмиків, мордвинів, чувашів, євреїв, якутів, татар, чемерисів. У своїх статтях С. Русова розкриває шовіністичну русифікаторську політику царату в галузі народної освіти, показує, як багатомовне гноблення, централізація і русифікація освіти особливо відбилася на національній гідності, самосвідомості і психології народів.

Після повернення до Києва 1909 року С. Русова працює викладачем педагогіки у Фребелівському жіночому інституті, який готував працівників дошкільних закладів, та викладає французьку мову в Комерційному інституті. Уже маючи певний досвід педагогічної роботи, С. Русова ґрунтовно вивчає основні зарубіжні концепції реформування школи, працює над створенням контурів української національної системи освіти. Свої думки вона викладає на шпальтах журналу "Світло", першого україномовного педагогічного часопису, співредактором якого була й сама Софія Федорівна. На сторінках журналу гострій критиці піддавалася чинна система освіти, методи навчання й виховання старої школи, основані на примусі й авторитаризмі, відриві від життя; висвітлювалася робота земських шкіл, становище вчителів; подавалася інформація про різні освітянські форуми, аналізувалися педагогічні ідеї й погляди відомих педагогів – П. Лесгафта, М. Пирогова, Л. Толстого, а також українських діячів культури – Т. Шевченка, Б. Грінченка, М. Драгоманова, П. Житецького, М. Коцюбинського, М. Сумцова та ін. За період існування журналу (1910–1914 рр.) С. Русова надрукувала на його сторінках понад 100 своїх праць – статей, розвідок, методичних заміток, публіцистичних статей, оглядів, рецензій. Найвагомими з них є "Нова школа", "Ідейні підвалини школи", "Дитячий садок на національному ґрунті", "До сучасного становища народного вчителя", "Лесгафт і його педагогічні ідеї", "Думки М. Драгоманова про освіту" та ін.

З утворенням Української Народної Республіки Софія Русова входить до Центральної Ради і Секретаріату освіти, в якому очолила дошкільний і позашкільний відділи. Вона рішуче втілює в життя гасло: "Українізація народної освіти, всіх її організацій". С. Русова бере активну участь в освітянських форумах: Всеукраїнському з'їзді вчителів (квітень 1917 р.), на якому була створена Всеукраїнська вчительська спілка, яку очолила С. Русова; Всеукраїнському професійному учительському з'їзді (серпень 1917 р.), на якому було вироблено план націоналізації освіти та організації українського вчительства. На II Всеукраїнському з'їзді вчителів спільно з органами місцевого самоврядування (серпень 1917 р.), присвяченому проблемі націоналізації освіти, з основною доповіддю з цієї проблеми виступила Софія Федорівна. Вона наголошувала, що "доля, щастя нашого народу залежить від того, як ми проведемо в життя дороге, велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної свідомої дужої нації". Щоб успішно виконати це своє призначення, школи в Україні, на думку С. Русової, мають бути різними за змістом, формами, методами й організацією навчання та виховання, але всі вони повинні бути національними за своєю сутністю, передусім навчання в оновленій школі повинно вестися рідною мовою, учні мають глибоко пізнавати рідне фізичне й соціальне оточення. За словами С. Русової, всі народності, які проживають в Україні, повинні знати її мову, літературу, географію, історію. З цього випливає, що українознавство має бути обов'язковим для всіх шкіл України. Воно повинно стати основою національного виховання. 7 листопада 1917 року С. Русова виступила співзасновником Педагогічної Академії для підготовки вчителів українознавства. В Києві, Одесі, Катеринославі (нині Дніпропетровськ) за її підтримки при університетах створювались факультети з українською, єврейською, польською мовами викладання. Були підготовлені плани про відкриття українських гімназій в містах України. Сама Софія Федорівна очолює українське відділення у Фребелівському інституті й читає лекції з педагогіки українською мовою, розробляє концепцію українського дитячого садка, яку виклала у праці "Дошкільне виховання" (1918 р.); розробляє основні засади позашкільної роботи й публікує їх у праці "Позашкільна робота і засоби її проведення". Після відкриття у Кам'янці-Подільському українського університету С. Русова на запрошення І. Огієнка, ректора університету, викладає там педагогіку. З 1918 року й до кінця свого життя вона очолювала Українську жіночу раду, представляючи українське жіноцтво на міжнародних форумах.

Як досвідчений педагог, відомий учений, член Центральної Ради й Міністерства освіти, голова Всеукраїнської учительської спілки С. Русова виступає одним із фундаторів та членів редакційної колегії часопису "Вільна українська школа" (1917–1920 рр.). Цей часопис став віддзеркаленням визвольних змагань українського народу в галузі освіти. На його сторінках висвітлювались шляхи реформування шкільної системи в Україні, документи уряду та керівних освітніх установ, наукові підходи та практичний досвід, здійснювався аналіз класичної педагогічної спадщини та новітніх течій у сучасній зарубіжній педагогіці (педагогічні погляди А. Я. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Г. Кершенштейнера, Дж. Дьюї та ін.) та освітнє життя в Російській Федерації (погляди П. П. Блонського, С. Т. Шацького). Загалом, простежується

реформаторський підхід до організації навчально-виховного процесу, в основу якого були закладені принципи націоналізації і демократизації освіти, принцип єдиної трудової (діяльної) школи.

Актуальними є й сьогодні думки С. Русової про те, що пошана й любов до свого народу виховують у дітях пошану й любов до інших народів, що саме національна система забезпечить підготовку нового покоління людей, відданих інтересам народу, палких патріотів, здатних вивести народ з культурної, економічної відсталості в ряди високорозвинених цивілізованих націй, що школа є глибоким прагненням кожного народу знайти себе як окрему частину людства і свідомо розуміти своє місце у світі, свою національну роль у світовому культурному русі.

У період визвольних змагань (1917–1920 рр.) С. Русова написала понад 15 праць, серед них "Нова школа" (2 вид.), "Націоналізація школи", "Позашкільна освіта та засоби її проведення", "У дитячому садку", підручники – "Український буквар" (II видання), "Початкова географія", "Методика початкової географії", "Початковий підручник з французької мови" з українським коментарем та ін.

Після остаточного приходу до влади більшовицького уряду С. Русова зневірилась у можливості національного відродження України. Вона зазнає переслідувань з боку нової влади, і це змушує її емігрувати до Чехословаччини, яка на той час стала осередком української культурної еміграції. У Празі С. Русова веде активну педагогічну й науково-видавничу діяльність: бере участь у створенні Українського Високого педагогічного інституту, української гімназії, Української сільськогосподарської Академії в Падебрадах, захищає докторську дисертацію з соціальної педагогіки, керує дитячим притулком для дітей емігрантів і одночасно веде велику роботу з підготовки й видання монографій і підручників: "Єдина діяльна (трудова) школа", "Нова школа соціального виховання", "Теорія і практика дошкільного виховання", "Дидактика", "Нові методи дошкільного виховання", "Теорія педагогіки на основі психології", "Сучасні течії в новій педагогіці", "Історія педагогіки", "Соціальна педагогіка" та ін.

Стрижневою ідеєю педагогічних пошуків С. Русової є створення національної системи освіти. Як педагог-філософ і педагог-практик вона глибоко усвідомлювала, що школа й виховання мають функціонувати в повній відповідності з особливостями й потребами своєї країни, нації.

Одним із головних завдань нової школи, на думку С. Русової, є збудження, виявлення й розвиток самостійних творчих сил дитини, її творчого мислення. Вона відстоювала педоцентристський підхід до організації шкільного життя, який розуміла як глибоку індивідуалізацію навчально-виховного процесу на основі вивчення дитини, її інтересів, нахилів, схильностей, можливостей, біологічних ритмів тощо. Головною відмінною рисою нового виховання є те, що воно базується на власному зусиллі самої дитини.

Оцінюючи сьогодні роль С. Русової в розвитку педагогічної думки в Україні, можна однозначно стверджувати, що її творчий доробок є внеском у скарбницю не лише української, а й світової педагогіки, що її ідеї – це не лише минуле, вони не обмежені часовими рамками, бо є глибоко науковими, народними, вони сповнені ідеями гуманізму та спрямовані в майбутнє. Її думки набувають особливого звучання в час кардинальної зміни підходів до дитини, до філософії освіти й виховання, що постали у зв'язку з розбудовою вільної, самостійної України.

До перших українських дослідників, хто зробив значний внесок у повернення на Батьківщину із забуття її творчої спадщини, ми відносимо Н. Дічек, І. Зайченко, Н. Калениченко, Н. Копиленко, В. Качкан, Т. Ківшар, Є. Коваленко, З. Нагачевську, І. Пінчук, О. Проскуру, О. Сухомлинську. У їхніх наукових працях досліджено громадсько-педагогічну діяльність і провідні ідеї науково-теоретичного доробку С. Русової.

Перші публікації (до 1996 року) про С. Русову в основному ознайомлювали педагогічну громадськість із життям і діяльністю видатної просвітительки (статті у педагогічних часописах та наукових збірниках – О. Г. Губко, Н. П. Калениченко, Н. Б. Копиленко, Н. С. Мельничук, І. М. Пінчук, Є. І. Коваленко). Ювілейна конференція 1996 року на батьківщині С. Русової практично була першим науковим зібранням, на якому українські вчені високо оцінили її внесок у розбудову української педагогічної думки й системи освіти. Академік НАПН України О. В. Сухомлинська у своєму виступі упереджує дослідників щодо спрощеного підходу до оцінки вивчення Софією Русовою закордонного досвіду як простого запозичення. "Такого не буває ніде й ніколи, – зазначає вчена, – а особливо, коли ідеї й надбання аналізуються через творчу свідомість, через світогляд такої творчої, непересічної особистості, як Софія Русова. Вона дивилась на зарубіжні здобутки, на чужоземний досвід лише й тільки крізь призму розробки ідей української національної школи" [17, с. 3]. Проаналізувавши внесок Софії Русової в розбудову принципів нової демократичної школи, дошкільного виховання та позашкільної освіти, О. В. Сухомлинська зазначає, що "С. Русова – наша сучасниця, що її голос набуває особливого звучання в час кардинальної зміни підходів до дитини, до філософії освіти, до філософії виховання, що постали у зв'язку з незалежністю й розбудовою України" [17, с. 7].

Матеріали цих педагогічних читань опубліковані в чотирьох книгах за редакцією професора Є. І. Коваленко, які окреслили основні проблеми її педагогічної спадщини: "С. Русова – видатний педагог, державний, громадський діяч", "Проблеми національного виховання у спадщині С. Русової", "Проблеми шкільної педагогіки і психології навчання і виховання у творчій спадщині С. Русової", "Проблеми дошкільного виховання у спадщині С. Русової".

У цей же період відбулися всеукраїнські науково-практичні конференції, педагогічні читання, присвячені видатному педагогу, в Івано-Франківську, Києві, завдяки чому ім'я і творча спадщина Софії Русової повертаються на батьківщину та активно впроваджуються в теорію та практику української національної системи освіти. Науково-практичні конференції, присвячені аналізу й розвитку педагогічних ідей Софії Русової, стали традиційними для багатьох навчальних закладів України. Так, у Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя проведено всеукраїнські науково-практичні конференції "Педагогічна спадщина Софії Русової в контексті сучасності" 2011-го та 2016-го років, видано розвідки їх учасників.

Виходять друком дослідження українських учених про життя й педагогічну діяльність Софії Русової: І. В. Зайченка "Педагогічна концепція С. Ф. Русової" [4], Є. І. Коваленко і І. М. Пінчук "Освітня діяльність та педагогічні погляди Софії Русової" [5], О. В. Джус "Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції" [3].

Особливу цінність становлять праці, які безпосередньо ознайомлюють із творами С. Русової. 1996 року побачила світ книга О. В. Проскури "Русова С. Вибрані педагогічні твори" [10]. У ній авторка робить підбірку праць С. Русової, в яких вона розкриває основні засади організації системи дошкільного виховання.

За сприяння Центру дослідження проблем української державності видавництвом "Україна-Віта" 1996 року було перевидано "Мої спомини" Софії Русової, які вперше були опубліковані у Львові 1937 року. У присвяті книги К. Морозов зазначив, що Софія Русова, без сумніву, прискорила незалежність України. Він висловив упевненість, що "Спомини" оживлять і розбудять не одну нашу душу. О. В. Проскура, авторка вступної статті "Біля її вогнища" "Мої спомини" визначила як унікальну працю Софії Федорівни, історико-біографічну за манерою написання. Опис життя родини і своєї власної долі С. Русова подає в контексті аналізу суспільно-політичних подій, що відбувалися в той час в Україні і Росії [13].

1997 року Є. І. Коваленко та І. М. Пінчук підготували дві книги "Софія Русова. Вибрані педагогічні твори. Кн. 1–2" [11]. До першої книги увійшли основні статті С. Русової з питань розбудови національної освітньої системи, історії педагогіки, а також праці з теорії і практики дошкільного виховання. У вступній статті авторів аналізується творчість Софії Федорівни Русової як видатного українського педагога і психолога, історика педагогіки, етнографа, громадського діяча, організатора народної освіти і жіночого руху. С. Русова постає як педагог світового рівня, реформатор, чиї педагогічні ідеї не втратили актуальності в наш час. До другої книги увійшли найважливіші праці С. Русової періоду визвольних змагань України та еміграції з питань організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі: "Нова школа", "Нова школа соціального виховання", "Єдина діяльна (трудова) школа", "Дидактика".

2008 року Є. І. Коваленко та О. М. Таран опублікували третю й четверту книги "Софія Русова. Вибрані педагогічні твори. Кн. 3–4" [12]. У третій книзі подано праці С. Русової, в яких вона обґрунтовує філософські, соціологічні та психологічні основи педагогіки як науки, розкриває теоретичні та методичні засади організації позашкільної освіти. Четверта книга включає ґрунтовну працю С. Русової "Сучасні течії в новій педагогіці" та історико-педагогічні статті.

У 2006–2007 роках побачили світ дві частини трилогії "Софія Русова: з маловідомого і невідомого", підготовлені О. В. Джус і З. І. Нагачевською [14]. В першій частині подано праці С. Русової з загальних основ педагогіки, теорії виховання, історії педагогіки, аналізу просвітительською визначних персоналій української та зарубіжної педагогічної думки. Друга частина розкриває думки С. Русової щодо організації жіночого руху, діяльності Союзу українок, беззмінною головою якого вона була.

До 155-річчя від дня народження С. Русової Державною науково-педагогічною бібліотекою імені В. О. Сухомлинського спільно з Ніжинським державним університетом імені Миколи Гоголя 2010 року в серії "Видатні педагоги світу" видано бібліографічний покажчик "Софія Русова – педагог, державний діяч, просвітитель" [15].

Упродовж 90-х рр. ХХ – на поч. ХХІ ст. життєвий, творчий шлях і науково-педагогічна спадщина Софії Русової стали предметом 10 кандидатських дисертацій, в яких досліджувались важливі грані її громадсько-культурної діяльності та науково-педагогічної творчості. Після розсекречення архівів С. Русової І. М. Пінчук, викладач Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, під керівництвом професора Є. І. Коваленко розпочала вивчення спадщини С. Русової і захистила 1994 року

першу кандидатську дисертацію "Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової (1856–1940)" [8]. І. М. Пінчук проаналізувала основні етапи освітньо-просвітницької та науково-педагогічної діяльності С. Русової, концепцію національного виховання дітей і молоді, її внесок в організацію навчально-виховного процесу. Г. М. Груць у дисертаційній праці "С. Русова і просвітительський рух в Україні" (Тернопіль, 1999) [1] дослідила проблеми виникнення й розвитку просвітительського руху в Україні та діяльність С. Русової в контексті цього руху. Дисертація О. В. Джус "Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції (1922–1940 рр.)" (Івано-Франківськ, 2001) [3] присвячена розгляду особливостей діяльності Софії Русової як педагога і громадського діяча за межами України та суттєво доповнена її біографією, посилаючись на архівні матеріали.

Три дисертації присвячені розкриттю спадщини С. Русової в галузі дошкільного виховання. Так, у працях В. Ф. Сергєєвої "Проблеми дошкільного виховання в педагогічній спадщині Софії Русової" (Київ, 1997) [16] та О. В. Пшеврацької "Психолого-педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в працях С. Ф. Русової" (Київ, 2002) [9] досліджено психологічні та педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в доробках С. Ф. Русової, розкрито її роль у становленні системи суспільного дошкільного виховання як складової системи освіти в Україні, аналізуються її погляди на мету, завдання і зміст навчально-виховного процесу в дошкільних закладах. Здійснено порівняльний аналіз теоретико-методичних підходів у системах дошкільного виховання С. Ф. Русової та М. Монтесорі. Дисертація Н. В. Маліновської "Методика використання лінгводидактичних ідей С. Ф. Русової у навчанні дошкільників переказу художніх текстів" (Одеса, 1997) [6] має теоретико-методичний характер, авторка наголошує, що в центрі педагогічної системи С. Русової лежить вчення про рідну мову як джерело національного духу, культури. Засвоєння рідної мови є головним елементом, основою початкового дошкільного виховання.

О. М. Таран у дисертації "Проблеми дидактики в педагогічній спадщині С. Русової" (Ніжин, 2003) [18] висвітлює динаміку становлення та розвитку дидактичних поглядів видатного українського педагога С. Русової. Дисертантка виокремлює внесок С. Русової у розробку теоретичних і практичних питань теорії навчання, розкриває її погляди щодо предмета та основних категорій дидактики, суті процесу навчання, мети та завдань навчання, змісту, принципів, форм і методів навчання, вимог до вчителя, а також виявляє прогресивні дидактичні ідеї С. Русової, які можуть бути використані для розробки концептуальних засад системи освіти та виховання за сучасних умов.

Знаменно, що до вивчення доробку вченої долучаються філософи, історики. Так, О. Пеньковець у дисертаційній праці "Філософсько-освітні погляди С. Русової (соціально-філософський аналіз)" (Київ, 2001) [7] розглянув соціально-філософські засади вчення українського філософа та педагога С. Русової. На основі соціально-філософського аналізу творів С. Русової автором вивчено соціально-філософські погляди науковця щодо суспільства, освіти, ролі національного в осмисленні освіти й особи, питання конституювання національної школи та національної освіти, взаємодії освіти й держави, а також виховання вільної особистості як основної мети освіти.

У дисертації О. Є. Фролової "Концепція особи в освітньому вченні С. Русової" (Київ, 2009) [19] здійснено комплексний аналіз концепції особи в українознавчо-освітніх дослідженнях С. Русової. Доведено, що твори С. Русової є важливим джерелом української освітньої думки, яке містить ідеї і підходи, що відповідають потребам сучасної трансформації системи освіти в Україні. Автором обґрунтовано, що людина постає в освітній системі С. Русової як мікрокосм і розглядається крізь призму її сутності, саморозвитку. С. Русова тип нової людини ототожнює з сильною національно-орієнтованою особистістю, яка, з одного боку, занурена в глибини національного світобачення, а з іншого – широко відкрита до досягнень європейської духовної культури.

Л. В. Гонюкова написала дисертацію "Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Софії Русової (1870-ті рр. – 1940 р.)" [2] на присвоєння наукового ступеня кандидата історичних наук (Київ, 2000). Авторка комплексно дослідила життя, громадсько-політичну та культурно-просвітницьку діяльність С. Ф. Русової. Л. В. Гонюкова показала внесок С. Русової в інтеграцію українського громадського руху у світовий, розкрила значення її наукової діяльності та дослідила розроблені С. Русовою концептуальні засади побудови Української Національної Жіночої Ради і Всеукраїнської Учительської Спілки, Педагогічного інституту (Прага), напрями та зміст їх роботи. Дослідниця дає оцінку внеску С. Русової у розвиток суспільно-політичного життя України кінця XIX – початку XX ст.

У наш час педагогічна спадщина Софії Русової введена до програми вищих начальних закладів, що готують педагогічні кадри. В Україні працює низка навчальних закладів – Центрив Софії Русової, які втілюють у життя її педагогічні ідеї. Лише в Чернігівській області їх п'ять: Олешнянська ЗОШ I–III ст., Шаповалівська ЗОШ I–III ст., Ріпкінська гімназія, дитячий садок № 13 м. Ніжин та № 28 м. Прилуки.

Сьогодні вже можна говорити про основні наукові школи, в яких інтенсивно досліджується педагогічна спадщина Софії Русової: це Київ (О. В. Сухомлинська, О. В. Проскура, О. В. Коваленко, Н. Б. Антонець та ін.); Чернігів (І. В. Зайченко); Івано-Франківськ (З. І. Нагачевська, О. П. Джус); Одеса (А. М. Богуш, Н. В. Малиновська); Ніжин (Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук, О. М. Таран), Тернопіль (Г. С. Груць), навколо яких групуються молоді науковці: пишуться дисертації, ведеться підготовка й видання творів С. Русової.

Слід зазначити, що сьогодні значна частина праць С. Русової ще не знайдена і не опублікована, не проаналізовані, зокрема, її праці "Соціальна педагогіка", "Історія педагогіки у зв'язку з розвитком культури", навчально-методичні матеріали щодо діяльності Високого педагогічного інституту в Падебрадах, української гімназії, дитячого будинку, яким керувала Софія Русова та ін. Це унеможливило здійснення цілісного аналізу її доробку. У зв'язку з цим пропонуємо створити асоціацію Софії Русової, яка б об'єднала і скоординувала зусилля науковців. Адже на часі повне видання творів Софії Русової, для цього потрібно працювати в архівах не лише Києва і Львова, а й Варшави, Праги, Падебрад тощо. А це вимагає значних зусиль і великих коштів, тому вважаємо за потрібне звернути увагу Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук на підтримку такого проекту.

До цього часу вивчення педагогічної спадщини Софії Русової було ініційоване окремими науковцями, і знаходити кошти на видання її творів було нелегко. Ми ініціюємо створення в Ніжині Центру русовознавства. Маємо значний доробок у вивченні спадщини Софії Русової і певний організаційний досвід. В університеті вже багато років працює Центр гоголезнавства, відомий за межами України.

Отже, оцінюючи сьогодні роль С. Русової в розвитку педагогічної думки в Україні, можна однозначно стверджувати, що її творчий доробок є внеском у скарбницю не лише української, а й світової педагогіки, що її ідеї – це не лише минуле, вони не обмежені часовими рамками. Як гасло звучать і сьогодні заклики С. Русової:

"Велика місія учителя національної школи – в його руках майбутність народу, бо діти, які вийдуть зі школи, мають бути каменярами у відбудові молодого української держави, мають розробити свою культуру, свої національні скарби" [11, кн. 1, с. 85].

"В наші часи бути гарним педагогом – це бути справжнім реформатором майбутнього життя України, бути апостолом Правди й Науки. Тільки великими зусиллями таких апостолів Україна матиме чесних діячів-патріотів, умілих практичних робітників і соціально об'єднану, інтелектуально розвинену народну масу" [11, кн. 1, с. 231].

"Ніхто не має права вважати шкільну справу чужою для себе, сторонньою. Навпаки, якщо ми хочемо скоріше бачити в нашій країні загальний народний добробут, якщо ми хочемо мати добре організовану державу, господарство, церкву, – ми, перш за все, мусимо організувати школу, що навчила б наших дітей служити добру й рідному краю" [11, кн. 2, с. 121].

Література

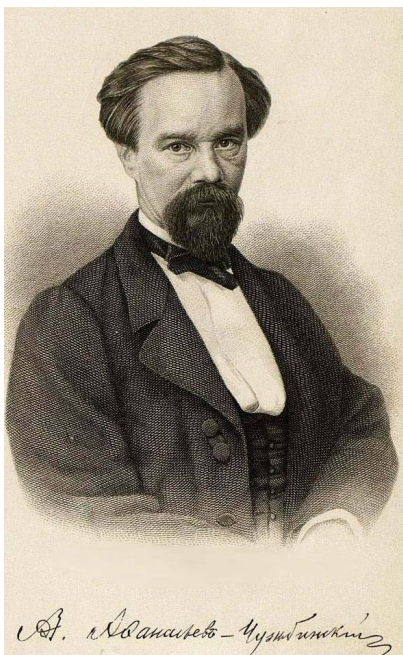
1. Груць Г. М. С. Русова і просвітительський рух в Україні : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Груць Галина Михайлівна. – Тернопіль, 1999. – 20 с.
2. Гонюкова Л. В. Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Софії Русової (1870-ті рр. – 1940 р.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 07.00.01 / Гонюкова Лілія Василівна. – К. : НДІ українознавства, 2000. – 19 с.
3. Джус О. В. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції : монографія / Оксана Володимирівна Джус. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 260 с.
4. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Русової / Іван Васильович Зайченко. – Чернігів, 1996. – 116 с.
5. Коваленко Є. І. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової / Євгенія Іванівна Коваленко, Ірина Миколаївна Пінчук ; за ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин : НДУ, 1998. – 214 с.
6. Малиновська Н. В. Методика використання лінгводидактичних ідей С. Ф. Русової у навчанні дошкільників переказу художніх текстів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Малиновська Наталія Василівна. – О., 1997. – 20 с.
7. Пеньковець О. М. Філософсько-освітні погляди С. Русової (соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 / Пеньковець Олександра Михайлівна. – Д., 2002. – 19 с.
8. Пінчук І. М. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової (1856–1940) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Пінчук Ірина Миколаївна. – К., 1994. – 180 с.
9. Пшеврацька О. В. Психолого-педагогічні засади суспільного дошкільного виховання у працях С. Ф. Русової : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Пшеврацька (Коваленко) Олена Володимирівна. – К., 2002. – 20 с.

10. Русова С. Вибрані педагогічні твори / Софія Федорівна Русова ; упоряд., передм., комент. О. В. Проскура. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
11. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. / за ред. Є. І. Коваленко ; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук / Софія Федорівна Русова. – К. : Либідь, 1997.
Кн. 1. – 1997. – 272 с.
Кн. 2. – 1997. – 320 с.
12. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 4 кн. / Софія Федорівна Русова ; за ред. Є. І. Коваленко : упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, О. М. Таран. – Чернігів : Деснянська правда, 2008.
Кн. 3. – 2008. – 240 с.
Кн. 4. – 2008. – 328 с.
13. Русова С. Мої спомини / Софія Федорівна Русова. – К. : Україна-Віта, 1996. – 208 с.
14. Русова Софія: з маловідомого і невідомого : трилогія / упоряд. О. Джус, З. Нагачевська. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2006.
Ч. 1. – 2006. – 456 с.
Ч. 2. – 2006. – 364 с.
15. Софія Русова – педагог, державний діяч, просвітител: до 155-річчя від дня народження : бібліографічний покажчик / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського, Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя ; упоряд.: А. М. Доркєну, Т. В. Лога ; наук. ред.: П. І. Рогова, А. М. Доркєну ; наук. консультант, авт. вступ. ст. Є. І. Коваленко. – К., 2010. – 176 с. – (Серія "Видатні педагоги світу ; Вип. 6).
16. Сергєєва В. Ф. Проблеми дошкільного виховання в педагогічній спадщині Софії Русової : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Сергєєва Валентина Федорівна. – К., 1997. – 20 с.
17. Сухомлинська О. В. Софія Русова в контексті розвитку педагогічної думки / Ольга Василівна Сухомлинська // Софія Русова – видатний педагог, державний, громадський діяч України : матеріали Всеукраїнських педагогічних читань. – Чернігів, 1996.
Кн. 1 / відп. ред. Є. І. Коваленко. – 1996. – 59 с.
18. Таран О. М. Проблеми дидактики в педагогічній спадщині С. Русової : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Таран Олена Миколаївна. – К., 2000. – 20 с.
19. Фролова О. Є. Концепція особи в освітньому вченні С. Русової : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.12 / Фролова Ольга Євгенівна. – К., 2009. – 20 с.

Олена Моціяка

ОЛЕКСАНДР АФАНАСЬЄВ-ЧУЖБИНСЬКИЙ І ЄВГЕН ГРЕБІНКА: ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМИН

11 березня 2016 року минуло 200 років від дня народження випускника Ніжинського фізико-математичного ліцею, українсько-російського поета і прозаїка, перекладача, критика, мемуариста (автора перших друкованих спогадів про Т. Шевченка), етнографа, фольклориста, мовознавця, журналіста, редактора, музеєзнавця Олександра Степановича Афанасьєва-Чужбинського.

Біографія О. С. Афанасьєва-Чужбинського на сьогодні досліджена не достатньо, вичерпно не з'ясовано чимало життєвих фактів, які вплинули на формування його як творчої, багатогранної особистості. Це стосується і ніжинського періоду життя письменника, зокрема його взаємин з Є. Гребінкою, який увійшов в українську літературу як відомий байкар, поет, видавець альманаху "Ластівка".

У переважній більшості наукових досліджень (В. Толбин, І. Франко, П. Биков, М. Гнатюк, Г. Самойленко та ін.) відомості про взаємини Є. Гребінки з О. Афанасьєвим є досить короткими. Йдеться насамперед про їх спільне проживання в професора М. Ф. Соловйова. І лише в П. Бикова знаходимо не розвинену далі гіпотезу про те, що Є. Гребінка мав непрямий вплив на творчість О. Афанасьєва-Чужбинського "в області малоросійської літератури" [1, с. XVIII].

На основі епістолярної спадщини, художніх творів обох письменників, а також на основі мемуарів та критичних статей О. Афанасьєва-Чужбинського ми зробили спробу повніше розкрити еволюцію плідних взаємин випускників Ніжинської вищої школи.

Отже, Євген Гребінка та Олександр Афанасьєв-Чужбинський здобували освіту в Ніжині. Євген навчався в Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька протягом 1825–1831 років і закінчив її у складі шостого випуску і правом на чин 14-го класу [2, с. СXXXIII]. Навчання О. Афанасьєва припадає на 1829–1835 роки, коли гімназія була перетворена 1832 року на Фізико-математичний ліцей. Олександр належав до числа студентів десятого випуску і закінчив курс наук із званням студента ліцею і правом на чин 14-го класу [2, с. СXXXIX]. У "Спогадах про Т. Г. Шевченка" О. Афанасьєв-Чужбинський писав: "С Гребенкой мы были знакомы, как воспитанники одного заведения, и хотя он вышел гораздо прежде меня, но мы жили с ним на одной квартире" [3, с. 6]. Юнаки проживали на квартирі професора природничих наук Микити Федоровича Соловйова. За деякими даними, з ними також проживали Я. де Бальмен і П. Катеринич. О. Афанасьєв на все життя зберіг дуже теплі спогади про М. Ф. Соловйова. Приїхавши до Ніжина у липні 1853 року, колишній ліцеїст відразу відвідав будинок покійного професора. На жаль, він побачив лише пустку, занедбане подвір'я. З величезною любов'ю письменник згадував свого мудрого, "просвещенного" наставника, людину безмірної доброти і порядності, улюбленця студентів усіх курсів. М. Ф. Соловйов ставився до своїх квартирантів як справжній батько [4, с. 888].

Крім того, обох юнаків єднала їх спільна "мала батьківщина". Обидва – з полтавського краю, Є. Гребінка – уродженець Пирятинського повіту, О. Афанасьєв – Лубенського. Обидва – з дворянських родин, мали гарну домашню освіту, яка дала можливість їм відразу стати учнями 4-го класу. Обидва належали до найкращих учнів своїх класів і вчилися переважно на найвищий бал – "4", обом найкраще вдавались предмети гуманітарного профілю. Обидва добре знали латинську, німецьку, французьку, грецьку мови, не говорячи вже про українську та російську.

Загальновідомим є твердження про великий вплив Є. Гребінки на життя і творчість Тараса Шевченка. Однак, на наш погляд, не менш визначальною була роль Є. Гребінки і в долі О. Афанасьєва, у формуванні його естетичних смаків. Євген Гребінка був своєрідною єднальною ланкою між старшим, "гоголівським" і молодшим поколінням студентів гімназії.

Разом з М. Гоголем, К. Базилі, В. Любич-Романовичем, М. Прокоповичем, П. Редькіним, Н. Кукольником Є. Гребінка входив до "літературного товариства вихованців" або ж, за висловом Н. Кукольника, "до кружка студентов" [5, с. 242]. Сучасні дослідники схильні кваліфікувати його як "ніжинську літературну школу" [6, с. 47]. Основним чинником, який уплинув на формування такої літературно-естетичної єдності, Г. В. Самойленко вважає навчальну діяльність таких викладачів, як І. О. Орлай, М. Г. Белоусов, Ф. І. Зінгер, І. Я. Ландражин, С. М. Андрущенко, І. Г. Кулжинський, П. І. Нікольський та ін.

Отож, старший товариш, безперечно, прилучив Олександра до одухотвореного, творчого студентського середовища Ніжинської гімназії. Так, зокрема, у 1929–30 навчальному році до 7-го класу перейшли Яків де Бальмен, до 8-го – Євген Гребінка, Єгор Гудима, до 9-го – Аполлон Мокрицький та ін. 1829 року закінчили гімназію Нестор Кукольник, Костянтин Базилі, Микола Прокопович, 1828 року – Микола Гоголь.

Про сповнене творчих задумів студентське життя, Графський парк О. Афанасьєв писав в оповіданні "Встреча": "Куда не летала моя фантазия? Там где-то на очаровательных холмах раскинулись Исковцы; – там в Остре смотрятся шпицы церквей Нежинских и незабвенный лицей белеет на берегу... Как будто я снова бродил в темных коридорах его, мечтал в душистых липовых аллеях, где все говорило, что здесь недавно Кукольник мечтал о своём Тассе, Гоголь о вечерах на хуторе, Гребенка перекладывал Полтаву Пушкина" [7, с. 308].

У вірші "На берегу пустынного Остра..." (1848), подорожньому нарисі про Ніжин 1853 року, в нарисі "Два случая из жизни охотника" (1855), "Спогадах про Т. Г. Шевченка" (1861) О. Афанасьєв неодноразово згадував *alma mater* як місце духовного життя, сповненого високих ідеалів.

Творчий профіль Є. Гребінки, як і його товаришів-гімназистів, мав переважно романтичні ознаки. На наш погляд, у 20-х рр. XIX ст. в Ніжинській гімназії склався романтичний осередок, типологічно близький до харківського гуртка раннього періоду. Творчість ніжинських романтиків зазнавала імпульсів, які йшли із західноєвропейської (естетика та творча практика Й.-Ф. Шиллера, ієнських романтиків, Дж. Байрона) та російської (В. Жуковський, О. Пушкін, поети-декабристи, насамперед К. Рилєєв) літератур. Ніжинський романтизм був зрощений із бароко та класицизмом. Вихованці гімназії цікавились українським фольклором, деякі письменники ставали на захист української мови. У творчості ніжинських романтиків послаблені настрої "національної туги". Натомість активно розвивалась особистісно-психологічна тематично-стильова течія. Про масове захоплення гімназистів культом романтичного

поета вже з висоти 1846 року Є. Гребінка з іронією писав у повісті "Пиита" [8, с. 8]. Тодішні письменники "подчинились духу времени". Романтичний поет в їх уявленні "постоянно разочарован; воображает, что у него кровь не течет в жилах своим порядком, как у всех людей, но кипит и клокочет; что сильные страсти бушуют в душе его... Бедный больной считает себя поэтом, а прочий мир – толпой, бездушной толпой, прозаической толпой, грязной толпой и даже безумной толпой. В разговоре больного часто встречается местоимение я..." [8, с. 8]. Переважна частина ніжинських гімназистів для своїх літературних спроб обрала російську мову. Але були серед них і автори, пробуджені романтичним прагненням до національного самовираження. Вони використовували українську мову. А це, як слушно зауважує О. К. Супронюк, "свидетельствовало об их интересе к самым актуальным эстетическим проблемам того времени" [9, с. 9]. Свідома орієнтація на українськомовну творчість свідчила і про прогресивну громадянську позицію юних вихованців, адже у 20–30-х роках XIX ст. можливість розвитку літератури українською мовою піддавалась сумнівам з боку офіційної російської критики. До "українського крила" ніжинських романтиків належали, зокрема, В. Забіла, Є. Гребінка, П. Лукашевич.

Коли О. Афанасьєв вступив до гімназії, Є. Гребінка мав певний досвід літературної творчості: писав російськомовні ліричні твори, балади, оди, 1828 року з успіхом читав у класі вірш "Славянский вечер" (пізніше назва "Курган" в журналі "Сын отечества", 1834). У гімназії Є. Гребінка дебютував як україномовний письменник. 1829 року повідомляв батькам про те, що перекладає "Полтаву" О. Пушкіна українською мовою. У Ніжині Є. Гребінка написав також 15 україномовних байок ("Цап", "Лебідь і Гуси", "Ячмінь", "Ведмежий суд", "Пшениця" та ін.) [6, с. 64]. Разом із В. Ф. Домбровським юний гімназист укладав рукописні журнали "Аматузія" і "Піфія", де розміщував власні твори.

Є. Гребінка, очевидно, одним із перших помітив літературний хист Олександра і, можливо, заохотив його написати твір до першої української романтичної збірки "Украинский альманах" (Харків, 1831). Перу п'ятнадцятирічного автора в ньому належав російськомовний нарис "Нежинские греки", по-романтичному проинятий повагою до національної самобутності одного з народів, що становили суттєву рису етнічного обличчя Ніжина. Прикметно, що твір був присвячений "И. К." На думку, М. Гнатюка, це присвята І. Кулжинському, який викладав у гімназії латинську мову протягом 1825–1829 років і з яким у Гребінки склались дуже теплі стосунки. Особа І. Кулжинського суперечлива. Він еволюціонував від українофільства до реакційних, монархічних позицій. Однак у 20-х роках XIX століття І. Кулжинський був прихильником української культури та романтичної естетики. Саме знайомство з І. Кулжинським (особисте чи заочне через Гребінку) було, на наш погляд, одним із джерел формування романтичного світогляду і Є. Гребінки, і О. Афанасьєва-Чужбинського.

У статті "Некоторые замечания касательно Истории и характера Малороссийской поэзии" ("Украинский журнал", 1825) І. Кулжинський по-романтичному абсолютизував поетичне мислення як найбільш адекватний засіб пізнання світу, а місію поета вбачав у піднесенні душі "до... высокого, прекрасного чувства! Счастливые те формы человеческого слова, которые своею красотою пробуждают в человеке понятие о красоте совершенной, вечной!" [10, с. 98].

Забігаючи наперед, наголосимо, як вражаюче подібно буде згодом підтверджена така ж естетична позиція Є. Гребінкою та О. Афанасьєвим. Так, головний герой повісті "Записки студента" (1838, 1841) Яків Петрович, який мав риси молодого Гребінки, саме так піднесено сприймав поезію, а брак поетичного чуття в людини розцінював як її духовну неповноцінність, нездатність пережити "лучшего наслаждения в жизни!" "Вы не понимаете ни Жуковского, ни Шиллера, ни Байрона, ни Пушкина, великого Пушкина!.. Плачьте о вашем невежестве и дивитесь этим именам как проявлению неба на земле..." [11, с. 443]. А. О. Афанасьєв-Чужбинський у листі до польського поета І. Крашевського від 25 грудня (за ст. ст.) 1850 р. зізнавався: "Я сам поэт.... я сам смотрю на свет подобно вам ... поэзия – то непостижимое звено, которое соединяет небо с землею, несмотря, изливается ли оно в звуках инструмента, словах поэмы или в красках живописца. Десятки тысяч людей ее не понимают, сотни тысяч ей не сочувствуют, но как отрадно встретить того, в ком горит божественная искра..." [12, с. 219].

У згаданій статті І. Кулжинський також обґрунтовував романтичний принцип фольклоризму. Дослідник стверджував, що народна поезія придатна для відтворення глибоких почуттів, є засобом пізнання народної душі. Відтак учитель заохочував своїх учнів збирати фольклор. Про це, зокрема, йшлося в листі Є. Гребінки до улюбленого вчителя від 18.11.32 року: "Я собрал для Вас много песен малорос[сийских] с нотами" [8, с. 560]. Є. Гребінка неодноразово зізнавався у великому впливі на нього української пісні, її тужливої, печальної, "сладостно-унылой" мелодії ("Опять передо мной знакомые поля").

О. Афанасьєв теж збирав і вивчав фольклор. У розвідці "Общий взгляд на быт приднепровского крестьянина" (1855) він дав глибокий аналіз різних фольклорних жанрів та із захопленням писав про українські народні пісні: "О малорусских песнях можно написать целую книгу: так много в них истинной

поэзии, высказанной с художественною простотою. Не одно из славянских племен не обладает таким огромным запасом песен, как малорусское, и ни в одного из них нет таких прекрасных, оконченных песен. Мелодия у них вообще унылая, да и сами слова не отличаются веселостью" [13, с. 25]. Як і в Є. Гребінки, в О. Афанасьєва україномовна і частина російськомовної поезії зросла на ґрунті українського фольклору ("Пісня", "Ой у полі на роздоллі..." (1842), "Дівочька правда" (1855) та ін.).

І. Кулжинський пробуджував патріотичні почуття вихованців, захоплювався багатством української мови. Незважаючи на те, що суспільно-політичні погляди і Є. Гребінки, і О. Афанасьєва були поміркованими, і їх щире українофільство поєднувалось з царєфільством, вони все ж таки не раз ставали на захист повноцінності української мови. Так, у листі до І. Кулжинського (11 лютого 1832 р.) Є. Гребінка ділився гнітючими враженнями від почутого приниження рідної мови: "Я недавно был на бале... украинский казак спорил со мною, будто язык малороссийский ни к чему не годен, что он груб, тяжел, неловок и проч. Я краснел за этого выродка, и (удивляйтесь) донец вступился за меня, и мы вдвоих едва успели его согласить, что язык, которым говорили его деды и даже отец, имеет свое достоинство" [8, с. 560].

У 40–50-х роках О. Афанасьєв-Чужбинський неодноразово наголошував на потребі використання лексичного багатства української мови. Наукова робота письменника над створенням "Словаря малороссийского языка" (1855) привела його до об'єктивних висновків про давність української мови. Дослідник не погодився з думкою офіційної науки, що українська мова є "испорченным языком великорусским" [13, с. 7]. "Нельзя предположить, чтобы северные и южные отрасли славян говорили одним наречием и чтобы северная Русь сохранила его, а южная изменила до степени нынешнего!" [13, с. 7–8].

Таким чином, романтичні смаки, що почали формуватись у гімназійні роки, виявлялись в обох письменників у літературній творчості й культурній діяльності протягом багатьох наступних років.

В "Украинском альманахе" разом з "Нежинскими греками" О. Афанасьєва був опублікований також вірш Є. Гребінки "Рогдаев пир". Це були перші друковані оригінальні поетичні твори обох авторів.

У нас немає документальних даних про те, які ще твори написав О. Афанасьєв у Ніжині. Однак лист Є. Гребінки від листопада 1834 р. засвідчує, що Афанасьєв надсилав йому лист із віршами в Петербург: "[Спас]ибо тебе [брату Аполлону – О. М.] и Афанасьеву за письмо, [за его] милые стихи, скажи [...] да едет в столицу марать бумагу" [8, с. 581]. Можливо, що й задум роману "Чугуевский казак", уривки з якого були опубліковані 1838 року, виник у Ніжині. У творі сильно відчувається вплив фольклорно-міфологічного стилю раннього М. Гоголя.

1831 року Є. Гребінка закінчив навчання в Ніжині і 1834 року переїхав до Петербурга. Живучи в столиці, Євген Павлович продовжував підтримувати зв'язки з О. Афанасьєвим, запрошуючи його відвідати місто на Неві. В листі до брата Аполлона від 8 вересня (за ст. ст.) 1834 року Є. Гребінка писав: "Скажи, брат, Афанасьеву и Галенковскому, что им и стыд, и грех будет не побывать в столице" [8, с. 578]. Ніжинський лицейст теж цікавився творчістю старшого товариша, був обізнаний з виданням 1834 року "маленькой остроумной книжечки" – "Малороссийских приказок" Є. Гребінки [14, с. 669].

Коли О. Афанасьєв закінчив лицей і вступив на військову службу 1836 року, деякий час його білгородський уланський полк перебував у Чугуєві на Харківщині. Мабуть, він підтримував контакти з Г. Квіткою-Основ'яненком, що проживав у Харкові. Тож у листі до зачинателя нової української прози від 18 листопада (за ст. ст.) 1838 року Є. Гребінка цікавився: "Из письма вашего вижу, что вы знаете Афанасьева; где он пропадает? Дайте ему мой адрес и попросите написать ко мне" [8, с. 595]. Можливо, за підтримки Є. Гребінки О. Афанасьєв друкувався разом з ним на сторінках петербурзьких журналів "Современник", "Литературные прибавления к Русскому инвалиду", "Пантеон" у 1838–1840 роках.

Намагання поновити контакти з О. Афанасьєвим 1838 року зумовлені були, очевидно, й прагненням видати 1839 року, за порадою Г. Квітки-Основ'яненка, чотири україномовні "Литературные прибавления" для щойно відкритого журналу "Отечественные записки". Зрештою, з різних причин не вдалося видати ці додатки. Але зібрані матеріали були опубліковані 1841 року в альманасі "Ластівка".

Є. Гребінка, звичайно, серед авторів українського збірника хотів бачити свого колишнього побратима, у якому вбачав творчий потенціал. Тож у листі до Г. Квітки-Основ'яненка від 13 січня (за ст. ст.) 1839 р. просив: "Вы будете доставлять кое-что от Афанасьева, он, малый, с дарованием, и когда будет больше вникать в дух малороссийского языка, а не одевать малороссийскими словами русицизмы и даже галлицизмы, то будет лихой сотоварищ" [8, с. 597]. В альманасі "Ластівка" були опубліковані вірші О. Афанасьєва "Прощання (Прощай, весела сторона!)" та "Є. П. Гр-ці". Вони є показовими. Перший виразно засвідчує український патріотизм автора. Другий можна розцінювати, по-перше, як вірш-вдячність мудрому наставнику. По-друге, як свідчення тягlosti тих естетичних традицій, які були прищеплені Афанасьєву Гребінкою. Вірш-звертання пронизаний романтичними настроями самотності та відчуження від світу.

Отже, Є. Гребінка сприяв входженню О. Афанасьєва в літературний дискурс нової української літератури, у коло найбільш відомих письменників тогочасної доби. До альманаху "Ластівка" ввійшли також твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Л. Боровиковського, В. Забіли, Є. Гребінки, Т. Шевченка.

1841 року О. Афанасьєв вперше заявив про себе як критик нової української літератури і, зокрема, творчої постаті Євгена Гребінки. Його перу належала перша позитивна рецензія на альманах "Ластівка", яка була, на думку Л. Задорожної, "своєрідною відповіддю В. Белінському" [15, с. 34]. Провідний тодішній критик заперечив право "малоросіян писати по-малоросійськи". В. Белінський гнівно засудив Є. Гребінку за його передмову до альманаху "Так собі до земляків".

На відміну від російського критика, О. Афанасьєв високо оцінив патріотизм Є. Гребінки, який не вважає на "насмешки критиков, велеречивые диссертации о том, что малороссийского языка не существует, что лишний труд писать на этом языке, которого н и к т о не понимает" і прагне "поддержат потухающий пламень на алтаре украинской поэзии" [16, с. 106]. Видання "Ластівки" було яскравим свідченням таких зусиль, що заслуговували на вдячність усього українського народу: "От лица земляков остается поблагодарить г. Гребенку за его доброе желание хоть сколько-нибудь оживлять малороссийскую литературу; благодарить тем более, что он приобрел уже известность как русский писатель, не боится суда журналов и пишет все-таки и по-малороссийски" [16, с. 111].

Рецензія на альманах "Ластівка" не є суцільним дифірамбом Є. Гребінці. Так, О. Афанасьєв досить стримано оцінив "прозаические статьи" Є. Гребінки, які "не носят на себе печати вдохновения" [16, с. 109].

1843 року випускники Ніжинської вищої школи зустрілись на сторінках харківського збірника "Молодик". Є. Гребінка опублікував україномовний вірш "Ліс", а О. Афанасьєв, виступивши під промовистим псевдонімом Недолін, надрукував 7 російськомовних та три україномовні романтичні вірші, серед яких і вірш-присвята "Шевченкові", написаний ще 26 листопада (за ст. ст.) 1841 року. Саме завдяки Є. Гребінці "заочне" знайомство з основоположником нової української літератури переросло в товариські стосунки. Особиста ж зустріч Афанасьєва з Шевченком відбулась, як писав О. Афанасьєв у "Спогадах про Т. Г. Шевченка", у с. Мойсівка 29 червня (за ст. ст.). 1843 року на балу в поміщиці Т. Г. Волховської: "Проходя мимо главного подъезда, я услышал голоса: "Гребенка! Гребенка" и остановился. Е. П. подъезжал к крыльцу в сопровождении незнакомца... Гребенка тотчас же поздоровался со мною, взял за плечи и, толкнув на своего спутника, познакомил нас. Это был Т. Г. Шевченко. Последний знал меня по стихотворному посланию к нему, напечатанному в "Молодике" и крепко обнялся со мною" [3, с. 60]. Шевченко декілька разів сказав О. Афанасьєву "искреннее "спасибі". Сцена знайомства дуже гарно розкриває комунікабельну, товариську, жартівливу вдачу Є. Гребінки. Вона також засвідчує те, що це була зустріч людей, які досить добре знали один одного як з людського, так і професійного боку. Очевидно, для "заочного" зближення Шевченка з Чужбинським чимало зробив і Є. Гребінка.

Взаємини О. Афанасьєва з Т. Шевченком продовжувались до останніх днів великого Кобзаря. Не завжди все було гармонійно, однак взаєморозуміння й повага переважили. О. Афанасьєв залишив помітну художню, наукову та мемуарну шевченкіану, спілкування з генієм українського народу мало позитивний вплив і на художню творчість випускника Ніжинського ліцею.

Останньою інформацією про можливі прижиттєві контакти О. Афанасьєва з Є. Гребінкою є вірш "В альбом Л. П. Гребенкиной", що датований 14 серпня (за ст. ст.) 1844 року. Твір написаний в с. Убіжище, коли, очевидно, О. Афанасьєв гостював у сестри Є. Гребінки Людмили. Можливо, в родові помешкання приїжджав у цей час і Є. Гребінка.

Ми не знайшли некрологів чи статей О. Афанасьєва, які б засвідчували його реакцію на смерть Є. Гребінки в Петербурзі 1848 року. Не відомо, чи був О. Афанасьєв на похороні Є. Гребінки. Коли той помер, О. Афанасьєв працював у Воронежі. Однак і після чотирьох років по смерті Є. Гребінки О. Афанасьєв у рецензії на книгу "Байки и прибаютки Левка Боровиковского. – Киев, 1852" не приховував суму від втрати, якої зазнала українська культура: "Со смертью Основьяненка и Гребенки, новейших деятелей Малороссийского слова, в Малороссийской литературе не было ничего нового..." [14, с. 669]. При цьому, в силу своєї поміркованої суспільно-політичної позиції, О. Афанасьєв промовчав, що гальмування українського літературного процесу було зумовлене великою мірою розгромом Кирило-Мефодіївського братства 1847 року та арештом провідних тогочасних письменників – Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша.

Уся стаття пройнята великою повагою до "покойного Евгения Павловича" і спробою визначити його місце в історії української літератури та байкарської традиції зокрема. О. Афанасьєв позиціонував себе як об'єктивного критика, оскільки знав "язык, нравы и обычаи Малороссии и ее литературу" [14, с. 669]. Він зараховував Є. Гребінку до зачинателів нової української літератури, який усупереч зверхній,

упередженій оцінці офіційної критики не поступався своєю патріотичною позицією. Однак, на думку автора, Гребінка, "к сожалению, не был оценен собственно как малороссийский писатель" [14, с. 669]. Найвищі досягнення в розвитку української байки О. Афанасьєв вбачав саме в творчості Є. Гребінки. Жодна з байок Л. Боровиковського "не может сравняться с Приказками покойного даровитого Гребенки... В Приказках Гребенки много остроты, остроты неподдельной" [14, с. 669]. О. Афанасьєв указав на оригінальність байок Є. Гребінки та вміння письменника передати в байці "малороссийские нравы".

Ім'я Є. Гребінки згадав О. Афанасьєв і 1855 року, коли в Петербурзі анонімно видав свою поетичну збірку "Що було на серці". Сюди ввійшов вірш "Є. П. Гребінці", вперше опублікований ще 1841 року. Це єдиний вірш у збірці, написаний раніше 1855 року, і він засвідчував, що повагу й духовну близькість до свого гімназійного товариша Олександр Степанович проніс крізь десятиліття.

Отже, діалектика взаємин О. Афанасьєва-Чужбинського та Є. Гребінки мала, вважаємо, такий вигляд. Спочатку був етап наставництва старшого гімназиста над молодшим. Є. Гребінка зумів розглядіти в Олександрові літературний хист, сприяв формуванню його літературно-естетичної, переважно романтичної, позиції, поширенню його друкованого слова, встановленню творчих контактів. Власною творчістю й життєвою позицією Є. Гребінка, очевидно, сприяв розвитку українського патріотизму, захопленню фольклором, перекладами, видавничою діяльністю. Далі – спільний розвиток традицій ніжинської літературної школи, особистісної, "байронічної" лірики та поезії, що зросла на ґрунті українського фольклору, глибоке вивчення його. І нарешті – осмислення О. Афанасьєвим-критиком місця Є. Гребінки в розвитку української культури, яке в цілому було професійним, науковим, хоча й не позбавленим певного дружнього сентименту.

І Є. Гребінка, і О. Афанасьєв-Чужбинський належали до тих представників дворянської інтелігенції та вихованців Ніжинської вищої школи, які, незважаючи на лояльність до царської влади й суперечливість світогляду, багато зусиль віддали становленню й розвитку нової української літератури та відстоюванню її права на національну самобутність.

Література

1. Быков П. В. А. С. Афанасьев-Чужбинский. Биографический очерк / П. В. Быков // Собрание сочинений Александра Степановича Афанасьева (Чужбинского) / под ред. П. В. Быкова. – СПб., 1890. Т. 1. – 1890.
2. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – СПб., 1881.
3. Чужбинский А. Воспоминания о Т. Г. Шевченке / А. Афанасьев // Русское слово. – 1861. – № 5.
4. Афанасьев А. Дорожные заметки / А. Афанасьев // Северная пчела. – 1853. – № 222.
5. Кукольник Н. Н. Г. Белоусов / Н. Кукольник // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – СПб., 1881.
6. Самойленко Г. В. Літературне життя Чернігвщини в XII–XX ст. / Г. В. Самойленко. – Ніжин, 2003.
7. Александр Степанович Афанасьев (Чужбинский). Встреча // Собрание сочинений Александра Степановича Афанасьева (Чужбинского) / под ред. П. В. Быкова. – СПб., 1891. Т. VI. – 1891.
8. Гребінка Є. П. Твори : у 3 т. / Є. П. Гребінка. – К., 1981. Т. 3. – 1891.
9. Супронюк О. К. Литературная среда раннего Гоголя / О. К. Супронюк. – К., 2009.
10. Украинский журнал. – 1825. – Ч. 2.
11. Гребінка Є. П. Твори : у 3 т. / Є. П. Гребінка. – К., 1981. Т. 1. – 1981.
12. Баскаков В. Н. Письма русских литераторов и ученых Ю. И. Крашевскому / В. Н. Баскаков // Славянские литературные связи. – Л., 1968.
13. Афанасьев А. Поездка в Южную Россию. Очерки Днепра / А. Афанасьев // Собрание сочинений Александра Степановича Афанасьева (Чужбинского) / под ред. П. В. Быкова. – СПб., 1893. Т. VII. – 1893.
14. Афанасьев А. Байки и прибаутки Левка Боровиковского. – К., 1852. Рецензия / А. Афанасьев // Северная пчела. – 1852. – № 168.
15. Задорожна Л. Євген Гребінка. Літературний портрет / Людмила Задорожна. – К., 2000.
16. Афанасьєв-Чужбинський О. Критика. Ластовка, собрание починений на малороссийском языке / Олександр Афанасьєв-Чужбинський // Історія української літературної критики та літературознавства : хрестоматія. – К., 1996. Книга перша. – 1996.

Любов Саннікова

ГІПОТЕЗА ПРО ПУРУШУ, РУХ І РУШНИК

Бойківське сільське населення вважало, що із середини квітня настає "рух", "рухань", коли земля повністю прогрівається й готова до засіву. У народі говорили: "Прийде рух – піде з землі дух".

1. Фотон як носій руху й складне вихорне утворення за принципом безінерційного колового руху: кореневе гніздо звука "Р" у звуковій синтагмі як частотна сутність символу "свасті"

Задля того, щоби віднайти *первопочин* = ідею рушника, треба визначити точку генерації цієї ідеї: *звідки?* І чи існують хоча б якісь реальні артефакти на підтвердження нашої *ГіпоТези*? Існують!

"Дуже оригінальна орнаментика входових дверей. Тут теж намальовані на чорному або цеглястому тлі круглі колеса сонця, зорі, квіти, листки та посередині *родове дерево* – з таким числом *відгалужень* – *скільки від прадіда жило, вивелося членів рідні в хаті*. Цікаво (але жінки тримають у великій таємниці), що з приходом на світ нової дитини, вони, поправляючи *красіла* перед Великоднем або перед роковими празниками ("кермешом"), не перемальовують наново цілого родового дерева, тільки домальовують від долини ще одну пару галузок. Це на те, щоб довгий, добрий досвід усіх попередніх членів рідні цим способом виявлявся ("переначувався") в новонародженій дитині. Адже старша людина не мусить, умираючи, забирати з собою на другий світ усього досвіду й розуму, але може й повинна це велике добро передати своїм нащадкам. Люди гніваються, як хтось затре або замаже пальцем будь-яку галузку на тому дереві. Це те саме, як образити кого-небудь із рідні. Побіч галузок ("*кошиці*") на цьому дереві, що призначені (або радше присвячені чи зв'язані з дівчиною в хаті) для жіночої половини в рідні є намальовані гарні квітки, листки барвінку, щоб дівчата подобалися та й скоро виходили заміж і були веселі завжди та щасливі. Біля чоловічих є зорі або сонця, щоб парубки були дужі, міцні, щоб жодна хвороба їх не чіпала.

Запис Юліана Бескида про матеріальну культуру Лемківщини засвідчує надзвичайну архаїчність старої української віри й походження її традицій. І саме цей фрагмент пам'яті фіксує "*первинний початок*" – *джерело життя, спомин про зернини світового духу, які є одночасно початком життя людини й початком, первоосною Всесвіту*. Жінки малювали *ламані хрестики*, тобто *свасті*.

Як ми мали змогу докладно дослідити походження поняття "*свасті*" від єдиного джерела **k'ųento-* із широко розгалуженою мережею виявлення святості у "світлі-сяянні", "космічній енергії", "життєвих силах" або "енергійному проявленні сили", тобто в "означенні різноманітних ступенів і фаз життєвої сили" (за В. Топоровим). Відомо, що **k'ųento-* і його символічний культурний вияв "в'ю ≡ вити" відповідає сутності "обертання", "крутіння", "*torsion*" і першій фізичній сутності руху, початку виникнення матерії¹. Саме цей носій обертання "транспортує" собою процес електромагнітної хвилі у фотонному середовищі від первинного джерела руху, яким є Сонце. Тому закономірно, що Сонце як первинне джерело фотонної енергії в старій українській вірі постає божеством. Потоки фотонної сонячної енергії ритмічно надходять на Землю, а вона віддає від себе мінерали для росту "оболонки-тіла" навколо *зернини світового духу*: Земля сприймається Божеством і Рожаницею.

Власне, традиція передає ідею *первопочину* символом "свасті", і це та сама точка "генерації", від якої поширюється рух (електромагнітна хвиля у фотонному середовищі)². На мою думку, виникнення ідеї "рушника" слід розпочати з усвідомлення символізації первинної "дії" – "*крутіння*", "*торсіон*", "*обертання*", "в'ю", що маніфестує первинний рух (рос. "изначальное движение").

2. Від "Р → ру → руш → рушій" – до просторово-часової синтагми "руш-н-ик"

Спорідненість означення дії від первинного "р" – "*вихор*", "*ротор*" або "*ротатор*" до смислових синтагм "ру", "рух", "руш", "рушій", "рушник" у контексті ідеї проявів когерентності й дотримання нашими предками цього основоположного закону життєдіяльності. І, власне, виникло відчуття, що саме українські рушники були чи не найпершими витворами давнього священного мистецтва, на які покладалися функції виконання й підтримки зв'язності між явищами (життя в різних вимірах Усесвіту).

Постійна підтримка зв'язності, тобто когерентного стану для людськості, відтворювалася обрядовими (ритуальними) діями, для яких виконувалася й певна атрибутика. Розглядаючи послідов-

ність утворень енергокаркасів у безперервній сув'язі перевтілень визначальної компоненти життя – *зернини світового духу* між двома світами – явним і неявним, стає зрозумілим, що наші предки усвідомлювали *єдність життя в цих двох вимірах*. На шляху до втілення *зернина світового духу* долала межу між двома просторами: у явному вимірі вона отримувала нову оболонку-шкіру, а після смерті її скидала.

У більш реліктові часи (майже 40 тисяч років тому) небіжчика ховали в землю в його двійнику – плетеному каркасі, який відтворював його зародковий стан і потрапляв у земельну яму, що імітувала материнське лоно землі – ма-коші. Над похованим у зародковому стані як майбутньому *первопочину життя* висаджувалася рослина – дерево – тотем роду (клен, дуб, береза) або куц калини. Зростаючи, корені цієї рослини зміцнювалися в стовбурі й розгорталися в кроні, активно структуруючи речовини оболонки-шкіри похованого в напрямку від лона матері Землі до Неба. А задля його нового повернення й втілення в майбутню дитину всі обрядодії року спрямовано на відтворення єдності з душею померлого, який набуває статусу *предка – небожа*³. Важливо, що С. Караванський наводить російське *зарождение як первоначин життя, а зарождатся – зарід, зародок, зав'язок, зародковий; ембрион – зародок, заплідок*.

Дерево зростало у світі явному, маніфестуючи світ буття живих, але живиться соками землі, які містять пам'ять і речовини похованого. Проте існує світ предків, звичайно, в інших вимірах, у якому так само існує дерево життя, але дзеркально до світу явного. І ця ідея відтворена у двох деревах на полотні *рушника* як розгорнутій площині простору-часу. Виникає асоціація *рух → руш → руш-ник → колообіг життя між двома світами, ідеально втілений у синтагмі давнини* (за А. Кифішиним) – *петлі Інанни* (незавершена "вісімка" С. Сухоноса).

Цілоком можливо, що в часи вже далекі від первинного матриархату, у часи трипільської археологічної культури, цю сутність виявили на багатьох глиняних вмістищах – макошах, наповнених прахом небіжчиків. На одному з таких глиняників бачимо *Пурушу з Петрен* (поселення в Молдові) – *веле-тенську триярусну багаторуку Людину*⁴. І, як влучно відмічає один із сучасних дослідників української минувшини О. Фісун, "вона уособлює Всесвіт – бачимо на багатьох рушниках із Кролевеця (XVIII–XIX ст.) виткану *триярусну Богиню – Березиню – Велику Матір Світу, Прародительку всього суцього*. Чотири-семимірними ромбами витрактуюється родюча сила її космічної енергії. Інспірують дії вічного Пророку чотири (навсібіч) стихії Світла-Вогню, відображені накладанням косого хреста на прямий".

Можливо, саме на цьому трипільському глинянику як вмістищі-макоші розгортається та сама, що й на рушниках, просторово-часова синтагма *єдності життя у двох вимірах, яку охоплює собою космічна людина з тривимірною сутністю, з якої все народжується і в яку все повертається*. Від постаті Пуруші відходять лінії-потоки на одному боці вмістища і сходяться до неї – на іншому. Триярусний трипільський Пуруша – це "Мир – велик человек" (за В. Н. Топоровим), проте українською Мир = Всесвіт, але "велик человек" ≠ "вел ика людина", що може означати лише момент фіксації усвідомлення Всесвіту вже не Жінкою Богинею (Тригунна Пракриті), з лона якої народжуються світи людей, а усвідомлення Всесвіту в чоловічій подобі – Пуруші.

Пуруша на трипільському глинянику

Пуруша перебрав на себе функцію первісної Прародительки всього суцього – триярусної Великої Матері Світу, оскільки саме для Богині притаманні якості триєдиності (які докладно розглядалися нами раніше). Священне число "три" символізує на багатьох трипільських жіночих фігурках "лоно", з якого росте деревце, пагін, власне – дерево життя.

На деяких рушниках зростання дерев життя відбувається з пагорку землі, що символізує земне лоно матері Землі, яка *відродить* померлого. Адже земля віддає поживні елементи на побудову нової "оболонки-шкіри" людини, яка має народитися з лона земної жінки, проте вона споживатиме їстівну поживу, що зросла із землі. Виникає сув'язь (послідовність) перетворень, переходів, що нагадують меандр, точніше – вервицю або *ретязь*. І неважко уявити, що на найдавніших рушниках жінки-єрини вишивали (гаптували) саме ретязем, тобто лініями, що утворюють протяглі смислові синтагми – дерева життя, навколо яких (поле рушника) утворюється замкнений меандр – сув'язь петель (Інанні), власне, низка переходів цих різноманітних циклів перетворень.

Вишивали смислові синтагми ретязем нитками червоного кольору. Чому саме червоного? Сенс залучення червоного (рос. пурпурного) полягає у відтворенні частотного інформаційно-енергетичного коду зв'язку людини з Космосом у вимірі її життя на Землі. Частотний спектр випромінювання хвильових процесів Космосу (світу, не проявленого для людини) відповідає певній фрактальній розмірності й відповідності до спектра видимих кольорів, у якому червоний має частоту тону $3,3 \times 10^{14}$ Гц, довжина хвилі λ якого відповідає 640 нм. Це частотний рівень *святості*⁵.

Таким чином, при функціонуванні живих біосистем відбувається просторово-голографічна трансляція модуляційної інформації. Сутність цього явища ґрунтується на єдності хвильових і матеріальних процесів, що відбуваються в усіх замкнених і відкритих циклічних системах. Трансляція модуляційної інформації від об'єкта-донора до об'єкта-реципієнта здійснюється через хвилі, для яких притаманне прямолінійне поширення та взаємопроникнення, і вони несуть модуляційну інформацію.

Досягається резонансний зв'язок у вигляді частотної зв'язності між різними рівнями Всесвіту, тобто взаємодія між різними джерелами когерентного випромінювання – геномом людини й фотонною енергією Сонця⁶.

Червоні синтагми на полі рушника як просторово-часове відтворення модуляційної інформації (на рівні універсальних кодів), мовби "доріжки" дивоприладу, створеного на основі нанотехнології, здійснювали функції антенного приладу – приймача, перетворювача й випромінювача модуляційної інформації між об'єктом-донором та об'єктом-реципієнтом: "випромінювання генома як буття і світ людини" та "фотонна енергія Сонця як небуття і світ пращурів".

Рушники – це найбільш давнє відтворення інформаційно-енергетичного зв'язку між світом живих і живих в іншому вимірі, який безперечно виконував функцію медіатора на межі двох просторів із різними частотними характеристиками. Просторовими, плетено-тканими або вишитими синтагмами на полотні здійснюється рух інформації-енергії (звістка згори, пам'ять знизу) від *первочину життя – Праматері всього суцього – до Макоші – вмістища, уособленої пагорком, глиняником... Але ця універсальна формула підтримує правило втілення, розвітлення і єдності всіх – живих і живих в іншому вимірі*.

3. *Дерево Життя* → *Дерево Роду* → *Квітка-Вазон*

Пригадуєте, лемкині, "поправляючи" *красіла* перед Великоднем або перед роковими празниками ("кормешом"), не перемальовують наново цілого *родового дерева*, тільки домальовують *від долин* ще одну *пару галузок*". Так народна мудрість усимволізувала зростання й рух *"від долин (від землі) → догори (до неба)*.

Для традиції найчастіше *Дерево* вишивається проростаючим із "вазона", з горщика. Це символічне зображення "Дерева Роду, що виростало з гілочки". А гілочки-галузки називали ще "кошиці"... Чому?

Спочатку – що таке горщик? Словник С. Караванського: горщик – це *глек, глиняник*⁷... Маємо справу з процесом трансформації макоші як вмістища-коша, рознесеного в часі:

а) плетена з рогози (очерету) сітка-мережа-вмістище, в якому в землю ховали померлого як зародок; над місцем поховання висаджують рослину-тотем (*ot-totem = його під*); утворюються священні "укриття" – гаї-дїброви;

б) плетений з віття або з очерету горщик-вмістище, обмазаний мулом – *глиняник*, у якому ховали (перепалені кістки?) померлого; над місцем поховання висаджують дерево – тотем; утворюються "укриття" як сади-гаї-дїброви біля (хат?) сіл;

в) плетений з віття горщик-вмістище, обмазаний глиною, але випалений вогнем, у якому ховали (перепалені кістки?) померлого; утворюються поля поховань як кладовища;

г) випалені горщико-вмістища з кістками померлих ховають у хижих як будинках мертвих, утворюються місця поховань як аналог сіл місця живих: "місто" як місце поховань;

г) у випалених глеках-вмістищах кістки померлих ховають під пагорками-насіпами (пракургани) за складними міфоритуальними текстами.

Ми маємо процес трансформації вмістища-макоші⁸ з протяглістю на тисячі років, від реліктового палеолітичного спомину про загортання померлого в трав'яну оболонку-шкіру, виплетену з болотяних рослин, які собою "маркують" і локалізують "сферу смерті-народження" ≡ клас "болото мертвих" і паралельний образ: "тростник, обмазаний глиною"⁹. А. Г. Кифішин зазначає: *ритуал уведення* був наділений у давнину надзвичайною силою, оскільки дожив навіть у модифікованій формі до наших днів.

Окремі фрагменти цього найдавнішого ритуалу ми спостерігаємо в народній культурі. Оскільки священні гаї-дїброви й сади сприймаються *колективним сховищем душі*, заради "оживлення" зв'язку з ними, відтворюються послідовні рухи по колу або рухи, що зиваються, як *кривий танок*, а серед дерев вивішуються рушники¹⁰.

Кожне живе дерево втілює, ніби насичений *манією*, душу предка й трансформується в пам'ять для живих про душі померлих, які мають утілитися після святкових обрядодій єднання живих із померлими – пращурами. С. Вінценз: "Кожна гілка мала старшу пам'ять, ніж людські родини, ніж пам'ять їх дідів і прадідів" [5, с. 173].

Так, у поліщуків "на могилках, хрестах вішали вінки; залишали їх також на могилках разом із зіллям; молодь водила танки, співаючи хороводних веснянок"¹¹. Зокрема, текст західнополіської веснянки передає "оживлення" сув'язі між живими (Дівуня-задрипа та Парубок-бугай), деревом (липою) та гаєм як живими істотами, що мають посприяти в продовженні життя ("А вже весна красна!").

А вже весна красна!
Розвивайся, липо!
Чом ти не йдеш замуж,
Чом не веселися,
Дівуню-задрипо?

А вже весна красна!
А вже весна красна!
Розвивайся, гаю,
Чом ти не женися,
Чом не веселися,
Парубоче-бугаю? [2, с. 141].

Як ми раніше дослідили, мотиви "виття" метафорично передають ідею початку, зародження життя, примноження: "*Розвивайся, липо! Розвивайся, гаю!*" – оживай і випромінюй енергію життя! Символічним "початком" – "розвиванням" був Великдень, коли жінки "поправляли" родове дерево, можливо, не лише на вхідних дверях, міжвіконнях, але й у хаті, вивішуючи "поправлений" рушник на Покуті.

Традиція на Святвечір звернення до дерев як до живих істот, які імпліцитно містять частку сили померлих у своїх семінах¹² (яблука, грушки, вишні) і передадуть її живим зі звареним узваром.

"У цей день (Святвечір) приділяють увагу і саду. Тут є варіанти. Якщо в сім'ї нема дітей, або вони вже дорослі і роз'їхались по світу, то ґазда з ґаздиною ідуть у садок, ґазда бере до рук сокиру, замахається на яблуньку й грізно каже:

Чи будеш ти родити рясні й соковиті яблучка?

Буду, – жалібно мовить жінка, – не рубай мене. Я родитиму великі й смачні яблука.

Так повторюється *тричі*. Потім те саме відбувається біля кожного фруктового дерева. Якщо в сім'ї є діти, то батько йде в сад з дітьми. Якщо в сім'ї є парка дітей-підлітків, то вони йдуть у сад без дорослих, а відбувається все так само. Потім ґазда, а часом і діти, якщо вони старшенькі, беруть соломку, овес чи жито, роблять з них перевесла і обв'язують ними дерева. Вони ведуть такий діалог:

Чи зацвіло? – пита батько.

Зацвіло, зацвіло як молоко! – відказують діти.

Це символізує бажання плодоношення садовини..." [9].

Останки померлих під кореневою системою, наприклад, дубів або яблунь, ніхто й не шукає, бо могутність дерева-тотема передбачає захист праху померлого від будь-якого втручання зовні, а головне – його розчинення й перетворення на живий гумус, тобто *подальше його залучення до кругообігу життя поміж землею й небом*. Живе дерево постає Деревом Життя і Деревом Роду,

оскільки його життєві соки насичені енергією померлого предка, частиною його душі, а земля, з якої це Дерево Життя зростає, стає родовим гумусом, оскільки насичується мінеральною складовою померлого (його оболонки-шкіри). Електромагнітний зв'язок між рідною землею й живими на ній підсилює їхні сили і вдачу, вроду й спадковість, оскільки процеси структуризації речовини за таких умов стають когерентними, тобто зв'язними.

Семантика рушників – це неймовірно точне й неповторне відлуння первинного знання (віди) про нескінченності та єдність життя у Всесвіті.

4. *Прамати Сва на рушниках як Першоптаха й уособлення первопричини життя*

Важливо згадати про відтворення на полотнах рушників Праматері Сва – Першоптахи, яку помилково порівнюють з російськими орлами. Іконографія цього найдавнішого символу відтворює феномен зародження життя в лоні Великої Богині й у ньому – *зав'язок, зародок як символ первопричини (життя) майбутньої людини, яка має народитися (уже після весілля)*. Рушники стали тим найдавнішим культурним здобутком наших предків, семантика яких поєднувала (ув'язувала) весільну, поховальну та поминальну обрядовість в єдність і неподільність, послідовність і визначення поведінки й переваг у своїй життєдіяльності.

"Стара українська віра виробляла чітку систему міфологічних уявлень і символів, рудименти яких продовжуються в народній обрядовості дотепер. Рушник є величезним джерелом для вивчення. Глибина народної пам'яті вимірюється десятками тисяч років і зберігає в людській підсвідомості в орнаментах космологічно-архаїчні зображення, що несуть відгомін язичеських вірувань, їх міфологічну основу" [1]. Не занурюючись у полеміку з автором, усе ж хочеться сказати: "А чи були язичеські вірування і язичество зокрема?" Про це питання – пізніше.

Л. М. Андрушко досліджує тему орнітоморфних мотивів в орнаментативній українських рушників і віднаходить наукову новизну в "генетичному зв'язку українського народного рушника з дохристиянською релігійною системою й обрядністю, де він виступав у функції священного символічного предмета й у своїй синкретичній єдності був носієм і втіленням певного кола священних ідей, переданих образно-символічно".

Далеким часам завдячує традиція вишиття на рушниках "вазонів", з яких зростають уквітчані дерева життя, у кронах яких живуть птахи – душі.

"На рушниках з деревом-вазоном пов'язаний образ птаха. Композиційно птахи можуть бути розміщені по обидві сторони від дерева, між гілками дерева, над кроною, по обидві сторони від основного, завершувального елемента. <...>

Наші предки вважали священними птахів, які прилітають з вирію-раю, вони були вісниками весни, приплоду, врожаю, добра. *Творець вселив у таких птахів душі предків та надприродні сили. Птахи сполучають світ земний і небесний*" [1].

Отже, "дохристиянська релігійна система й обрядність" геніально лаконічно відтворила присутність першопричини життя, її сутність у першоелементах життя – *зернинах світового духу* (максимони, ємність яких дорівнює нескінченності, а стійкість – найвища у Всесвіті).

Надприродні сили – це Океан Первинної Енергії й фотонна енергія, якою транспортується у світі інформаційна компонента – первинний алгоритм або Задум Творця, його Свята Мова. Деревя мовби насичені цією енергією, яка має віднайти нове втілення. Між її різними рівнями існує кругообіг потоків енергії, який пульсує, завмирає і знов пульсує, оскільки зумовлений особливими точками місцезнаходження Сонця до Землі. Із цими потоками душі "сходять" на Землю й з ними "вертаються" в небесний Вирій. Це явище більш відоме з точки зору землеробської магії як зв'язок світу предків із надприродними силами, проте такого пояснення явно замало:

"Среди тайн узора амельнянского рушника – "птички", странные белые значки, возникающие в центре композиции между "крючками". Они ткались на обоих концах направленными в одну сторону, слева направо. Однако при сцеплении концов оказывались летящими друг навстречу другу, т. е., к центру общей композиции. Вряд ли это случайный прием. Так или иначе, белые *птицы*, как чьи-то души, по-прежнему летят между знаками урожая..." (Г. Г. Нечаева про рушник и ритуальное мышление).

У багатьох міфологічних системах Сонце уявлялося птахом, наприклад, у Рігведі воно неодноразово порівнюється з Птахом, а в українській міфології – Птахою, оскільки Сонце має жіночу стать. Іконографія рушників із Птахою уособлює першоджерело життя, його безсмертя, циклічне відродження. Птахи ж були наділені властивістю переносити душі, оскільки володіли здатністю дії, руху, зв'язку, комунікації.

Рушник (XIX ст., Полтавщина). Збірка Музею ім. Івана Гончара (<http://honchar.org.ua/halereya/rushnyku/>)

На мою думку, символ Першоптаха уособлює Первинну Енергію, з якої все народжується і в яку все повертається. За Велесовою Книгою, Першоптаха – це Мати Сва, яка б'є своїми крилами:

Ось подивіться навколо і побачите
Птицю тую на чолі вас.
А та веде вас до перемоги над ворогами.
Се бо брала своїх і там одержувала.
(Велесова книга)

І, можливо, у чомусь мав рацію Г. П. Дурасов, коли вбачав зв'язок "двуглавого орла" з небесним вогнем, хоча матеріалістичні теорії не допускали якихось "метафізичних" зв'язків зі сферою поза межного. Тому "небесний вогонь" ніби й був, був і "двуглавый орел" і "огонь вполне реальный в подсечно-переложной системе земледелия". Тільки зникла Першоптаха, а разом із нею зник і найдавніший сенс "странного зооморфного рожающего существа русской народной вышивки архаического типа"¹³.

5. Подружжя Небо й Земля → сіткують мереживо → плетиво на рушниках

Розглядаючи поліські рушники, яось спало на думку, а чи не може явний "геометризм" ідеограми "засіяного поля" відтворювати щось, більш глибоко заховане, ще не усвідомлене дослідниками. Відомо, термін "засіяне поле" та його зв'язок із родючістю землі й жінки в контексті землеробської магії увів Б. Рибаків.

Ми раніше дослідили сув'язь, яка утворюється на рушниках Деревами Життя між двома світами й про божественну подружню пару Мати-Земля й Батько-Небо як подружжя-творці: земне весілля будь-

якої пари уподібнюється до святого небесного весілля. Залучення рушників на весіллі сприймається як здійснення прориву до святого, до сфери Великої Богині й отримання життєвої сили від пращурів та її прояв у майбутніх нащадках подружньої пари. Так, на Черкащині "до початку весільного обряду зранку в суботу побутують поминальні обіди – поминання померлих родичів".

На рушниках Дерево Роду зростає з вазона або з пагорка землі, під яким – поховання померлого, і це генезис ідеї про те, що похований як "заплідок-зародок-ембріон" має відродитися паростком-пагінцем з лона матері-землі. Тому, ймовірно, від її початку, із часів матриархату або цивілізації Великої Богині, у священнодійствах переважали обрядові предмети, виконані жінками-сринями з рослинних матеріалів. То була епоха трав, дерев та вшанування життя... Символічний образ Дерева Роду, що виросло з галузки... А гілочки, галузки не випадково називали ще "кошиці", бо їх брали для плетення "коша" – вмістища для померлого з рідні або для плетення колиски немовляти – нащадка рідні.

Жінки-срині виплітали мережива-сітки, які слугували сховищем-умищенням для оболонки-шкіри (тіла) померлого, в якому його ховали в землю для подальшого відродження. Слід сказати, що виплетене мереживо-сітка для тіла померлого може відтворювати ідею навколоплідного мішка, в якому зростає заплідок людини. Померлий у виплетеній мережі-сітці ідентично подібний до зародкового стану, готовий до відродження із землі.

Деякі аспекти цього реліктового явища стають предметом дослідження етнографів, хоча без його глибинного зв'язку з палеолітичними ідеями, а лише як оберегові. Так, О. Босий наводить семантичні паралелі між крижмом і саваном: "... обрядова тканина, в яку загортають немовля під час хрещення – крижмо, має символічне походження від її обрядової функції захищати". І, на думку етнографа, за народними віруваннями, у процедурі хрещення *акт загортання дитини в крижмо* був наповнений особливим символічним значенням. Очевидно, це був перший культурний оберіг – *оболонка*... Символічні функції, що надають крижму як оберегу – необхідному атрибуту перехідних обрядів, співвідносяться з функціями іншого обрядового атрибуту: *сітки – оберегу – савану*.

Цікаво, що шматок тканини, в яку загортали пуповину і її закопували, функціонально є тотожним *крижму, савану, а водночас і "домовині"*... О. Босий виводить ці семантичні паралелі від *структури тканини, її хрещатого переплетення ниток та вузлів*. Деякі слабо збережені релікти палеолітичної культури застосування мереж-сіток при похованні й народженні спостерігались у слов'янській традиції до початку ХХ століття:

"... звичай у росіян закривати наречену рушником, коли її везуть до вінця. Перед вінчанням її голе тіло оперізували шматком рибацької сітки, нитками із зав'язаними на них вузлами пов'язували навхрест червоною стрічкою. Вона вінчалася в одязі, вишитому хрестиком..."

Магічно-захисні функції тканини (матеріалу з хрещатим переплетінням ниток) помітні й в інших весільних ритуалах, наприклад, приготуванні постілі для молодих. Рушник-підножник у ролі оберегу клали нареченим під перину в першу весільну ніч, щоб ніяка причина не могла їм нашкодити. Інколи на снопи під постіль молодим спочатку стелили килим, а потім зверху клали перину або покривало. В окремих випадках під постіль молодим свахи клали ще й зерно льону, якому, як відомо, теж приписувалися захисні й відгінні властивості, а також *частину рибацьких сітей*. До речі, сітка як оберіг відома і болгарам. Про це співається в одній з болгарських весільних пісень:

"Ми веземо тебе на тік разом з парубком, бравим молодцем, постелемо собі сітку,
покладемо тебе разом із парубком – бравим молодцем..." [4].

О. Босий як етнограф наважується розглядати зв'язок *"криж-хрест + тканина-сітка = магічний оберіг"* і його багаторівневу семантику у відповідних ритуалах: *народини – хрестини – весілля – похорон* на рівні синонімії, навколо символічного ряду, в якому моделюються переходи між світами (цей світ – той світ).

Ідея про функцію плетеної сітки-мережива несподівано для нас знайшла "підтримку" в працях Г. Г. Нечаєвої – директора Ветковського краєзнавчого музею Білорусі¹⁴.

Нечаєва досліджує в рушниках мотив і символізм сітки:

"... народная обрядовая символика использования сети (по-старому, "мережи"), видимо, породила узоры-"мережки" в украшении тканей. Сети и плетенки до сих пор "хранят" красоту и добро в многочисленных вариантах белорусской одежды и рушников. Состав знаков, "пойманных" мережами, обычно древнее христианских символов и свидетельствует о *непрерывной жизни мотива в традициях*..." [16].

Дослідниця вибудовує зв'язок сітки з образом обробітку землі, повторюючи ідею Б. Рибаківа:

"Важно, что символика улавливания благ сетью в самые древние времена перешла и на образ обработки земли – сохой ее пахали крест-накрест... И любая сетка – идеограмма вспаханного поля. Ее диагональный ритм – продолжение не только реального вида плетеной сетки. Диагональные оси имеют

більшість узорів *бранного ткацтва*. Вид косої решітки ("множителя" благ найбільш близько ромбу – всеобщому символу землі і жінки) [16].

А чому так? На нашу думку, технологія човникового ткацтва (бранное ткацтво) народилося від давніх технологій плетіння з рослинних матеріалів – комишів-очеретів, які уособлювали тотемні класи рослин, особливо болотяних, як стихію мороку, хаосу й локалізацію смерті та життя одночасно. А. Кифішин відносить їх до "класа "болота мертвих" (паралельний образ: "тростник, обмазаний глиною")... Мова про "очерет, обмазаний глиною" – це плетене вмістище, обмазане глеєм і поховане в землю з небіжчиком... "Образ *болота*, связанного со сферой смерти-рождения", асоціюється з очеретом і матеріалами з нього, які несуть смислове навантаження про болото, пітьму, морок, з якого має відродитися похована оболонка-шкіра, що ув'язує кореневі символи "низу-моря" з "верхом-горою" ідеєю "росту" – *рух угору* (рос. *восхождения*).

Отже, ідеограма "вспаханого поля", "засіяного поля" генетично споріднена скоріш із виплетеними вмістищами (кошами) й похованими в них оболонками-шкірами (тілами) у землю, з лона якої відбувається трансформація смерті в нове життя – зростання дерева над рівнем землі й структурування речовини як самого виплетеного вмістища, так і оболонки-шкіри померлого. Виплетений кош-вмістище миттєво набуває статусу Макоші після здійснення над ним обрядодій і промови священних текстів-замовлянь.

Цікаво, а може, і не випадково, що "мережі" й "мерти", "мертвий" мають одну кореневу основу "мер": "хто мре?". "Низ-море" = "мор" (пізніше – рос. *преисподняя*), тобто поза (нижче) рівнем життя, у темряві, у сховищі землі.

Технологія човникового ткацтва як найбільш давня й тому споріднена з плетінням, дозволяла відтворювати лініями-послідовностями – *ретьзями* символізм плетено-тканого вмістища, що ховає земля. А сам символізм завдяки чітким діям човника й нитки відтворює "сакральну геометрію" священного локусу смерті-відродження: "Ромбы, раскрещенные косым крестом, со знаками семян внутри, что символизируют вспашку и сев-зачатие" [16].

Рушник, символізм якого відтворює "сев-зачатие" (XIX ст., Черкащина).

Збірка Музею ім. Івана Гончара

(<http://honchar.org.ua/halereya/rushnyky/>)

"Сев-зачатие" – цей смисл-образ ближчий не стільки до реальної ниви, скільки до полів поховань померлих, про що свідчить замовляння-звернення до їхніх душ: "*Сеть-мрежа, помоги мне же...*", яке дивним чином тисячі років зберігає пам'ять селянок білоруського Полісся. Традиція сягає *глибин тисячолітньої віри-знання людності в єдність життя у двох світах – Раю і Вирії*.

Так, у Юліана Бескида є запис про це: "... довгий, добрий досвід усіх попередніх членів рідні цим способом виявлявся (*"переначувався"*) в новонародженій дитині. Адже старша людина не мусить, умираючи, забирати з собою на *другий світ* усього досвіду й розуму, але може й повинна це велике добро передати своїм нащадкам..."¹⁵.

"Сеть-мрежа" на рушниках – це одночасно земний Рай і небесний Вирій з душами пращурів: кореневі символи "низ-море" та "верх-гора" ("що вгорі, те й низу"), а головне – відтворення ідеї "росту" – *рух* – *руш*¹⁶ *угору* (рос. восхождение). Г. Г. Нечаєва говорить про рушники як "врата для общения с Богом": "... текст" и "текстиль" – одного корня. В основі їх древня священна геометрія. С допомогою цих знаків человек виражал свое понимание законов жизни, единых и для человека, и для природы. Кросны – своего рода солнечная колесница, в которой мастерица путешествует по миру предков и узнает от них тайну будущего. Как бревна были основным строительным материалом дома, так и *рушники являлись своего рода строительным материалом внутреннего пространства дома и духовного пространства семьи*. Они фиксировали устройство этого пространства, воспроизводили ту же систему кодов, которая лежит в основе обряда, фольклорного текста обустройства жилища. Весь огромный космос наших предков – в рушниках.

В Неглюбке говорять: "*Рушник – это дорога на небо*". А тлумачення два: легкий путь по рушнику на тот свет после смерти или обращение с высшими силами через язык его орнамента" [16].

Дослідниця підтверджує ідею про неймовірно насичений символізм рушника як найдавнішого й органічного "посередника" між світами – світом людино-роду в Раю та його пращурами у Вирії, де вони належать володінням Богині-Рожаниці. Магія обрядослова й солоспіву, магія ткання (вишиття) оживляли символи рушників, єдність живих і живих в іншому вимірі – у світі "золотосяйного світла":

"... первинне випромінювання максимонного середовища – ефіру, вакууму або Первинного Енергетичного Океану, в якому життя людини, мов "вузлик" у нескінченності Його золотосяйного світла".

Отримати "оболонку" – означає проходження *зерниною світового духу* лабіринтом від Всесвіту першого обертону з реліктовим випромінюванням, який виявляється найбезтілеснішим, найчистішим Його світлом, до ... 120 обертону – фізичної матриці людини" [10].

Душі пращурів – золоті зернятка – *зернини світової душі* мандрували дорогами-лабіринтами між двома світами, витвореними жінками-еринями в символах рушників. Тому рушники – "дороги на небо": "К сожалению, более старых тканей не найти. Пока жива традиция, она не хранит ветхого – отправляя рушники в последний путь с родными покойниками, вешая и обновляя *ежевесенно на родовых крестах свою радуничную "дорогу на небо"*. Передається и возобновляется суть рушников – из узоры..."

Но что удерживает символику в последнее время ее существования, в самой неглюбской традиции? Вертикальная черта, разделяющая центральный элемент в орнаменте "главной полосы" рушника, совпадает с линией изгиба ткани. Именно так (буквой "П" – рушником, сложенным пополам) оформлялся Красный угол ("Кут") в Неглюбке и ее поселках. Из пары центральных "крючьев" на каждом конце была видна одна (вторая обращалась "лицом" к стене и к ... иконе). "*Искомая сума*" (*соединение пары знаков в символике свадьбы*) *достигалась через "движение" символов друг к другу*. Разобщенные, они соединялись иконой между ними. Подлинное значение такого "декоративного" решения восстанавливается из глубинного духовного смысла всего комплекса Красного угла. Пара соединяется Богом. Восстанавливается и знак раздельного – целого, единого как творческого начала семьи" [16].

Власне, білоруська дослідниця вкотре підтверджує функціональне призначення рушників – поєднувати світи, які "починають мовити" між собою символами на рушниках, "оживлюють" "розмову" між родичами, що живуть в різних вимірах. Лише після цього молодята отримують "дозвіл" продовжувати свій рід, підтримувати пам'ять про нього й звістки від нього, усіх своїх родичів.

Примітки

Про Пурушу, рух і рушник

¹"Информационный сигнал всегда имеет две составные части – левую и правую. Живая форма воспринимает одну из них полностью, а вторую детально прорабатывает, после окончания которой начинается детальная проработка первой половины при неизменной второй. Упорядоченное вращение по кругу порождает новое свойство – магнитное, растет разум. Вихревая структура готова к жизни благодаря сдвоенной информации исходных лучей, от взаимодействия которых родился вихрь. Все объекты космоса погружены в фотонную среду..." [17, с. 9].

"Самым выгодным видом движения является вращение, это величина переменная для одного и того же тела на протяжении его периода роста и развития.

Принцип безопорного вращения отражает собою суть живого процесса, он обусловлен типовым или универсальным построением живой формы материи: структурой долговременной памяти, структурой оперативной памяти и ее чувствительной оболочкой – вечной троицей" [18, с. 131].

"В живом потоке "инерционная" масса постоянно воспроизводит саму себя в точке пространства, удаленной от источника на одну длину волны. Процесс воспроизводства связан с ростом и развитием материальных форм. На удалении одной длины волны сигнал ослабевает до величины 30–40 %, ей требуется восстановление всех своих качеств. Для этого и служит факт воплощения в материю, что позволяет усилить волну, восстановить ее информационное насыщение, чтобы сделать еще один переход в одну длину волны. Иначе говоря, для распространения движения достаточно одного первого импульса от источника, а далее сигнал сам восстанавливает свои параметры и готов двигаться дальше. Примеров такого движения много: так распространяется нервный импульс (потенциал действия) без искажения и без ослабления; так распространяется импульс крови вдоль аорты и артерий; так распространяется электромагнитная волна в фотонной среде, и многое другое. В живом мире для движения не требуется постоянная подталкивающая сила от первичного источника движения. Требуются промежуточные пункты преобразования энергоинформационного потока в материальные формы с последующим преобразованием в точно такой же поток. Инерционное движение – это движение по памяти прошлого опыта, это Закон движения" [18, с. 149–150].

²Випадково причитала в Інтернеті: "Свастика подарена людям богами. Когда наши Праотцы пользовались рунами, слово Свастика переводили как *пришедшие с небес, движение небес*. Так как руна *Сва* означала небеса, *С* – руна направления, руна *тика* – движение, пришествие, течение. До сих пор существует слово *тикать* – то есть бежать".

Власне, наведена цитата передає ідею *ГіпоТези* в тому, що *зернина світового духу* є першопочинком і життя людини (ті, що прийшли з небес), і нашого Всесвіту (рух небес), головне – сутність процесів, на яких ґрунтується послідовність дій обрядової культури.

У тому самому матеріалі з Інтернету є ще одне цікаве зауваження щодо сутності свастики: "Микробиологам удалось сфотографировать процесс адгезии (злипання клітин), необходимый для зарождения эмбриона. Молекулы адгезии образуют структуры, каждая ветвь которой представляет собой белковую цепочку. На увеличенном в 440 тысяч раз снимке обозначились ясные очертания трехлучевых и четырехлучевых свастик. И в микромире жизнь начинается созидательным вихревым вращением. <...> Коловращение порождает в мире жизнь".

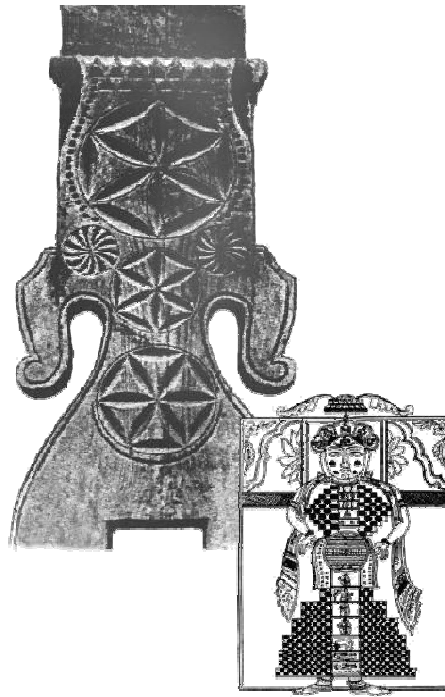
Нарешті, можна почути думки про вихори як першооснову Всесвіту й усіх тих явищ, що в ньому відбуваються. А ця ідея докладно розглядається в книзі "Свята Мова Творця..." і сприйнята багатьма з підозрою на нездорові фантазії.

³Окончательно умершим человек считается через много лет, например, *по верованиям белорусов – через 9 лет* после биологической смерти [11].

⁴*Пуруша* (д.-інд. *Puru* – "людина, чоловік, дух") – згідно з індуїстською міфологією, істота, з тіла якої створений Всесвіт. В індійській філософії термін "пуруша" означає "божественний дух", макрокосм. У філософії Самкх'я пуруша – множинне, нерухоме, чоловіче (духовне) космічне, початок, "чиста свідомість", що споглядає динамічне жіноче начало – пракріті (матерія). Пуруша є вічним, його основні властивості – відсутність властивостей (ніргуна). Однак Пуруша, що споглядає пракріті, схильний помилково ідентифікувати себе з нею і з гунами.

Пракріті (санскр. – *prakti* "причина, матерія") – фундаментальне поняття філософської системи індуїзму санкх'ї, що означає споконвічну *природу*, матеріальну першопричину Всесвіту; вважається жіночим основоположним елементом, що контактує із чоловічим елементом – Духом (пуруша).

⁵"Элемент **k'uei-to-* (: *kuei-to-* и т. п.) обозначал не только *возрастание* (набухание) критической массы, материи, но и некой внутренней плодоносящей силы, духовной энергии и связанной с нею и о ней оповещающей формы ее – световой и цветовой. Появление цвета как такового, его дифференциация на отдельные цвета, выстраивание их в ряд по принципу интенсификации, возникновение свечения, сияния, которое на высшей своей стадии захватывает не только глаз, но и душу и сердце человека и соотносится ими с неким высшим началом, сверхчеловеческими, *космическими энергиями* ("святостью"), с точки зрения физической оптики связаны с *увеличением* (ср. выше мотив роста, увеличением объема) значения единицы λ , обозначающей длину сетевых волн.

Верх дерев'яного стовпа під кош вітряка (Чернігівщина, XIX ст.)
та Космічна Людина – Пуруша [10, с. 720]

Показательно, что *нижний* полюс значений λ связан с фиолетовым цветом (460 нм); *верхний* полюс значений λ связан с пурпурным цветом (700 нм), универсальной формой проявления святого, божественного, абсолютно положительного, запредельного. Пурпурный цвет, как и предшествующие ему "верхней" половины значений λ , т. е. красный (640 нм), оранжевый (600 нм), желтый (580 нм), как раз и являются в большинстве культурно-религиозных традиций *цветами святости* (ср. их использование в иконописи, в расцветке самого святилища и культовых предметов – одежды, утвари и т. п.). В контексте цветов спектра показательно место *зеленого* цвета (λ – 520 нм) – непосредственно перед цветами, передающими идею святости ("*предсвятость*" как *потенция роста, молодости, жизненной силы*"). <...>

Идея роста, присутствующая для определенного периода, в слав. *svęť- и других рефлексах и. евр. *k'ıen-to- воспроизводится и в ряде других слов-понятий ключевого характера; ср. *род* (родовой, родной, родимый, родственный, родич и т. п. и идеей кровной связи, общих корней, особой интимности и любви-ласки) при *росту* (расти) из *rod-tei; *народ* при *родиться* (см. *род*), см. также *люд*, *люди* в конечном счете с той же идеей "роста", "вырастания", "порождения" (ср. др.-инд. *rōdhati* "растет" или гот. *liudan* "расти" [19]).

"Хромосомы и ДНК in vivo излучают когерентный свет в диапазоне от 250 до 800 нм, т. е. способны быть лазерно-активной средой. <...> Хромосомный жидкокристаллический континуум, как основной рабочий элемент генома-биокомпьютера, выступает как единство двух фундаментальных атрибутов – это среда записи и хранения динамичных 4-х мерных голограмм и одновременно это среда излучения когерентного света. Можно сказать, что *геном* – это *самоизлучающая и самосчитываемая система, квантовый биокомпьютер*. <...>

Идея голографического управления на *рост и развитие* биотканей была подтверждена американскими учеными. <...>

В образовании волновых реплик ДНК доминирующую функцию берет на себя, вероятно, тот излучатель, длина волны которого совпадает с длиной волны поглощения. ДНК – это источник УФ света, в *видимой* области – 632,8 нм или 488 нм.

Все информационные структуры организмов, включая ДНК, РНК и белки, обладают оптической активностью, то есть способностью вращать плоскость поляризации света и дихроичностью – разностью поглощений право- и левополяризованного света. Модуляции поляризации, коррелирующие со структурно-функциональным состоянием того или иного метаболита, выступают как *уникальное по своей емкостиместилище информации о метаболизме и его динамики*. И вместе с тем – это канал межклеточных фотонных биознаковых контактов. Такие особенности процессов в поляризационно-голографическом варианте, по-видимому, присущи *работе генома как биокомпьютера*. <...>

Живая клетка – в пределе компьютер на ДНК. <...> Живые клетки – они как поляроиды и одновременно как *источники когерентного света (250–800 нм)*, находящиеся в среде цитоплазматического клеточного континуума, сканируют собственные и цитоплазматические модуляции поляризации. А это является ключевым вкладом в *синтез биолограмм*, и это же является наименее объясненной феноменологией" [12].

⁶"Фотонная среда – это та часть первоначального Океана энергии, которая осталась как непроважавшая, и она стала основой формирования единого голографического информационного поля в Космосе. Сигнал электромагнитной волны передатчика формирует силовую линию волны из этих фотонов" [17, с. 199].

⁷"<...> сосуды, как показывает их дальнейшая эволюция, понимались как антропоморфные образы женского божества (очевидно, Великой богини) <...> [15].

Посудина – божество циклу, пов'язаного з народженням і смертю: Велика Мати, Гея, Рея, Кибела, Деметра, Артеміда, <...> в основу будь-якого буття, у тому числі існування космосу, представленого тут моделлю "космічного трикутника", покладена смерть = жертва, запорука відродження [14]. Сосуд – "сосуд символизирует силы, дающие начало материнскому миру. Именно с этого начинается символизм женской матки" [21].

Сосуды – универсальный символ женского начала. Утроба Великой Матери, убежище, защита, сохранение, питание, плодородие. Это символ движения внутрь и внутренних ценностей. См. также *ваза*. У алхимиков герметический сосуд – хранилище всех противоположностей,местилище и питатель того, что должно быть трансформировано. У майя перевернутый сосуд – атрибут Икскель как богини Луны и наводнений (*Словарь символов*).

Утроба – Матка, Великая Мать, Земная Мать, отсюда утроба земли с пещерой в качестве ее главного символа и умирающими богами, которые рождаются в пещерах, появляясь таким образом из утробы земли. Эта утроба является также непроявленным, суммой всех возможностей, множеством. Ее символы – колодец и все виды вод и источников, и все, что представляет собой замкнутое пространство, например, городские стены, сундук и т. п. В алхимии утроба символизирует шахту, а руды – эмбрион. Минералы порождаются землей, и задача человека состоит в том, чтобы помочь природе и ускорить рождение (*Словарь символов*).

⁸Ідея про черево Богині, у яке ховають померлого, виявляє себе статуарно в розвинутих культурах Старої Європи, хоча це вже стосується пізніших часів, наприклад, мальтійських храмів. Так, М. Еліаде розмірковує: "Изогнутая линия расположения мальтийских святилищ уникальна; археологи называют ее "почкообразной", но, как полагает Г. Цунц, она скорее напоминает форму матки. Поскольку храмы имели крышу, а в помещениях, лишенных окон, было довольно темно, *вхождение в святилище было эквивалентно вхождению во "внутренности земли", т. е. в чрево хтонической Богини*. Можно сказать, что умершего помещали в лоно земли для новой жизни. "Храмы воспроизводили ту же модель, но в более широком масштабе. Живущий, вступая в них, вступал в тело богини". Действительно, заключает Г. Цунц, эти монументы были сценой для "культы-мистерии в точном смысле этого слова ..."

М. Еліаде відстоює точку зору на те, що "... согнутое положение мертвого тела выражало отнюдь не страх перед "живыми трупами" (зафиксированный у некоторых народов), а, напротив, *надежду на возрождение*; нам известен ряд случаев *намеренного погребения в позе эмбриона*". <...>

Окрім того, Еліаде наводить унікальний приклад сучасного (1966) поховального обряду дівчини первісного народу в Колумбії, в якому фіксуються елементи, подібні до палеолітичних:

"Выбрав место для могилы, шаман (*тата*) исполняет ряд ритуальных жестов и объясняет: "Вот селение Смерти; вот дом для погребальных церемоний; вот оно, *чрево*. Я отворю дом. Дом заперт, а я его отворю". После чего объявляет: "Дом открыт", – показывает людям место, где следует копать могилу, и отходит в сторону. Умершую девушку *заворачивают в белые пелены, а зашивает их ее отец*. Но все это время ее мать и бабушка исполняют монотонный, почти бессловесный напев. На дно могилы кладут россыпь зеленых камешков, устричные раковины и раковину улитки. Потом шаман пытается поднять тело, делая вид, что оно очень тяжело. И поднимает с девятой попытки. Тело кладут головой на восток, и "дом затворяется", т. е. яму засыпают землей, вокруг нее совершают еще ряд ритуальных движений, а затем все уходят. Церемония продолжается два часа.

Как замечает Рейхель-Долматофф, археолог далекого будущего, вскрыв эту могилу, найдет всего лишь скелет, лежащий головой на восток, камешки и раковины. Ритуалы и, конечно, их религиозную подоплеку не восстановит по этим ископаемым остаткам. Добавим, что этот символизм окажется недосягаемым и современному наблюдателю, если он не знаком с религией *коги*. Ведь тут важно, как пишет Рейхель-Долматофф, наречение кладбища "селением Смерти" и "домом для погребальных церемоний",

могилы – "домом" и "чревом" (чем объясняется "эмбриональная" поза тела, уложенного на левый бок), следующее затем название жертвоприношений "пищей для Смерти" и ритуал отворения и затворения "дома-чрева". Кроме того, индейцы *коги* отождествляют мир – чрево *Всеобщей Матери* с каждым селением и культовой постройкой, с каждым жилищем и могилой. *Девятикратным поднятием тела шаман указывает на его возвращение в зародышевую стадию через девять месяцев созревания – в обратном порядке*. А поскольку могила уподобляется вселенной, погребальные жертвоприношения приобретают космическую значимость. К тому же "пища для Смерти" несет в себе и сексуальную ассоциацию (в мифах, сновидениях и брачных установлениях индейцев *коги* принятие пищи символизирует половой акт) и, соответственно, означает семя, которое оплодотворит Мать. Раковины устриц обременены весьма сложной символикой, не замыкающейся на признаках пола: они представляют живых членов семьи. Раковина же улитки символизирует "мужа" умершей девушки: если ее не положить в могилу, девушка, как только попадет в иной мир, "будет требовать себе мужа" и тем призовет смерть на голову кого-то из молодых членов племени.

На этом мы завершаем наш анализ религиозной символики погребения у индейцев *коги*. Еще раз подчеркнем, что при чисто археологическом подходе эта символика недоступна для нас точно так же, как символика погребений палеолита. *Специфическая модальность археологических материалов ограничивает и обедняет "послания", которые они передают*. Этот факт нельзя упускать из виду, когда мы сталкиваемся со скудостью и тайнописью, имеющихся в нашем распоряжении свидетельств" [20].

⁹"В данном кругу сказания помещают богинь, обитавших в праисторическое время в "роще тростника"... Образ болота, связанного со сферой смерти-рождения, отчетливо вырисовывается именно в этой части плана храма-дома древности" [14].

¹⁰У річному обрядовому колі свят досі можна помітити деякі "уламки" найдавнішої культури, яка сягає часів палеоліту. Ці "уламки" засвідчують вирішення визначальної мети людини – продовжити життя роду в царині живих рослин, священні вироби з яких постають з'єднувальною ланкою поміж усіма вимірами подій. На Стрітення: "діти, тепер уже одягнені, вибігають на двір з *шіриньками*. Ці *шіриньки* ідуть кидати на дерева в саду, би добре зародили. А так, як без слів їх не можуть зрозуміти, то йому, звичайно, пояснюють: "Кладу на тебе цю *ширинчину*, що прийшла до нашої хати в весілля днину (*шіриньки* дарувала молода гостям на своєму весіллі. Сама їх вишивала). Кладу, би ти файно родила, би туча (град), не вбила, би мала цвіт много літ <...>".

Тепер з хати виходить їхня матуся. Вона несе великий гарний *рушник*, яким покривали їй голову у день весілля, і накриває ним струмочок, що недалеко від хати, аби від води не було біди.

Наші прапрабабусі й прапрадіди вірили, що вода жива. <...> Тому матуся дарувала воді на цей день свій найкращий *рушник*" [7, с. 13].

"Покривало мало там знаходиться до заходу сонця, а потім його забирали, ховали в скриню, як знак згоди між господинею і водою" [8, с. 104–105].

¹¹"Гаївки відбувалися під церквою, на *цвинтарі*, та на найближчих *травниках* (*царинках*) недалеко від церкви" [6, с. 106].

¹²"В основе существования жизни лежит "зародыш" или "семя", конечный фрагмент, зародышевая клетка, одним словом – совершенная форма, которая стала такой по истечению цикла превращений. Конечный фрагмент каждой закончившейся волны эволюции потому и конечный, что дальнейшее совершенствование его не происходит. Конечный фрагмент – это совершенная форма памяти всех прошлых действий, способная к воспроизведению себе подобной формы, но не более того.

К таким законченным формам можно отнести *магнитное и электрическое поле* конкретной электромагнитной волны; количество же самих волн огромно, охватывает весь известный и неизвестный диапазон ЭМИ. Магнитное поле – это просто совершенная форма электрического поля, то есть оно есть продукт *преобразования электрического поля из состояния неорганизованности фотонов в состояние их замкнутого, строго синхронизированного потока*. Магнитное поле не может длительное время существовать самостоятельно, ему всегда необходима подпитка электрического поля. <...>

Между собой могут взаимодействовать и образовывать более сложные волны только *родственные или когерентные, имеющие одно происхождение*. При этом взаимодействии волны "порождают" огромное количество вихрей левого и правого направления вращения, причем вихри одного направления вращения располагаются вдоль линий, называемых гиперболами.

Волны не родственного происхождения между собой не взаимодействуют, они не участвуют в "порождении". Отсюда проистекает *принцип запрета на межвидовое скрещивание в минеральном и биологическом мирах*. <...>

Итак, в электромагнитной волне существует два фрагмента, объединенных в одно целое – в волну. Один из этих фрагментов – магнитное поле волны – есть совершенная форма второго фрагмента – электрического поля волны.

Вихревые структуры от интерференции родственных волн сформировали протоны левого и правого вращения. Они могут взаимодействовать между собой, образуя молекулу водорода, точно так же, как две световые волны могут сливаться одна в одну. Конечным фрагментом волны эволюции жизни элементарных частиц стал совершенный нейтрон. Нейтрон обладает всеми свойствами *магнитного поля*, описанного нами в эл. м. волне, а протон – всеми свойствами *электрического поля той же волны*. Эти двое и участвуют в создании всех ядер атомов химических элементов точно так же, как в предыдущем рассуждении волны при интерференции образовывали вихри, ставшие основой для формирования протонов. Именно эта пара, известная как дейтерий, и лежит в основе бурной эволюции ядер атомов химических элементов в условиях звезды.

В последующих волнах эволюции мы везде видим эту пару фрагментов, один из которых более совершенен, с точки зрения структурной организации, чем другой. Совершенство заключается в замкнутости своих внутренних процессов, в создании кольцевого тока (потока энергии), что резко ограничивает излучение во внешнюю среду. *Это элемент памяти*, и потому не может без того, чтобы не обрабатывать информацию. В волне эволюции генов такими законченными фрагментами стали: *совершенная форма азотистых оснований и их источник питания – сахарофосфатная цепочка*, обладающая полярными свойствами, то есть *электрическими*, а *азотистое основание – магнитными*.

В волне эволюции ДНК такими конечными фрагментами стали: сама ДНК из множества генных структур, обладающих магнитными свойствами, и белковые комплексы типа *гистонов* и им подобных, обладающих электрическими свойствами. В волне эволюции жизни хромосом сформировались отдельные клетки, в каждой из которых также два конечных фрагмента – это ядро из многих хромосом, обладающее магнитными свойствами, и цитоплазма с оболочкой – электрическими свойствами. Эволюция клеток закончилась созданием семенных (половых) клеток двух типов – сперматозоидов (электрические свойства) и яйцеклеток (магнитные свойства). Причем сами спермии также двух типов, одни из которых несут положительный заряд, а другие – отрицательный.

Итак, человек как целое состоит из сложной вертикали совершенных структурных форм памяти, эволюционный период развития которых давно закончился, но в период воспроизводства в ускоренном ритме происходят все последовательные волны эволюции жизни этих структур с полной перезаписью всей памяти прошлых действий. Происходит не просто повторение филогенеза в онтогенезе, как говорит современная биология, а происходит весь цикл эволюции жизни от момента ее зарождения во Вселенной. Вот почему так важно вспоминать высказывания древних наших предков, что в каждом человеке сосредоточена вся Вселенная. В этом суть голографического построения Вселенского информационного поля – пространства, *где в каждой точке есть информация обо всем целом. В этом главная суть того, что в мире нет "косного" вещества, есть только живое вещество, а потому весь мир живой, живая сама Земля, а мы ее дети...*

Важным показателем жизни является ритмическая и синхронная деятельность множества участников, объединенных в единое целое. Биологические ритмы не являются приоритетной особенностью биосферы. Ритмическая активность является, скорее всего, резонансной формой существования множества индивидуальных жизней в едином целом; это явление универсальное" [17, с. 23–25].

¹³Про значення двоголового орла та його архаїчність на рушниках засумнівались і російські дослідники: "чье место занял орел?" Так, С. В. Жарникова висловлює певні аргументи:

"Г. С. Маслова в своей фундаментальной монографии, говоря о широкой распространенности в крестьянской вышивке различных губерний России мотива двуглавого орла с поднятыми крыльями, отмечает: "Распространению ее (такой разновидности геральдического орла. – С. Ж.), в частности, способствовали изделия русских льняных мануфактур XVIII в., подобные Ярославской мануфактуре" и далее: "Интересно название этого узора в Поморье – кабацкий орел, что может указывать на один из путей проникновения его в крестьянскую среду; изображение герба на "царевом" кабаке в XVII в. не было редкостью". <...>

Думается, что правильнее связывать появление изображений двуглавого орла в народной вышивке с общей бюрократизацией государственного аппарата России, начавшейся в конце XVII – начале XVIII в. Действительно, именно в этот период официальный символ Российского государства – двуглавый орел – появляется везде: на деньгах, на бумагах для официальных прошений, на верстовых столбах, пуговицах мундиров, на царских кабаках и даже на водочных штофах. <...> Кто изображался издревле в

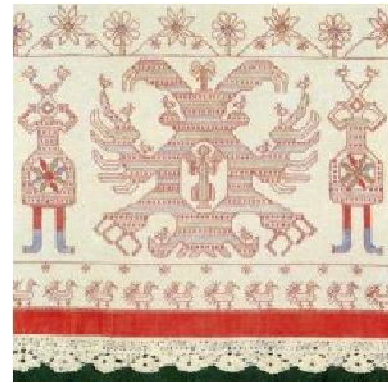

том месте, которое занял двуглавый орел? И тут мы вновь вспоминаем о *древних изображениях богини-рожаницы*.

Не она ли, дающая жизнь всему живому на земле, сохраненная памятью многих поколений, издревле почитаемая и увековеченная в вышивке на подолах рубаш, концах полотенец и на головках кокошников северорусских женщин, находилась до XVII – начала XVIII в. в центре рассматриваемых нами композиций? Такое предположение довольно несложно проверить, наложив одну композиционную схему на другую. И что же? *Очертания фигуры богини удивительно хорошо вписались в изображение двуглавого орла*, которое в композиции, распределении масс как по вертикали, так и по горизонтали построена по тому же принципу, что и древнее изображение богини-рожаницы. <...>

Новая форма – двуглавый орел – свободно и легко наслаивалась на старую (архаичную), значение которой как благопожелания, надежного оберега еще не было утрачено, смысл же древней композиции во всех ее деталях начал забываться. <...> А в отдаленных от шумных дорог местах Вологодской и Архангельской областей мы и по сей день можем встретить в сундуках старушек полотенца, рубахи и головные уборы, где во всей красе изображена древняя языческая *богиня жизни – Рожаница, совершающая великий акт творения всего сущего на земле*" [13].

На цей матеріал варто звернути увагу, оскільки після публікації книги "Свята Мова Творця..." довелося почути слова недовіри щодо трактування певних символів, особливо коментарів до полтавського рушника. Зауваження полягали в запереченні основного символу цього рушника – Великої Богині як Праматері Всього Суцього. Наша думка полягала в тому, що це – Мати Сва, іконографія якої повторює

іконографію Богині з іншого рушника, лише виконаного вільною технікою вишивання. Якщо на білому тлі геометрично окреслені чіткі лінії її лона з пуп'янками-зародками всередині, як і мить народження зародка назовні, то лінії червоної Матері більш м'які, наївні, ніби прості на перший погляд, проте вони висловлюють одну й саму ідею – ідею відтворення життя.

На старовинних світлинах полтавських рушників є декілька зображень Богині, які мають дуже архаїчні риси. Вони відтворюють ніби чарівну Птаху, у якої чітко окреслюється зав'язок в округлому череві, а її належність до дива увінчує золотосяйна корона. Це тільки нам здається, що майстриня дозволила собі вільне трактування усталеного образу, насправді – повторила його взірцевий канон, генетично споріднений з палеолітичними "жінками-пташками" з Мізіна. Між ними відстань у тисячі років.

Наді мною ніколи не тяжіла ідея про "двоголового орла" на українських священних рушниках, до того ж і російські дослідники нарешті "розібралися" з "модою" на його образ.

¹⁴Неодноразово Г. Г. Нечаєва [16] наголошує на схожості багатьох білоруських рушників із чернігівськими й новозибківськими. Цікаво! Це ще раз підтверджує належність цих земель до українських етнічних земель, так само як і схожість символів писанок із Курщини, Воронежчини, Білгородщини й Кубані. Якщо історію можна переписати і стверджувати про щось досить вільно, то глибина народної пам'яті існує незалежно від переписів теорій, допоки її не знищують фізично (геноцидами, голодоморами, війнами, переселеннями).

¹⁵Цю єдність нищили загарбники війнами, переселеннями, голодоморами. Святі наші жінки-єрині! Якою мірою виміряти Вашу духовну стійкість і відданість святості Ваших бабусь і мам? "Так робили наші матінки, так слід робити й нам..." – це духовний заповіт святого жіноцтва, берегинь життя...

¹⁶Мабуть, закономірно існує рід писанки *рута*, на якій відтворюється жива рослина Ψ . За словником С. Караванського, руна, вруна = густа зелень.

Це свідчення фіксації руху живого: р → рут (ч) → рута → рух → по-рух → не-по-рух → руш → рушій. Рушій = чинник, рушійна сила.

На нашу думку, рушниця = здатна рухати (щось), а рушник = здатний відтворювати рух...

Слушно згадати про присутність *P* в означенні такого видатного явища, як *Рай*. Де ж насправді знаходиться ця країна? Словник Дубровського ототожнює вербу золоту з *Райдеревом*, а тополю називає *Раїна і золота верба, сокорина*. Українська мова зберігала чуття Духу матерії, яким насичували простір живі дерева. У цій Раїні людина торкалася дива *життя*...

P. S. Ще не знаючи про роботи А. Г. Пархомова й А. С. Холманського про біогенність нейтрино та його роль для всього живого, наша *Гіпотеза* про рушник виявилася достатньо продуктивною. Особливо в з'ясуванні виникнення культурних концептів української народної культури, таких як: *Рай, Вирій, Розмай, Май, Гай, рушник, медівник* тощо.

Після написання матеріалу до розділу про *Рушник* Н. В. Петров подарував нам свою нову книгу "Живой Космос" (2011), в якій ми знову знайшли багато корисного й важливого для нашого дослідження. Переконайтеся самі.

"Кругооборот материи – основа живых процессов во Вселенной. Материя – это непрерывная, а потому *замкнутая субстанция*, основа живого процесса, обладающая в *разреженном состоянии* свойством податливости и возбуждения от сверхслабого воздействия энергоинформационных полей.

Некоторые исследователи материи ищут *связь* между дискретными образованиями, которыми являются все формы вещества, и непрерывностью потока материи, упуская при этом из своего внимания весьма существенное – *результат от движения материи, ее магнитное поле как Дух материи*.

Материя не может быть ограниченной понятием *физического вакуума*. <...> физический вакуум порождает электроны и позитроны, из которых растут все остальные более сложные формы атомов, молекул, космических тел и их объединений.

Чтобы существовать, материя должна участвовать в кругообороте через процесс образования форм, внутри которых поддерживается непрерывный поток материи и ее производных. *Именно в ритме кругооборота-вращения возникает время*. А говорить о том, что "непрерывная субстанция как основа бытия" обладает свойством времени, не раскрывая сути понятия *непрерывная*, будет не корректно. Непрерывность означает *замкнутость в кольцо*, состоящее из двух половин родственного происхождения – потока материи в одной половине контура и потока форм из материи во второй половине. Стыки этих половин имеют тонкую структуру, подобную капиллярам в системе кровообращения человека...

Быть непрерывным и при этом незамкнутым невозможно, ибо наличие движения материи как потока означает втекание и вытекание из двух концов, как бы далеко друг от друга они не находились. А без движения материя не существует. Рассматривать материю и формы из материи надо комплексно, ... тогда мы обнаружим *ритм колебаний между двумя половинами и взаимное превращение в замкнутом контуре*. Непосредственно замкнутая система долго существовать не может, она размыкает свои концы, на торцах которых будут два вихря противоположного вращения. Электрон и позитрон – это одна и та же электрическая частица, но у них разное направление вращения, соответствующее истечению из одного конца и втеканню в другой конец разомкнутого контура. Внутри же замкнутого контура этот электрический заряд имеет одно и то же направление вращения вдоль линии кольцевого контура. <...>

<...> поскольку материя проявляет себя в формах вещества, то *время* материи проявляется в единицах времени. И *формы материи и единицы времени возникают только в режиме колебательных процессов в замкнутом контуре* через процесс роста и развития структурных элементов памяти, каждый из которых сам замкнут. Дискретная форма вещества – это результат управляемого воздействия *замкнутых структур* магнитных полей на потоки материи. Поэтому все формы материи имеют двойственное строение – сочетание замкнутого контура, который сам из двух половин, и разомкнутой части из двух электрических зарядов противоположного знака. Общая структура – два спаренных диполя, квадруполь.

Чтобы сохранить саму себя, материя постоянно воспроизводит точные копии материальных форм по памяти предыдущих действий, используя язык общения.

У всех языков одно происхождение – энергетическое. Язык выражает процесс энергоинформационного взаимодействия, он запускает сильные колебательные процессы. Протословенский язык является наиболее природным и естественным и был первейшим мировым языком. В древнейшей индийской и буддийской традиции широко используется русское слово ОМОРОКА и все слова с корневим содержанием этого слова. В буддийской традиции это слово носит смысл Великого Ничто. Буквы этого слова передают следующий смысл: О – выражает память, М – порождение или воспроизводство памяти в точной копии, Р – поток или череда структур памяти, КА – двойник или эталон памяти. В полном смысле это слово означает – воспроизводство и размножение структур памяти в

точной копии исходной. Благодаря этому смыслу слова нет различия между материей, энергией и информацией" [19, с. 33–37].

Тільки чому "протословенский язык является наиболее природным и естественным"?

Між іншим, ідея про природу поховань під деревами й призначення вохри при похованні також впливає з висновків Петрова.

"Материи свойственно непрерывное движение и способность в *разреженном* состоянии чутко реагировать на сверхслабые воздействия поля от этого движения, принимая ту или иную форму из материи, адекватную воздействию поля, его информационному характеру. Форма материи исчезнет, если не будет внешнего магнитного поля – Духа материи. Если не будет движения материи, то не будет и ее Духа как магнитного поля. Такая взаимная их зависимость снимает философскую проблему первичности того или иного.

Кругооборот материи способствует сохранению жизни как основного закона космоса" [19, с. 37]. "Ферромагнетики обладают свойствами диамагнетиков – принимать и потреблять внешнюю энергию; они обладают и свойствами парамагнетиков – строить структурные формы памяти – домены в точном соответствии с переменными токами сигнальной информации, но ферромагнетики обрели способность формировать ассоциации, социальные структуры, способность закольцовывать сами домены в структурные элементы более крупных доменов. <...> Ферромагнитные свойства присущи уже небольшой группе элементов – это железо, никель, кобальт и некоторым редкоземельным. <...> Детальное изучение свойств ферромагнитных тел показало, что даже при отсутствии внешнего магнитного поля, в этих телах уже есть целые области (домены), насыщенные до предела магнитными моментами отдельных атомов. *Они хранят информацию*" [19, с. 69–70].

Чи могли "дикуни" залучати подібні знання під час поховання своїх родичів, дотримуючись кругообігу матерії, який сприяє збереженню життя як основного закону космосу?

**Дві Богині-Рожаниці – Небесна й Земна – на килимі Землі Дrevлянської
(збірка М. Брицуна–Ходака)**

Література

1. Андрушко Л. М. Орнітоморфні мотиви в орнаменталізації українських рушників. – 2008. №1.
2. Білик Ол. Календарно-обрядова пісенність Західного Полісся. – Луцьк, 2008.
3. Бескид Юліан. Матеріальна культура Лемківщини. – Торонто. Канада. 1972 // – [Електронний варіант] – Режим доступу: інтернет: <http://lemko.org/lih/beskid/>.
4. Босий О. Г. Священне ремесло Мокоші. Традиційні символи і магічні ритуали українців (Типологія. Семантика. Міфоструктури). – [Електронний варіант] – Режим доступу: http://library.kr.ua/elib/bosiy/Bosiy_Svyash_remeslo_mokoshi.pdf.
5. Вінценз С. На високій полонині. – Івано-Франківськ, 2011.

6. Килимник Степан. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: [У 3 кн., 6 т.]. – Факс. вид. – Кн. II, т.3: (Весняний цикл); т. 4: (Літній цикл). – К., 1994.
7. Маковій Г. П. Золоте віно з бабусиної скрині. – Чернівці, 1993.
8. Маковій Г. П. Народ у народних святах. – Чернівці, 1997.
9. Порожнюк М. Успадкування традиційних бойківських звичаїв і традицій на Рожнятівщині // Часопис "Бойки". Видання науково-культурологічного товариства "Бойківщина". – Дрогобич, 2002.
10. Саннікова Л. П. Свята Мова Творця у Звичаї Народу: еніофеноменологія староукраїнської культури. – К., 2005.
11. Байбурин А. К. Ритуал в традиционной культуре. Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов. – СПб., 1993.
12. Гаряев П. Лингвистико-волновой геном: теория и практика. – Киев, 2009.
13. Жарникова С. В. О попытке интерпретации значения некоторых образов русской народной вышивки архаического типа (по поводу статьи Г. П. Дурасова). – [Электронный ресурс] – режим доступа: shaping.ru.
14. Кифишин А. Г. Геноструктура догреческого и древнегреческого мифа // Образ – смысл в античной культуре. – М., 1990.
15. Кифишин А. Г. Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII – III тыс. до н.э. Том I. – К., 2001.
16. Нечаева Г. Г. Узорные народные ткани и "подсознание" культуры. – [Электронный ресурс] – режим доступа: gurpase.ru.
17. Петров Н. В., Третьяков М. М. Светомбр (Свето-магнито-биологический ритм жизни Вселенной). – СПб., 2006.
18. Петров Н. В., Третьяков М. М. Эволюция жизни и бессмертие души. – СПб., 2008.
19. Петров Н. В. Живой Космос. – СПб., 2011.
20. Топоров В. Н. Об одном архаическом индоевропейском элементе в древнерусской духовной культуре – *SVĚT- // Языки культуры и проблемы ее переводимости. – М., 1987.
21. Элиаде М. История веры и религиозных идей. Том первый: От каменного века до Элевсинских мистерий. – М., 2002.
22. Якубовская Т. С. Генетический код Вселенной – М., 2002.

НАУКОВІ РОЗВІДКИ

Євген Луняк

ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАКА У ФРАНЦУЗЬКІЙ МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ

У французькій мові слово "*cosaque*" є цілком живим, відомим, зрозумілим і не потребує додаткових пояснень. Подібно як для нас абсолютно нормальними поняттями є слова "мушкетер" чи "корсар". Щоправда, слово "*cosaque*" у французів асоціюється не лише з історією. Воно стало для них аналогом понять "нахаба", "зухвалець", "грубіян", "шибайголова", "хам", "нечема", щоправда, з деяким присмаком іронії. Вислів "а ля козак" (*à la cosaque*), тобто по-козацьки, означає брутальне безцеремонне поведіння, некультурну поведінку. Втім, таке уявлення у французів сформувалося головним чином унаслідок відомого перебування козацьких загонів на Єлисейських полях 1814 року, основу яких складали підрозділи з Дону, Кубані та України. Досі парижани, ознайомлені з історією рідного міста, показують ділянку на Сені, де російські козаки купали своїх коней. Відомо, що 3 бузькі і 3 українські полки взяли участь у боях за Париж у березні 1814 року [1, с. 27; 8, с. 64; 15; 20, р. 44, 83].

Відоме французьке слово "бістро", що увійшло до нашої мови як означення швидкої закускової, легко відкриває свою етимологію російського слова "быстро". Саме це слово чули паризькі ресторатори від нетерплячих російських завойовників, коли ті вимагали дати їм нашвидкоруч якусь їжу. Слово у Франції прижилося, а згодом повернулося й до нас у вигляді назви для закладів швидкого харчування.

Як приклад значної популярності козацької тематики у Франції нам здається логічним згадати про дитячу гарно ілюстровану книжечку "Козаки", розраховану на французьку малечу. Тут обмаль тексту, але багато картинок, які красномовно висвітлюють славу та бойові вміння козаків, головним чином запорожців. На останніх сторінках цієї книжечки малюю пропонують змайструвати самому з картону та паперу козацьке поселення, щось на кшталт Січі, малюнок якої тут подається. Це видання було надруковано в голландському Турне 1976 року. Зазначимо, що дана дитяча книжечка з'явилася в серії "Колись" ("*Autrefois*"), у якій уже видавалися твори, присвячені славетним воїтелям минулого – вікінгам, римським легіонерам, індіанцям Америки, піонерам Дикого Заходу, піратам. Тож наші козаки потрапили в досить непогану "компанію" [16].

Ще більшої популярності серед французької молоді набула пародія на відому історичну гоголівську повість, опублікована Марселем Готлібом (нар. 1934) і Домініком Валле – "Алексісом" (1946–1977) 1973 року в журналі коміксів "Пілот" ("*Pilote*"), а потім передруковану в аналогічному виданні "Сінемасток1" ("*Cinémastock1*") [22].

У XIX ст. найвідомішим образом українського козака була постать Івана Мазепи, популяризована Вольтером. Це був романтичний образ молодого красеня, закоханого в заміжню графиню й за це покараного її чоловіком, який наказав роздягти Мазепу, прив'язати молодика до дикого коня й випустити того в степ.

Одним із перших до цього образу в образотворчому мистецтві звернувся Жан-Луї-Андре-Теодор Жеріко (1791–1824), написавши 1820 року картину "Паж Мазепа". Заради цікавості зазначимо, що 1993 року французький кінорежисер і постановник кінських трюків Бартабас (нар. 1957) зняв стрічку, присвячену життю та творчості Жеріко. Фільм має назву "Мазепа" й розповідає про творчі пошуки цього закоханого в коней художника, який, прагнучи надати реалістичності своїй картині про Мазепу, наказує прив'язати себе до коня й погнати тварину. Як відомо з біографії Жеріко, його верхові експерименти завершилися трагічно: впавши під час однієї з поїздок із коня, він зазнав серйозних травм, від яких невдовзі помер. До речі, фільм Бартабаса був номінований на "Золоту пальмову гілку" Каннського кінофестивалю й отримав приз технічного журі.

Дуже відомі полотна знаменитого художника-баталіста Еміля-Жана-Ораса Верне (1789–1863) "Мазепа, прив'язаний до коня" (1820-ті рр.) і "Мазепа серед вовків" (1826). Майже одночасно з Верне вольтерівську історію майбутнього українського гетьмана відтворив у фарбах відомий художник Луї Буланже (1806–1867), який написав картину "Страждання Мазепи" (1827), що зберігається в руанському музеї мистецтв. Всесвітньо відомий творець "Свободи, що закликає на барикади" Фердинан-Віктор-Ежен Делакруа (1798–1863) також віддав свою пошану мазепинській темі, намалювавши картину "Мазепа на коні, що вмирає" (1828). Художник Ахіл-Жан-Жак-Марі Деверія (1800–1857) став автором

цілої серії полотен, присвячених українському герою, написаних наприкінці 1830-х років: "Мазепа, заскочений графом", "Звільнення Мазепи", "Мазепа розповідає свою історію". Серед відомих майстрів пензля в мазепинській тематиці відзначився й Теодор Шассеріо (1819–1856), ставши автором полотна "Молода козацька дівчина знаходить Мазепу без свідомості на дикому коні" (1851). Подібний сюжет відтворено й на картині анонімного митця першої половини XIX ст. "Смерть коня Мазепи", яка, можливо, належить пензлю Прюдана-Луї Лере (1820–1879). У другій половині XIX ст. до мазепіани зверталися такі французькі живописці, як Луї-Фелікс Гене (1843–?), Анрі-Леопольд Леві (1840–1904), Еме-Ніколя Моро (1850–1913) та інші.

Як відомо, натхнений романтичними рядками Байрона та вражаючими картинами французьких малярів, 1828 року поему "Мазепа" написав славнозвісний Віктор Гюго (1802–1885) [7]. Свій поетичний твір він присвятив приятелю-художнику Буланже. У листі до нього Гюго зазначав, що вже "давно мріяв про Мазепу" [3]. Приблизно в той же час образ Мазепи став одним із центральних у поемі іншого світового класика – Пушкіна, творчість якого добре відома у Франції в перекладах. Зазначимо, що пушкінська "Полтава" продовжує й досі цікавити французького читача, а один із кращих її сучасних перекладів був зроблений за участю перекладачки та есеїстки Нати Міно, яка народилася в Одесі [18].

Можна згадати також, що романтична історія Мазепи добре відображена й у світовій музичній творчості. Так, свого часу вона стала натхненням для таких загальноновизнаних композиторів-класиків, як Ференц Ліст (1811–1886) і Петро Ілліч Чайковський (1840–1893). У французькому музичному мистецтві постать Мазепи представлена, наприклад, в однойменній опері-буф на три дії (1872), створеній композитором Шарлем Пурні (1839–1905) на слова Анрі Шабріла (1842?–1893) та Анрі Дюпена [12]. Заради цікавості зазначимо, що про всесвітній успіх романтичного образу Мазепи йдеться у голлівудській кінострічці 1960-го року "Чортиця в рожевому трико" (оригінальна назва "Heller in Pink Tights"), головну роль у якій блискуче зіграла Софі Лорен (нар. 1934). Сюжет картини побудований на пригодах мандрівної акторської трупи на Дикому Заході кінця XIX ст., шалений успіх якій в Америці приносить постановка на сцені романтичної історії молодого Мазепи, роль якого й виконує героїня італійської актриси.

Батько французької оперети композитор Луї-Огюст-Флорімон Ронже (1825–1892), більш відомий під псевдонімом Ерве, 1884 року, одразу після своєї відомої "Мадмуазель Нітуш", написав оперету "Козачка" ("La Cosaque").

Доволі змістовним вивченням теми віддзеркалення постаті Мазепи у французькій культурі, на нашу думку, є неопубліковане дослідження французької жінки-музеєзнавця, українки за походженням, Ольги Попович "Мазепа: варіації на романтичну тему", яке зберігається в книгосховищах Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі [17]. Серед інших дослідників, які зверталися до вивчення цієї теми, можна також згадати українських істориків Ілька Борщака [4, с. 94–96] та Теодора Мацьківа [10, с. 178], філологів Дмитра Наливайка [11], Володимира Лавренчука [9] та ін. Цікавий розгляд образу Мазепи як мистецького персонажа був зроблений французьким літературознавцем Домініком Фернандесом [13, р. 402–413].

Одним із найбільших популяризаторів козацької тематики у Франції став письменник та історик Проспер Меріме. Певну допомогу під час опрацювання російських і українських джерел йому надавав Іван Тургенєв, який часто перебував у Парижі. Зокрема, завдяки Тургенєву Меріме познайомився з дослідженнями про українське козацтво та Богдана Хмельницького Миколи Костомарова [2, с. 11–12]. Зацікавлений російською та українською історією, Меріме написав кілька наукових розвідок, повністю чи частково присвячених козакам. Серед них найвагомішими є "Українські козаки" та "Богдан Хмельницький" [2, с. 16–22].

Завдяки майстерному перу Меріме інші французькі літератори також захопилися козацькою тематикою. Так, 1877 р. на сцені "Одеону" з великим успіхом була поставлена п'ятиактна драма у віршах "Гетьман" ("L'Hetman") поета та політика Поля Деруледа. Трохи згодом до козацької тематики звернувся письменник Сильвестр Арман, який поклав у основу свого твору гоголівського Тараса Бульбу [2, с. 14; 23].

Твори Меріме з'явилися одночасно з першими перекладами "Тараса Бульби" у французькій літературі. Саме цьому твору судилося стати світовою вершиною у возвеличенні культу козацької слави. Після виходу 1853 року першого французького видання "Тараса Бульби" виник постійний попит на цю героїчну козацьку повість, який планомірно задовольняється місцевими видавництвами у міру розкupuвання книги.

За півтора століття (1853–2003) "Тарас Бульба" у Франції був перевиданий 35 разів. Важко уявити ще якийсь твір російської літератури, який мав би таку шалену популярність серед французів.

Загалом існує більше десятка різних перекладів "Тараса Бульби" французькою. Проте найпопулярнішим є переклад саме Луї Віардо, який постійно передруковується найпотужнішим паризьким видавництвом "Ашетт". Луї Віардо був чоловіком Поліни Віардо, відомої близької подруги Тургенєва, який бездоганно знав французьку й допомагав у перекладі.

До особливостей сприйняття героїчної постаті Тараса Бульби французами слід віднести термінологічну плутанину, яка зберігається практично в усіх європейських мовах. Це використання різних семантичних пар понять "Русь" – "Росія", "руський" – "росіянин", які за кордоном сприймаються як одне ціле й перекладаються одним словом. У Франції "*la Russie*" – це і Русь, і Росія, "*Russe*" – це і русич, і росіянин. Оскільки в повісті Гоголя постійно вживаються терміни "руський", "русская" саме щодо території України, у французів часто складається оманливе враження, яке зберігається й понині, що козацтво – явище суто російське, а Україна – це одна з порубіжних провінцій Росії. А сам запорозький полковник виглядає ледь не патріотом Росії та щирим підданим російського царя. Природно, Гоголь правильно використовував слово "руський" для означення українців тієї епохи, але він ніде не позначає, що запорожці себе різко відмежовували від підданих московського царя й не раз брали участь у війнах між Польщею та Московією саме проти останньої.

Відчуваючи такі семантичні труднощі, Луї Віардо інколи намагається замінити слово "руський" на "козацький". Наприклад, прикінцевий авторський текст повісті: "Да разве найдутся на свете такие огни, муки и такая сила, которая бы пересилила русскую силу!" Він переклав так: "Але чи знайдеться у світі вогонь, тортури, міць, що здатна буде підкорити козацьку силу!" ("*Mais se trouvera-t-il au monde un feu, des tortures, une puissance capables de dompter la force cosaque!*") [14, р. 229].

Вражаюча кривава козацька драма продовжує приваблювати європейців. Інтерес до цього безсмертного твору нашого земляка був підсилений 2009 року виходом у світ екранізації "Тараса Бульби" російського режисера Володимира Бортка, приуроченої до 200-річчя від дня народження геніального письменника, що наробила багато галасу в пресі. Про зйомки "Тараса Бульби" в Україні багато говорилося за три роки перед ювілеєм Гоголя. Можливим режисером такого кінематографічного проекту називали ім'я польського майстра Єжи Гофмана, автора суперечливої картини "Вогнем і мечем". А на виконавця ролі Тараса Бульби претендував відомий французький кіноактор Жерар Депардьє. Протягом 2005–2006 років він неодноразово відвідував Україну, де зустрічався з президентом держави та представниками творчих і ділових кіл. Як відомо, картину зробив російський режисер, а Тараса Бульбу в ній зіграв один з найвідоміших українських акторів Богдан Ступка. Одночасно з російською екранізацією з'явився й перший український варіант "Дума про Тараса Бульбу", де головну роль зіграв Михайло Голубович, який нещодавно отримав звання народного артиста ЛНР. Але цей фільм залишився майже непоміченим.

До речі, саме Франція була першою країною, де було знято звуковий фільм за повістю Гоголя. 1936 року емігрант з СРСР Олексій Грановський, справжнє ім'я Абрам Азарх (1890–1937), екранізував цю повість із французьким актором Гарі Бором (1880–1943) у головній ролі. До цього німі короткометражки про Тараса Бульбу знімали в Російській імперії (1909) та Німеччині (1924), причому остання теж належала до доробку Грановського. Між іншим, "Тарас Бульба" став останньою великою роботою згаданого кінорежисера. Ця екранізація викликала захват у французької публіки.

На початку 1960-х років у різних країнах майже одночасно з'явилися кілька картин про героїчного козацького ватажка та його синів. 1962 року побачила світ дуже відома картина голлівудського режисера Джека Лі Томпсона (1914–2002) "Тарас Бульба", з Юлом (Юлієм Борисовичем) Бріннером (1920–1985) у головній ролі, яка мала світовий успіх. Як відомо, матір згаданого актора була родом з України. 1963 року з'явився італійський фільм "Козак Тарас Бульба" режисера Фердинандо Бальді (1927–2007). 1964 року спільний франко-італійський проект "Син Тараса Бульби" здійснив режисер греко-французького походження Анрі Зафіратос (нар. 1928). Прикметно, що головну роль в обох стрічках зіграв один і той самий актор – Владімір Медар (1923–1978). Усі ці стрічки мали успіх у французькому кінопрокаті.

Цікаво, що майже одночасна екранізація "Тараса Бульби" трьома різними режисерами співпала в часі ще з одним яскравим "козацьким" проектом – зйомками італо-франко-югославської стрічки "Вогнем і мечем" (1962) режисером Фернандо Церхіо (1914–1974), що стало першим відомим утіленням даного роману Сенкевича в кіно. Одну з головних ролей у цій картині зіграв французький актор П'єр Бріс (нар. 1929), відомий радянським глядачам за ефектними й масштабними історичними картинками "Вірна Рука – друг індіанців" (роль вождя апачів Віннету) та "Даки" (роль Септимія Севера).

Саме на цей час припадає нереалізований задум французького кіномитця, українця за походженням, Євгена Антоновича Слабченка-Деслава (1898–1966), який мріяв зняти стрічку "Мазепа" [6].

Демонстрація відомої стрічки Володимира Бортка (нар. 1946) "Тарас Бульба", приуроченої до 200-річного ювілею великого Гоголя, з Богданом Ступкою (1941–2012) в головній ролі 2011 року у Франції мала успіх. Між іншим, за мотивами цього фільму було створено комп'ютерну гру [24].

У Радянському Союзі було кілька спроб екранізувати "Тараса Бульбу". 1941 року за це взявся Олександр Довженко, але зйомки раптово перервала війна. А наприкінці 1960-х Сергію Бондарчуку здійснити цей задум не дозволило партійне керівництво.

Як бачимо, захоплива козацька історія про героїзм, любов до батьківщини, зраду, кохання, вірність обов'язку досить часто знаходила своє відображення в наймасовішому з мистецтв – кіно. Двічі французькі кіномитці відзначилися в екранізації повісті Гоголя, не беручи до уваги спроб із Депардье. Це ще раз підтверджує цікавість французів до "Тараса Бульби" та козацької тематики взагалі, про що свідчать і постійні перевидання цього твору. Спробуємо пояснити феномен популярності історії про запорозького лицаря та його синів у Франції з точки зору історичної ретроспективи.

Козацький фольклор, як далека східноєвропейська екзотика, продовжує цікавити освічених французів і сьогодні. Так, автор цих рядків, набравши через пошукову систему GOOGLE слова "cosaques en France", потрапив на сайт, де французам пропонують відеоряд фотографій кубанських козаків, що опинилися у Франції після закінчення громадянської війни в Росії. Фото, що ілюстрували життя та звичаї козаків, супроводжують сумною та журливою, але чудовою та мелодійною українською піснею "Туман яром, туман долиною". Згідно з відгуками французьких користувачів інтернет-ресурсу, ця пісня припала їм до душі, а деякі просили опублікувати її переклад.

Велике світове визнання мало мистецьке полотно Іллі Рєпіна "Запорожці". Саме під впливом цієї картини відомий французький поет, поляк за походженням, Гійом Аполлінер (Вільгельм Аполлінаріус Костровицький) написав вірш "Відповідь запорожців турецькому султану".

*Plus criminel que Barrabas
Cornu comme les mauvais anges
Quel Belzébuth es-tu là-bas
Nourri d'immondice et de fange
Nous n'irons pas à tes sabbats.*

Злочинець більший за Вараву,
З рогами ти, як сатана.
Ти Вельзевула маєш славу,
Нажерся бруду та лайна.

*Poisson pourri de Salonique
Long collier des sommeils affreux
D'yeux arrachés à coup de pique
Ta mère fit un pet foireux
Et tu naquies de sa colique.*

Ми не підєм тобі в уклін.
З Салонік тухла риба ти,
Чудовисько нічних видінь,
Тебе ми візьмем на списи.

*Bourreau de Podolie, Amant
Des plaies, des ulcères et des croûtes
Groin de cochon, cul de jument
Tes richesses garde-les toutes
Pour payer tes médicaments.*

Базарна хвойда твоя мати
Тебе дістала із лайна.
Мерзений ти подільський кате,
Тобі на ринку гріш ціна.

Свиняча морда, зад кобили,
Ти стережеш коштовний хлам.
Але всі гроші твої милі
Підуть на сплату лікарям.

(Переклад Євгена Луняка)

На завершення згадаємо, що своєрідним відродженням мазепинської теми наприкінці ХХ ст. у французькій художній літературі став роман "Мазепа, принц України" бельгійської письменниці Ірен Стесик (нар. 1937), що походила з родини українця та бельгійки [21]. Цей твір був відзначений нагородою французького Товариства діячів словесності (*La Société des Gens de Lettres de France*), а в Бельгії отримав приз як кращий історичний роман за п'ять років.

А ось франкомовний швейцарський письменник і поет із Женеви Михайло Рамсеєр (нар. 1964), який походить із родини російських емігрантів і сповідує анархічні ідеї, 2009 року опублікував велике історичне есе під назвою "Козаки". На думку цього автора, вільне степове товариство, яке ніколи насправді не визнавало жодної влади, стало найяскравішим історичним утіленням на практиці ідеалів анархізму [19].

Образ запорожців популярний у світовій літературі. Відомий і нині популярний американський письменник початку ХХ ст., один із родоначальників жанру фентезі Роберт Говард, автор багатьох оповідань про пригоди мужнього та шляхетного воїна з Кіммерії Конана-варвара, перетворює його в одному з епізодів на гетьмана запорозьких козаків. Ось так описано тут підлеглих Конана: "Тим часом у просторах степів між морем і гіперборейським королівством народжувалось нове плем'я. Там збиралися злочинці-втікачі, волоцюги та дезертири. Багато хто з цих людей, що займалися крадіжками та розбоєм, народився в степу, багато хто прийшов із заходу. Себе вони називали козаками, всіх інших зневажали. Нерідко вони здійснювали зухвалі набіги на туранські кордони. Інколи королівським військам вдавалося розсіяти їх, і тоді козаки відходили в степ зализувати рани" [5, с. 45-66].

Як бачимо, опис американця цілком правдивий. Якщо додати, що в цьому оповіданні йдеться про викрадення Конаном красуні-дівчини з туранського (фактично, турецького) полону, картина діяльності козаків повністю співпадає з українськими народними уявленнями. До того ж, батьківщиною Конана-варвара була степова Кіммерія, тобто наша Південна Україна. Тож розтиражований у художньому та анімаційному кіно по всьому світу літературний образ шляхетного дикуну, в певному сенсі, наш земляк.

Хоча "Конан" не є витвором французького мистецтва, зважаючи на американізацію світової культури, слід зазначити, що цей потужний героїчний образ однаково вкорінюється під впливом кіно та телебачення як у Франції, так і в Україні. Цілком імовірно, що в недалекому майбутньому деякі українські діти будуть уявляти собі запорожців у вигляді картинок із мультика про Конана-варвара. Однак, звичайно, образ запорозького козака, майстерно створений Гоголем, поки що залишається неперевершеним у світовій літературі.

Література

1. Безотосный В. М., Иткина Е. И. Казаки в Париже в 1814 году. – М.: Кучково поле, 2007. – 112 с.
2. Боплан Г. Л. де. Опис України / Гійом Левассер де Боплан. Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / П.Меріме / Пер. з фр., приміт. та передм. Я. І. Кравця. – Львів, 1990. – 300 с.
3. Борщак І. Великий співець свободи (до 150-ліття народження Віктора Гюго) // Україна. – 1952. – Ч. 8. – С. 656.
4. Борщак І. Україна в літературі Західної Європи. Переклад з французької / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Вступна стаття П. Соханя; Упорядкування та загальна редакція З. Борисюк. – К., 2000. – 366 с.
5. Говард Роберт. Конан-варвар. – Л.: СМАРТ, 1991. – 368 с.
6. Госейко Л. Український представник французького кіноавангарду // Хроніка-2000. – К., 1995. – Вип. 2-3. – Україна-Франція. – С. 294-299.
7. Гюго В. Мазепа // Борщак І., Мартель Р. Іван Мазепа: Життя й пориви великого гетьмана: Пер. з франц. / Упоряд. Л. Ю. Копань. – К.: Радянський письменник; Журнал "Київ", 1991. – С. 196-200.
8. История Украинской ССР: В 10 т. Украина в период разложения и кризиса феодально-крепостнической системы. Отмена крепостного права и развитие капитализма (XIX в.). – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 4. – 694 с.
9. Лавренчук В. П. Проблема рецепції постаті Івана Мазепи у світовому письменстві // Всесвітня література та культура. – 2008. – № 5. – С. 29-34.
10. Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687-1709 / Т. Мацьків. – Мюнхен, 1988. – 286 с.
11. Наливайко Д. Мазепа в європейській літературі ХІХ ст.: історія і міф // Слово і час. – 2002. – № 8. – С. 39-48 (початок); Слово і час. – 2002. – № 9. – С. 3-17 (закінчення).
12. Dupin H., Chabrilat, Pourmy Ch. [musique]. Mazeppa, opéra-bouffe en 3 actes. Paris, Folies-dramatiques, 7 septembre 1872. – P.: Tresse, 1872. – 100 p.
13. Fernandez D. Dictionnaire amoureux de la Russie. – P.: Plon, 2004. – 858 p.
14. Gogol Nikolaï Vassilievitch. Tarass Boulba. Roman. – P.: La librairie Hachette et Cie, 1882. – 230 p. Traduit du russe par Louis Viardot.
15. Hantraye J. Les cosaques aux Champs-Élysées. L'occupation de la France après la chute de Napoléon. – P.: Belin, 2005. – 303 p.
16. Les Cosaques. Collection historique "Autrefois". – P.-Tournai: Gamma, 1976. – 30 p.
17. Popovitch O. Mazeppa: variations sur un theme romantique. 19 mai-30 juin 1978. – Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – 36 p. Texte imprimé.

18. Pouchkine A. Poltava. Le cavalier de bronze. Traduits du russe par Léonid et Nata Minor. – P.: Éditions des Syrtes, 2002. – 162 p.
19. Ramseier M. W. Cosaques. – Genève: Nemo, 2009. – 523 p.
20. Savant J. Les Cosaques. – P.: Éditions Balzac, 1944. – 294 p.
21. Stecyk I. Mazeppa. Prince de l'Ukraine. Roman. – P.: Balland, 1981. – 219 p.
22. <http://fr.wikipedia.org/wiki/Cin%C3%A9mastock> 14/05/2012.
23. http://fr.wikipedia.org/wiki/Tarass_Boulba 14/05/2012.
24. http://stopgame.ru/review/taras_bulba/review.html 14/05/2012.

Дарина Блохин

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА В ПАМ'ЯТІ СВОЇХ ЗЕМЛЯКІВ-НАЩАДКІВ (до 300-річного ювілею 2022 р.)

Про зацікавлення філософсько-релігійною та літературною творчістю українського філософа-богослова, письменника, педагога Григорія Савича Сковороди в Україні свідчать дослідження не лише українських, а й зарубіжних учених.

До незалежності України творчість Г. Сковороди висвітлювалась на замовлення партійних потреб, щоб зробити Г. Сковороду атеїстом та матеріалістом. Такі горе-дослідники робили акцент на зовнішній стороні його особистості, замовчуючи про його великий талант. Вони не хотіли пильно вдивлятися в суть і причини його мандрівного життя та відсторонення від суспільно-політичних справ. Хоча своєю позицією він підкреслював відхід від ганебних справ російського царизму, який пригноблював український народ, його історію, релігію, волю. Це було насильницьке вкорінення російської культури, позбавлення волі, уведення російського кріпацтва. Цим було порушено правові засади українського волелюбства, уведені ще гетьманом І. Мазепою. Людина була вражена в самісіньке серце, прийшла апатія та відчуження від зовнішнього світу.

Поява українського філософа й поета Григорія Савича Сковороди припадає на часи зневіри й розчарувань. І поряд із труднощами подолання гірких подій у ньому відгукнулись прагнення до волі, щастя й добра.

Він мандрував і шукав щастя по всіх усядах, але так і не знайшов його. Філософ дійшов висновку, що щастя можна віднайти лише в собі, в своїй країні. Мудрість людини полягає в само-заглибленні, в самопізнанні, адже саме цим можна наблизитись до Бога. І в цьому полягає щастя, яке і є метою життя. Щоб пізнати себе, не потрібно ні багатства, ні слави, ні становища в суспільстві. "Задовольняйтесь малим" – такий був життєвий девіз Г. Сковороди. Для нього важливе значення мала внутрішня людська гідність, що робить її "справжньою людиною". Шукати в собі "істинну людину" з благородним серцем, чистою душею і світлим розумом – ось до чого закликав Сковорода.

Головним для мислителя було те, щоб його народ розумів, любив і приймав як бажаного гостя. Він учив дорослих та дітей і радів зі своєї праці. Переяславський період і досвід навчання сина Степана Томари – Василя стали основою майбутньої цілісної системи педагогічних поглядів Г. Сковороди. Основні принципи навчання й виховання, за Сковородою, такі:

- принцип природовідповідності, спрямований на розвиток нахилів та індивідуальності кожного учня, що базується на "сродності праці", без примусу дитини;
- пізнання світу й самопізнання;
- піднесення гідності людини, гуманізму та єдності народів;
- ідея глобальної освіти: виховання й навчання не повинні бути привілеями знатних, вони повинні бути для всього народу.

Сковорода вважав, що "головним у вихованні є благо народити, зберегти в дитини здоров'я й навчити її вдячності".

Повернувшись із закордонної мандрівки восени 1750 року, Григорій Сковорода невдовзі був запрошений єпископом Переяславським і Бориспольським Никодимом Срібницьким на посаду викладача поетики до Переяславського колегіуму (створеного 1738 р.). За свідченнями Михайла Ковалинського, Сковорода написав спеціальний курс "Разсужденіе о поезіи и руководство к искусству оной". Але його розуміння поетичного мистецтва не відповідало узвичаєним у старій українській школі засадам поетики. Тож єпископ зажадав від учителя викладати так, як заведено, а коли Сковорода

відмовився, сказавши: "Одне діло пасторський жезл, а друге – пастуша сопілка", то на початку літа 1751 року консисторський суд звільнив його з роботи (Н. Срібницький помер у червні 1751 р. – Д. Б.).

У його лекціях для студентів відчувався простір думки, життєвий досвід, щирі переконання, любов і повага. Трактат Сковороди "Роздуми про поезію" – це новаторський курс, у якому він відкидає церковно-схоластичні правила поетики, відстоюючи нову, силабо-тонічну систему віршування. У поетиці Сковорода пов'язував красу слова з живою дійсністю. За його вченням, Бог існує в природі – "в землі, дереві, камені, й зірках, у сонці. Бог – то природа безначальна й безкінечна". Бог живе і в поезії як утілення краси слова, вічного змагання душі людської, яка перебуває у великій гармонії почуттів, породжених явищами життя. І ця безмежна гармонія – Божественна. Людина, пізнаючи себе, пізнає душу, а відтак пізнає Бога.

У віці 29 років Сковорода повертається до Києва, і 1751 р. поновлюється в класі богослов'я у префекта Георгія Кониського. Цей курс викладався чотири роки, проте не входив до обов'язкових. Навіть однокурсник Сковороди Семен Миславський, майбутній митрополит Києва, класу богослов'я не закінчив. Не завершив його і Сковорода.

Пробувши три роки за кордоном (Угорщина, Австрія, Словаччина, Італія і Німеччина) (хоча я зараз не впевнена, що він був у Німеччині. – Д. Б.), він вільно розмовляв латинською, німецькою, грецькою мовами, легко спілкувався з освіченими людьми й завоював прихильність, збагатившись знаннями.

А далі він працював з 1753 до 1759 р. з деякими перервами на Переяславщині приватним учителем за рекомендацією митрополита Київського Тимофія Щербацького, вихователем старшого сина поміщика Степана Томари в с. Коврай, розташованому за 36 верст від Переяслава, за Гольв'язовим, що лежить на річці Кавраєць. Природа й тиша цього села нагадує йому рідні Чорнухи. Тут близько шести років Сковорода виховує здібного й допитливого хлопця, але до краю розбещеного мамою, гоноровою донькою полтавського полковника Василя Кочубея. Василь прив'язався до нього "внутренней любовью", як писав М. Ковалинський (Григорій Сковорода. Твори. – Т. 2. – С. 442). Але одного разу, розмовляючи зі своїм вихованцем, Сковорода запитав його, що він думає про прочитане. Хлопець відповів непристойно. Учитель сказав, що він мислить, як свиняча голова. Слуги негайно доповіли пані. Спалахнув скандал, пані вимагала звільнити його з роботи, і незважаючи на те, що батько цінував розум Сковороди, був змушений звільнити його з роботи, сказавши: "Прости, государь мой, мне жаль тебя" [Там само, с. 442].

Григорію виповнилося 32 роки. Він знову залишився без грошей, житла й роботи. Спочатку жив у Переяславі в якогось знайомого сотника, а в січні 1755 р. поїхав до Москви. Разом із приятелем Київської академії Володимиром Каліграфом відвідав Троїце-Сергієву лавру, де познайомився з її намісником Кирилом Ляшівцевим, який знав про Сковороду з чуток. Побачивши в ньому людину надзвичайних обдарувань і вченості, запропонував Сковороді залишитися в лаврі. Та його кликала любов до рідного краю на Батьківщину (Малоросію).

Розділяючи цю любов Сковороди до рідного краю, Переяслав-Хмельницький свято береже пам'ять про великого мислителя-філософа, який шість років там жив і працював у колеґіумі, підробляв приватним учителем, написав багато праць. І не випадково в місті є Меморіальний музей Григорія Сковороди, відкритий з ініціативи директора історичного музею Переяслава Михайла Сікорського 1972 року з нагоди святкування 250-річчя від дня народження мислителя. Але цьому, як говорить директор музею Г. Сковороди Валентина Нікітіна, передувала велика наукова, дослідницька та пошукова робота. Ентузіастка вкладає всі свої знання, сили й вільний час для примноження й розширення експонатів у музеї, і цю любов передала своїй доньці Тетяні.

Колиходиш до цього музею, то відчуваєш дух минувшини, культури, історії, про що розповідають книги XIV–XVIII століть, які потрапили сюди із Вознесенського монастиря, а частина – із чоловічої гімназії. У міщанина Білецького знаходилась частина речей із Покровської церкви, які він забрав у 1930 році під час закриття радянським урядом церков в Україні. Після його смерті родичі передали книги колеґіуму до музею Г. Сковороди. Тут знаходиться близько 20 фоліантів із колишньої бібліотеки князя Горчакова, які передав учитель Ташанської школи Іван Кириченко. У місті знайдено стіл того часу та сковородинівський секретер.

1953 року Михайло Сікорський познайомився через І. Заболотного із скульптором Іваном Петровичем Кавалерідзе. Митець подарував музею бюст Г. Сковороди, макет пам'ятника мислителю в Києві, а також меморіальну дошку, що висить на стіні колеґіуму. Поволі стали збирати речі того часу: скрипку, яка була в родині Козловичів з Переяслава (Сковорода брав уроки гри на скрипці); кобзу, що належала родині Іваницьких, на якій грав Сковорода; різні картини того часу – "Цимбаліст" невідомого

художника XVIII ст. (знайдено у Пологах-Ясенках), а з села Медведівка Чигиринського району привезено народну картину "Біля селянської хати". На Переяславщині знайдені дерев'яні тарілки позаминулого століття, різьблені меблі та ін. (матеріали зі статті "Історія створення музею" В. Нікітіної, газета "Педагогічні обрії" № 1 від 1.02.2006). Директор В. Нікітіна докладно зусиль до вивчення спадщини філософа Г. Сковороди. Вона проводить виховну роботу серед молоді, співпрацює з іншими музеями міста та музеями Г. Сковороди в Чорнухах, у Сковородинівці та ін.

У Переяславському державному національному педагогічному університеті ім. Григорія Сковороди проводяться Сковородинівські наукові читання. Втішно, що у виголошених доповідях українські вчені по-новому підходять до вивчення спадщини Г. Сковороди і привносять багато нового й цікавого у сквородинознавство. Відомий медієвіст проф., д-р Микола Корпанюк створив 11.11.2005 року на базі цього університету Всеукраїнський навчально-науковий дослідницький центр сквородинознавства, яким він і керує.

Хотілося б зупинитися на науковій праці доцента Григорія Верби, світлої пам'яті, викладача кафедри мистецьких дисциплін Переяслав-Хмельницького педагогічного університету. Передусім, він доклав неабияких зусиль для перевидання двотомника праць Г. Сковороди українською мовою. У передмові до книги зазначається, що він усунув певні недоліки у перекладі праць Сковороди з книжної мови тієї доби, якою користувався Г. Сковорода, на сучасну українську літературну мову. Г. Верба започаткував сквородинознавство в Переяслав-Хмельницькому університеті для студентів лекціями та підготовкою посібників зі сквородинознавства. Вершиною творчості сквородинознавця Григорія Верби є його книга "Григорій Сковорода і Біблія. Путівник". Автор працював більше десяти років з Бібліями в архівах і розшифрував близько 4000 цитувань Г. Сковородою Біблії, написаної церковнослов'янською, а точніше солунським діалектом давньоболгарської мови, яким користувався Кирило і Мефодій при перекладі Біблії з давньогрецької мови.

Григорій Верба неодноразово звертав увагу, що переклад праць Г. Сковороди недостатньо кваліфікований і потребує перегляду та виправлень. Григорій Верба став легендою у вивченні творчості Г. Сковороди.

У листі голови редколегії з перекладів праць Г. Сковороди акад. М. Жулинського від 14 грудня 2005 року за № 139/392 до ректора Переяславського університету проф., д-ра В. Коцура читаємо: "Глибокошановний Вікторе Петровичу! Від імені редколегії... прошу оголосити подяку викладачеві Григорію Митрофановичу Вербі за дієву і вагомому допомогу у підготовці до друку двотомника Г. Сковороди. Унікальна праця Г. М. Верби "Григорій Сковорода і Біблія. Путівник", яка містить біля 4000 ідентифікованих цитат, полегшила й прискорила роботу редакторів, сприяла усуненню певних перекладацьких недоліків, які були помічені в першому виданні двотомника Г. С. Сковороди. Вважаю, що зазначена праця Г. М. Верби вже зараз має величезну наукову цінність. Переконаний, що видання її окремою книжкою ознаменує новий етап у вивченні спадщини видатного філософа. Вітаємо шановного Г. М. Вербу з тим, що він здійснив справжній науковий подвиг і одержав перемогу, відстоявши ідеї нашого генія-любомудра Г. Сковороди – перемогу, яка чимось нагадує зроблене богатирем-отроком Іваном Кожем'якою з "Повісті минулих літ", який "перейняв славу". (Педагогічні обрії.– 2006. – № 1. Редактор Андрій Будугай). На жаль, за життя Г. Верба не отримав відповідної нагороди, тому слід було б нагородити його посмертно. Адже більше 200 років ми чекали на таке відкриття!

Побувавши на Міжнародній конференції, присвяченій 285-річчю від дня народження Г. Сковороди в Переяславі, мені поталанило бачити й розмовляти зі старшим викладачем Переяслав-Хмельницького університету доцентом Г. Вербою, прекрасною людиною, який присвятив своє життя вивченню спадщини Г. Сковороди. Коли наступного дня, 5 жовтня, учасники конференції поїхали до Чорнух, Г. Вербі принесли пробний примірник його праці "Ключ до християнської філософії Г. Сковороди", він поцілував його і заплакав, пригортаючи до грудей, як свою дитину.

На конференції в Чорнухах, рідному селі Г. Сковороди, зал був переповнений його земляками й гостями. З привітаннями й доповідями виступили представники обласної та районної адміністрацій Кривцун Микола (голова обласної адмін.), Петро Ворона (заступник), ректор Переяславського університету проф., д-р Віктор Коцур, акад. Г. Жулинський (директор НДІ літературознавства, Київ), Іван Дзюба (Герой України, класик сучасної літератури, Київ), проф., д-р Дарина Блохин (Мюнхен), Григорій Верба (старший викладач, Переяслав), учитель, директор бібліотеки Микола Булда (Чорнухи), проф., д-р Ганна Токмань (Переяславський університет, директор Інституту мови й літератури) та ін.

Із виступів доповідачів видно, що в наш час проводиться значна робота із вивчення спадщини Г. Сковороди і чорнушани пишуться своїм видатним земляком.

Цікаві дослідження з вивчення образотворчої скворородіани проводив чорнушанин, мистецтвознавець, член Спілки журналістів України, член фонду "Український ренесанс" – св. п. Георгій Шибанов. Він написав багато праць, вивчаючи спадщину Г. Сквороди та історичні часи, в яких жив і творив філософ: "Григорій Скворода у придворній капелі. Версії і факти". До 280-річчя з дня смерті Г. Сквороди (Нова праця. – 21.09.02. – № 70, Чорнухи; 25.09.02. – № 71; № 72. – 28.09.02; № 73. – 2.10.02). Всі ці статті гарно ілюстровані; "Інтелектуально-мистецьке оточення Григорія Сквороди на Слобожанщині у 60-х роках XVIII ст." (Нова праця. – Чорнухи, 2005. – № 89, 3.12; № 90, 7.12; № 91, 19.12; № 92, 14.12; № 93, 17.12); "Філософ, увічнений у скульптурі", про історію створення унікального пам'ятника Григорію Сквороді у Лохвиці (День.– 14.04.2007. – № 63.), "Чи вчимося як слід у провідників нації?" (Українське слово. – 2007. – № 43, 24–30.12) та ін.

Про дослідника Г. Шибанова я написала статтю "Григорій Шибанов – сквородинознавець XXI століття", яка надрукована в газеті "Нова праця" (3 грудня 2013), де працює його славна дружина Галина Шибанова, яка багато допомагала в роботі й коректувала публікації праць свого чоловіка.

Не можна не згадати великої праці директора бібліотеки Переяслав-Хмельницького університету п. Ольги Шкири і її співробітників, які популяризували праці Сквороди: видали низку довідників бібліографії Г. Сквороди і бібліографічний нарис у серії "Наукова еліта Переяславщини" – *Григорій Митрофанович Верба. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 320 с.*; проводять конференції нащадків Сквороди, які досліджують білі плями у творчості Сквороди.

Григорій Скворода залишив нам велику спадщину, яку слід ретельно досліджувати й черпати з неї знання з філософії, релігії, педагогіки, історії, музики. Його діяльність розпочалася на Полтавщині, продовжилася в Києві, на Переяславщині, Харківщині й дійшла до Америки, Канади, Німеччини.

Про наукові дослідження спадщини Г. Сквороди пишуть багато як в Україні, так і поза її межми. З іменами цих дослідників та їх працями можна ознайомитися не лише з написаних монографій, але і з праць наукових збірників учасників Сквородинівських читань та міжнародних конгресів, які проходять в Україні та в Мюнхені.

Передусім ми повинні бути вдячні діаспорним ученим Домету Олячнину, Дмитру Чижевському, Юрію Бойкові-Блохину, Петру Біланюку, І. Мірчуку, О. Кульчицькому й ін., що заклали підвалини дослідження спадщини Григорія Сквороди за кордоном, де можна було писати правду про нього. Вони доносили нашу історію, культуру і її творців чужими мовами для її дослідження вчених різних національностей, серед яких є і німці: Eduard Winter, Elisabeth von Erdmann, S. Scherer, V. Ekkehard; і зараз у Мюнхені: проф. Піч, проф. Д. Блохин і д-р Марта Оберраух-Мельничук, які теж зацікавились філософською, релігійною й педагогічною діяльністю нашого філософа, богослова, містика – Григорія Савича Сквороди. Ми перекладаємо його твори німецькою мовою.

2022 рік XXI століття – рік 300-річчя від дня народження Сквороди. Ця дата повинна стати тріумфом його ідей не лише в Україні, але й за її межами. Ми маємо виховувати молоде покоління на принципах Сквороди, щоб повернутися до морального, гуманного суспільства, де б кожен був щасливим, щоб праця була спорідненою (теорія "сродності праці"). А застосування прогресивних технологій світового рівня забезпечить конкурентоспроможність та підвищення рівня життя. Цим і досягнемо нової "горної республіки" з високими стандартами життя. Наш шлях не повинен дублюватися шляхом, яким ідуть інші європейські країни, де занепадає культура й духовність. Ми повинні знайти свій неповторний високоморальний, духовний і матеріальний шлях, який створив ще Володимир Великий, коли всі держави прагнули співпрацювати з Київською Руссю. Повернімося обличчям до нашої історії, може, вона нам щось підкаже, як самотійно в єдності, любові й відповідальності за Державу та її народ підняти Україну на високий світовий рівень. Для цього є всі можливості й засоби.

Стратегічна мета Програми святкування 300-річчя від дня народження Григорія Сквороди полягає в тому, щоб уперше в світовій практиці, спираючись на національну філософську думку й наші славні давні традиції, здійснити органічне поєднання духовної й технологічної діяльності для переходу від спотвореного суспільства до щасливого, суспільства знань та сталого розвитку, справедливого розподілу надбань, суспільства високої моралі, національної самосвідомості, суспільства нових українців високої культури, гуманності й відповідальності за Державу і її народ.

Ця підготовка до святкувань проходить за трьома ступенями, кожний з яких має свої проекти.

Духовно-інтелектуальним і матеріальним ресурсом даної Програми є Національна Ідея України, "яка в умовах і можливостях XXI століття знаходиться в об'ємному вимірі контексту, ядром якого є технологія світового рівня (конкурентоспроможність) в органічному поєднанні з національними українськими глибинними цінностями, перш за все, за сквородинівським світоглядом та при

оптимальному використанні генетичного потенціалу нації за сквородинським вченням ролі спорідненої праці в досягненні щастя кожною людиною".

Цього можна досягти, готуючи молоде покоління до більш активних дій в духовній і технологічній сферах. Наша молодь вчиться у вищих навчальних закладах у різних європейських країнах та за океаном. Цей потужний потенціал треба використовувати для роботи в Україні, а для цього слід створити всі умови й матеріальне заохочення для її повернення в Україну. Адже лише нове покоління спроможне врятувати Україну й підняти її з колін економічного падіння. Ми вже бачимо, як відбувається боротьба за збереження цілісності України, де нове покоління віддає життя в несправедливій війні. Це свідчить, що молодь не байдужа до Батьківщини, вона хоче бути господарем своєї країни, а тому бореться за її справедливість. Хіба ці українські Герої війни не живуть за принципом Г. Сковороди: смерті він не боявся, бо прийде вона до кожного, тільки зустріти її треба з гідністю – життя прожити світло й чесно. Григорій Савич так жив і вчив своїм життям інших, проповідуючи світло, істину, вдячність, добро, щиросердність, які характерні українському менталітетові, він став символом української духовності. Повернімося всі, дорогі українці, до нашої духовної спадщини, і ми переможемо всіх наших ворогів!

І в кінці хочу побажати всім стати Сквородинівською людиною – "променем світла, добра й краси та Божої істини". Нехай кожен із нас зміниться, як сквородинівський "Наркіс", і стане новою Людиною, щоб урятувати світ від зла.

Василь Любченко

ФУНДАТОР ВИЩОЇ ШКОЛИ В НІЖИНІ (до 245-річчя від дня народження І. С. Орлая)

Івань Орлай

Цікава й багата історія розвитку та функціонування Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, одного з найстаріших вищих навчальних закладів в Україні. Відзначаючи 210 років від заснування цього вишу в стародавньому українському місті на Острі, не можна не згадати з теплотою і вдячністю ім'я видатного карпато-русинського просвітителя Івана Семеновича Орлая, який з листопада 1821 до серпня 1826 року був другим директором тодішньої Гімназії вищих наук.

Шлях до Ніжина Чернігівської губернії Івана Семеновича не був, як кажуть, вистелений трояндами. Після 13 років навчання в різних училищах, Львівському університеті, Генеральній Йозефинській семінарії він вирішив присвятити своє життя улюбленій педагогічній справі й успішно склав конкурсний екзамен на старшого вчителя. На жаль, не дістав відповідного призначення, за свідченням сучасників, як "карпаторос", цебто виходець із сім'ї закарпатських русинів. Це дуже образило національну й людську гідність молодого педагога. І він нібито сказав: "Ну коли я русин, то й поїду в Русь!" [1].

Приїзд І. С. Орлая в Росію 1791 року був зумовлений насамперед науково-просвітницького метою. Захопившись дослідженням історичного розвитку, за його визначенням, "не тільки

Малоросії чи взагалі Південної Росії, а й Південно-Західної Русі" [2] (цебто Галичини, Буковини і Закарпаття – В. Л.), просвітитель-гуманіст вирішив пов'язати свою подальшу долю з Росією. Він указував, що тут є чимало обдарувань, які в умовах бідності нерідко відразу не проявляються. Шлях до величі й слави Російської держави бачив у необхідності надати рівні можливості для здобуття освіти й дітям з незаможних верств населення. "Хіба безсмертний наш Ломоносов, – запитував І. С. Орлай, – не з рибацького куреня підніс себе славою вище багатьох дворян і багатіїв?" [3].

У Петербурзі, після навчання в медико-хірургічному училищі, І. С. Орлай працював на різних медичних посадах аж до придворного лікаря. Однак служба при царському дворі й щедрі винагороди за неї не задовольняли чесну людину, талановитого вченого й педагога. А тому він водночас вів

наукові дослідження, окрім медицини, також в галузі філософії, мовознавства, історії й педагогіки, захистив дисертацію на звання доктора медицини й хірургії, доктора філософії, магістра словесних наук. Він написав і видав "Коротку історію про Карпаторосів", а також збирав першоджерельні матеріали для написання історії Південно-Західної Русі.

У вченого за здібностями й обдаруванням уже визріла мета, нарешті, залишити придворну офіційну атмосферу й присвятити себе науково-педагогічній діяльності. У своїх творчих планах на майбутнє він мав одностайних серед освітян Петербурга та інших міст Російської імперії. Зокрема, відомо, що Іван Семенович Орлай підтримував контакти з Іваном Котляревським, який проживав у Полтаві, намагався допомогти попечителю щойно створеної Гімназії вищих наук у Ніжині О. Г. Кушельову-Безбородьку в пошуках викладачів для роботи в цьому навчальному закладі. А після смерті його першого директора професора Петербурзького університету В. Г. Кукольника 1 серпня 1821 року звернувся з листом до директора департаменту Міністерства народної освіти Попова, в якому сповістив про свій намір перейти на посаду професора Московського університету або ж на посаду директора Ніжинської гімназії вищих наук [4]. Свій вибір Ніжина він пояснював двома обставинами: сприятливим для його стану здоров'я кліматом і приязним ставленням до нього попечителя Гімназії О. Г. Кушельова-Безбородька.

Заява І. С. Орлая була розглянута позитивно, і 3 вересня 1821 року його затверджують директором Гімназії вищих наук у Ніжині. Свої обов'язки він почав виконувати з 1 листопада, цебто після тимчасового дев'ятимісячного завідування цим навчальним закладом колегією викладачів. На одному з перших засідань конференції викладачів новий директор заявив, що кожен із них може вільно й безбоязно висловлювати свої зауваження та пропозиції щодо роботи керівництва гімназії. Найсуттєвіші з них пропонував записувати в спеціальному поточному журналі [5].

І при подальшому директорстві І. С. Орлая конференції професорсько-викладацького складу стали дієвим органом управління, на яких ґрунтовно за участю самого директора обговорювались навчально-виховні питання. Він без якогось тиску робив цілеспрямовані поради чи поправки, сформовані на основі особистих спостережень, співставлень різних точок зору й глибокого професіонального знання справи.

У досвідченого педагога з демократичними поглядами сформувалась і своя концепція організації навчального процесу. Він розумів, що в щойно започаткованій Гімназії вищих наук, де ще не було якоїсь усталеної системи навчання й виховання, важко щось зробити без створення згуртованого колективу педагогів-професіоналів. А тому відразу приділив велику увагу підбору викладацьких кадрів для кваліфікованого забезпечення занять із різних дисциплін програмного навчального циклу. Іван Семенович особисто зустрічався з кандидатами на вакантні посади, радився з іншими педагогами, уважно вивчав рекомендації, навіть цікавився успішністю кандидатів під час їх навчання в школах чи училищах, наявністю у них звання магістра чи доктора. Особливо високі були в нього вимоги до кандидатів на посаду професора. У них мав бути значний досвід викладацької роботи, захопленість і творчість у виховній роботі, спроможність провести заняття з іншого предмета на випадок хвороби чи іншої причини відсутності професора, фахівця з даної дисципліни [5, с. 164].

На початку директорської роботи І. С. Орлая в Ніжинській гімназії працювало лише сім викладачів. Нікому було в старших класах викладати природознавство й військову справу. Один із викладачів змушений був читати курс політичних наук разом із юридичним. Тому Івану Семеновичу доводилось чимало часу витратити на пошуки потрібних викладачів. Протягом п'яти пам'ятних для навчального закладу років його директорства штат лише викладачів збільшився з семи до дев'ятнадцяти з заміною деяких консервативних невігласів кваліфікованими прогресивними професорами, таким як М. Г. Белоусов, який став інспектором пансіону, власне, гідним заступником директора. Син першого директора гімназії Н. Кукольник так оцінив педагогічні здібності Белоусова: "З незвичайною майстерністю Микола Григорович викладав нам в кількох лекціях всю історію філософії, а з нею і природного права, завдяки яким в голові кожного з нас міцно склався стрункий систематизований скелет науки наук. Його справедливість, чесність, доступність, цінна порада, в пристойній ситуації схвальна оцінка – усе це сприятливо впливало на гурт студентів" [5, с. 242].

Окрім Белоусова, користувались заслуженим авторитетом талановиті педагоги й прекрасні знавці своїх предметів С. Андрущенко, Ф. Зінгер, І. Ландражин, М. Соловійов, К. Шапалінський. На жаль, у гімназії були й такі викладачі, як М. Білевич, Х. Ієропес, К. Мойсеєв, П. Нікольський, які не відповідали встановленим І. Орлаєм критеріям.

Уже перші місяці директорства І. Орлая в Ніжинській гімназії, видатного вченого з енциклопедичними знаннями, відомого в Росії і за кордоном як почесного члена багатьох наукових товариств, – були за тих часів винятковою подією для повітового містечка, де він, між іншим, заклав основи наукового краєзнавства й вельми дієво сприяв становленню і функціонуванню навчального закладу.

Педагогічні погляди І. Орлая формувалися під впливом його сучасника в Швейцарії Й. Г. Песталоцці, славнозвісні педагогічні твори якого воїстино зігріті палкою щирою любов'ю до людей. Сміливі реформаторські заходи педагога-новатора в ніжинський період його діяльності здебільшого виходили за межі місцевих питань локального значення, бо вимагали радикальної зміни в загальнодержавній системі освіти й виховання. Саме тому вони зустрічали опір чиновників згори і місцевих обскурантів.

Уже вказувалось, що в Гімназії вищих наук було кілька бездарних викладачів та ще й з консервативними поглядами. А це негативно позначалось на функціонуванні молодого навчального закладу, передусім гальмувало здійснення прогресивних починань директора. Неприятливі обставини на новій посаді не давали можливості належно зосередитись на дослідницькій праці, особливо в галузі історії. На багато років залишалась нездійсненою мрія І. Орлая почати археологічні розкопки в Ніжині, що входило до запланованих заходів наукового краєзнавства. Реакційною більшістю викладацького корпусу та службовців була відхилена його спроба створити при гімназії наукове товариство з вивчення краю. Супротивники посилювались на відсутність першоджерельних матеріалів. Проте такі матеріали були, і нагромаджувались вони в рукописному фонді гімназійної бібліотеки, особисто заснованому Іваном Семеновичем.

Крім кадрової політики, І. Орлай чимало енергії і свого непересічного таланту віддавав справі становлення навчально-виховного процесу і передових традицій гімназії. Саме тут успішно втілювалась його демократична вимога ліквідації всіх закритих пансіонів, "якого б роду вони не були". Йому вдалося добитись і створення єдиної загальнодоступної системи шкіл із утвердженням їх наступності від приходських шкіл до повітових училищ, гімназій і університетів. Запропонований Орлаєм проект реформи шкільного навчання й освіти значною мірою був закладений на австрійській системі шкільництва. Звичайно, він враховував при цьому й особливості Росії.

Згідно з проектом перші два типи навчальних закладів (приходські й повітові трикласні училища) за своїм характером були народними училищами, бо в них могли навчатись діти купців, міщан, ремісників, інших соціальних груп громадян. Приходське училище прирівнювалось до першого класу повітового училища. В самому ж повітовому училищі вивчали такі предмети: читання і правопис, граматику, синтаксис, початки арифметики й географії. І. Орлай вважав, що і в цьому типі навчальних закладів діти дворян можуть отримувати перші знання. Це – один із елементів його ідеї функціонування безстанової школи. Губернські чотирикласні гімназії мали забезпечити підготовку учнів для вступу до університету. Ліцеї й академії займали проміжне становище, їх випускники могли влаштуватись на державній службі. І останній, шостий тип навчальних закладів – університет – забезпечував закінчену вищу освіту.

І. Орлай бачив недолік існуючої шкільної системи в тому, що навчальні заклади одного типу мають неоднакові права й можливості, різні програми, підручники тощо. Цю нерівність він демонстрував на прикладі Царськосільського, Волинського й Рішельєвського ліцеїв, Демидівського й Петербурзького вищих наук училищ, Київської й Ніжинської гімназій вищих наук [3, с. 148]. Іван Семенович вважав необхідним усунути в системі навчальних закладів Росії такий недолік, як порушення послідовності вивчення програмних предметів від простих до складних. При цьому, підкреслював він, треба врахувати вік учнів, рівень їх розумових здібностей. Вважав також настійною потребою підготувати й видати хороші підручники з відображенням у них новітніх наукових досягнень.

Рішуче виступив директор Ніжинської гімназії вищих наук проти принизливої регламентації і контролю з боку державних чиновників за змістом лекцій, які читались професорами у вищих навчальних закладах. На його думку, такий контроль стримував творчу ініціативу, самостійність мислення викладачів, робив їх цілком залежними від офіційної точки зору на різні суспільні явища, історичні події. Розуміючи важливість для суспільства справи підготовки освічених людей, І. Орлай пропонував належно оплачувати нелегку працю учителів згідно з їхнім соціальним статусом [3, с. 153].

Видатний фундатор вищої школи в Ніжині Іван Семенович Орлай з великою наполегливістю добився її юридичного визнання в Статуті 1825 року, де вказувалось, що Ніжинська гімназія є не закритий, тільки для дворян, як передбачалось, а відкритий, цебто "публічний навчальний заклад, який займає перше місце після університетів..." У праці-проекті "Мнение о преобразовании училищ в России" він в загальних рисах пише про необхідність спільного навчання дітей з багатих і бідних родин, про заснування народних шкіл для дітей купців, міщан, ремісників та інших соціальних верств населення. І. Орлай висловлював свої здивування з приводу роздільного навчання так: "І чому це російському дворянину боятись виховуватись разом із дітьми неімущих і недворянського походження?.. Помітна у дворян зневага до спільного виховання з дітьми нешляхетних родин закладена на хибному розумінні честі, яка нам також вдовбується іноземцями, які перебувають в наших пансіонатах у корисливих інтересах. Але якщо ганьбливо навчатись разом із неімущими своїми співвітчизниками нижчого стану, то чому ж тоді не безчесно іноді мати іноземних ремісників своїми учителями?" [3, с. 153].

I. Орлай вважав недосконалою систему державних і приватних навчальних закладів, настирливо пропагував необхідність освіти для найширших верств населення Російської імперії. Проте в деяких його пропозиціях і судженнях щодо системи освіти мала місце і деяка непослідовність. Будучи ініціатором ліквідації усіх типів пансіонної освіти, він пропонував за рахунок державної казни встановити стипендії для збіднілих дворян, щоб могли вони, як і багаті, користуватись послугами учителів-іноземців для удосконалення своїх знань з іноземних мов і кращого практичного оволодіння ними, щоправда, в стінах державних навчальних закладів. На жаль, правом на стипендію могли користуватись лише діти дворян. Іншою непослідовою, навіть не зрозумілою, була пропозиція педагога-гуманіста застосовувати тілесні покарання.

Незважаючи на окремі суперечливі й непослідовні пропозиції щодо вдосконалення системи освіти в Росії, I. Орлай загалом як педагог міцно дотримувався прогресивних демократичних поглядів і особисто створив глибоко продуману струнку систему розвитку навчально-виховного процесу й народної освіти в Російській імперії.

За навчальним планом, розробленим I. Орлаєм, Ніжинська гімназія вищих наук давала енциклопедичну освіту. Крім загальноосвітніх предметів з гуманітарних, фізико-математичних, природничих та інших наук, у старших класах викладалися природознавство й військова справа, оскільки гімназія мала готувати чиновників і військових. Однак директор гімназії, як учений і прогресивний просвітител, дбав насамперед про підготовку висококваліфікованих освічених дослідників із різних наук і мистецтв, сіячів знань, добра й краси життя людського. Саме виконанню цих завдань він намагався підпорядкувати не тільки зміст, а й форми та методи дев'ятирічного навчання й виховання в гімназії. Центральною фігурою в навчальному процесі, на думку I. Орлая, мав бути учитель, а тому він пропонував відповідально ставитись до підготовки сценарію заняття, добре знати предмет, уважно підбирати навчальний матеріал, урізноманітнювати методику навчання. Він особисто контролював роботу деяких учителів, ретельно вивчав програми й конспекти уроків різних дисциплін.

Учні в Ніжинській гімназії вищих наук були зосереджені в шести класах. Для кожного класу директор склав перелік обов'язкових предметів. У першому класі вивчали читання й правопис, у другому – словотворення (етимологію), правопис (орфографію) і правила наголосу. Вивчення граматичних правил мало супроводжуватись практичними вправами й написанням диктанту. Для учнів третього класу програма передбачала вивчення синтаксису. I. Орлай вважав, що недоцільно дослівно вивчати правила напам'ять, а краще розібратись у них, зрозуміти суть. У четвертому класі учні вивчали риторику, в п'ятому – поезію й методику складання віршів, в шостому – естетику.

Програма занять зі світової літератури пропонувала вивчення кращих творів славнозвісних письменників і поетів: Гомера, Демосфена, Платона, Горація, Вергілія, Ціцерона, Петрарки, Мільтона, Державіна, Жуковського, Карамзіна, Ломоносова та ін. Цю програму, за пропозицією I. Орлая, обговорили на засіданні конференції учителів гімназії 20 серпня 1823 року. Він також висловив деякі зауваження щодо планів уроків з географії, які запропонував для обговорення викладач цього предмета [6]. Ґрунтовно й кваліфіковано обговорені на цій конференції програми з російської мови й літератури та географії мали стати зразком для програм, планів уроків з інших дисциплін. I. Орлай запропонував викладачам дати йому для ознайомлення конспекти з їхніх предметів чи їх частин, щоб належно відкоректувати їх і таким чином запобігти перевантаженню учнів другорядним матеріалом, або ж, навпаки, доповнити їх важливими даними [6, с. 334].

Отже, директор гімназії творчо й відповідально підходив до проблеми розумної організації навчально-педагогічного процесу, уважно слідкував за тим, щоб програмні дисципліни викладались на високому професійному рівні з використанням найголовнішого, найістотнішого з новітніх досягнень відповідних галузей наук. Він активно виступав за осмислене вивчення учнями матеріалу, і в цьому їм мали допомагати вчителі шляхом логічного та послідовного роз'яснення проблеми.

I. Орлай вважав, що учні Гімназії вищих наук мають добре оволодіти однією або навіть кількома іноземними мовами. Тому він особисто шукав викладачів іноземних мов, які навчались за програмою. Зокрема, він вдало призначив професора французької мови I. Ландражина, який прекрасно володів методикою її викладання, був ґрунтовно обізнаний з науковою літературою, педагогічним досвідом інших викладачів. Цікаво, що I. Орлай замінив I. Ландражиним іншого учителя, Амана, француза за національністю, який, проте, був неспроможний належно навчити учнів своєї рідної мови. I. Ландражин мав перевагу ще й тому, що досконало володів російською й латинською мовами. Знання останньої допомагало краще засвоїти основи французької мови.

Сам Іван Семенович прекрасно володів латиною. Викладач цієї мови в Ніжинській гімназії вищих наук I. Кулжинський захоплено називав його "першим латиністом того часу в Росії". Прекрасне

враження в учнів залишає інший викладач латини С. Андрущенко. Вони захоплювались його вмінням чітко й зрозуміло пояснити складні граматичні правила, ідеально зробити переклади, ґрунтовно й цікаво проаналізувати твори римських класиків. Завдяки чудовій методиці навчання С. Андрущенка його учні після двох курсів добре могли робити переклади з латинської мови на російську й навпаки, а також писати твори латинською мовою [3, с. 230]. Отже, вибір І. Орлаєм С. Андрущенка на посаду викладача латинської мови був вельми вдалим. І сам він не тільки цікавився станом викладання латини, але й доводив батькам деяких учнів важливість оволодіння цією "мертвою" мовою, від уроків якої вони хотіли "вивільнити" своїх чад.

Відзначимо ще одну особливість системи вивчення іноземних мов у Ніжинській гімназії вищих наук в добу директорства І. Орлая. Тут ввели в навчальну програму грецьку мову. Річ у тому, що ще в часи Хмельниччини греки почали оселятися в Ніжині, відомому тоді торговому центрі. Поступово вони засновували тут свої школи, будували церкви, займалися торгівлею й ремеслами. У грудні 1785 року в Ніжині почав функціонувати грецький магістрат. На початку XIX століття в місті проживало більше тисячі греків. Зважаючи на цю обставину, в гімназію на початку 20-х років XIX ст. почали приймати на навчання дітей греків, запровадили вивчення грецької мови й літератури. Зокрема, 1822 року, після погодження з почесним попечителем О. Кушельовим-Безбородьком, зарахували в гімназію шістьох молодих греків: І. Агало, К. Базилі, Е. Варваті, С. Гютена, Е. Ксеніса, І. Папаріґопуло [4, с. 36]. Їх утримували на кошти попечителя.

Цікаво, що один із зарахованих на навчання греків Костянтин Базилі не знав навіть російської абетки. Та протягом лише одного року за допомогою протоієрея Волинського він не лише блискуче оволодів російською мовою, але й почав нею писати вірші. Разом із М. Гоголем видавав рукописний журнал "Северная Заря". За дорученням Історичного товариства гімназії К. Базилі для всесвітньої історії написав 1500 сторінок, присвячених Єгипту, Ассирії, Греції та Персії [7]. Коли 1825 року директор переїхав на роботу в Рішельєвський ліцей в Одесі, то він запросив із собою і Базилі, де той закінчив вищу освіту, після чого читав курс грецької словесності в цьому ліцеї. 1827 року після смерті Івана Семеновича він виголосив на цвинтарі під час прощання з покійним промову грецькою мовою.

Директорство І. Орлая в Ніжинській гімназії вищих наук тривало п'ять років, з листопада 1821 до серпня 1826 року. Завдяки його старанням вона перетворилась на навчальний заклад з дев'ятирічним терміном навчання. В основному був підібраний кваліфікований контингент викладачів, удосконалився навчально-виховний процес, підвищився авторитет закладу. Під час директорства І. Орлая в гімназії кількість учнів досягла 255 осіб, тоді як 1820 року їх було всього 17 [4, с. 33].

Назавжди запам'яталась вихованцям і мудра організація І. Орлаєм їхньої самодіяльності в години дозвілля. Педагог запобігав перевантаженню учнів домашніми завданнями, дбав про їхнє фізичне й естетичне виховання. Завдяки йому народилась в Ніжині чудова традиція художньої самодіяльності. В місті і його околицях славився гімназичний хор, струнний оркестр і особливо театр, який згодом набув широкого розголосу у "верхах" за "вільнодумство". Активну участь у художній самодіяльності брав молодий Микола Гоголь.

Згадки біографів про І. Орлая і його самовіддану безкорисливу плідну працю на ніжинській землі завжди викликали й викликають приємний подив. Та безперечним є те, що тільки полум'яний патріотизм, усталені риси демократизму й гуманізму забезпечували плідну діяльність талановитого педагога, мислителя, вченого, спадщина якого заслуговує серйозного вивчення й популяризації.

Література

1. Московитянин, – 1854, – № 21.
2. Під прапором Леніна, – 1981, – 11 вересня.
3. Гимназия высших наук и лицей кн. Безбородко, – СПб., 1881. – с. 153.
4. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук кн. Безбородко в Нежине /1820-1832/. – Киев, 1879. – с. 23.
5. Известия Историко-филологического института кн. Безбородко – Киев, 1879. – с. 125.
6. Гоголевский сборник. – К., 1902. – с. 333.
7. Костенко І. П. Дипломат, літератор, історик К. М. Базилі (1809-1884) // Україна-Греція: історія та сучасність. – К., 1993. – с. 65.

Передруковано з: Література та культура Полісся. – 1995. – Вип. 6.

Валентина Сидоренко

ЛЮДИНА, ЩО "ВОЗРОДИЛА МАЛОРОССИЮ К НОВОЙ УМСТВЕННОЙ ЖИЗНИ": ГРАФ ІЛЛЯ АНДРІЙОВИЧ БЕЗБОРОДЬКО

Ось уже майже 200 років зустрічають усіх, спраглих до знань, білі колони Гоголівського (або "Старого") корпусу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. А праворуч від величної будівлі – відразу можна й не звернути увагу – досить скромний пам'ятник графу Іллі Андрійовичу Безбородьку. Якщо поцікавитися у студентів, що безтурботно спілкуються, незважаючи на погоду, попід старовинною спорудою, хто ця людина й чому саме тут стоїть цей пам'ятник – то, на жаль, не всі й не відразу дадуть відповідь. А ім'я цієї людини справді гідне пам'яті та вшанування.

Граф Ілля Андрійович Безбородько – дійсний таємний радник, сенатор, предводитель Санкт-Петербурзького дворянства, кавалер орденів Св. Володимира I ступеня, Св. Олександра Невського, Св. Анни I ступеня, володар прикрашеної діамантами золотої шаблі з написом "За хоробрість", молодший брат князя Олександра Андрійовича Безбородька, "благоразумный исполнитель его последней воли".

У біографії І. А. Безбородька, на думку дослідників, багато "темних місць". Відомо, що він (як і старший брат) народився у родовому маєтку Стольному неподалік Глухова 16 лютого 1756 р. У віці 16 років він почав служити у війську. Швидше

за все це був один із полків, якими командував старший брат Олександр Андрійович. До слова сказати, останній ніколи не забував клопотатися про родичів і близьких йому людей. Поза сумнівом, його авторитет і протекція були далеко не останнім чинником у кар'єрі молодшого брата: 1785 р. двадцятирічний Ілля Андрійович був уже бригадиром, членом провіантської комісії. Але "бюрократическое и счетное начальство" було не до душі молодшому Безбородьку, і під час другої турецької війни він "попшипив під начальство Суворова", під керівництвом котрого брав участь у штурмі фортеці Ізмаїл, про що згадує біограф обох Безбородьків В. Толбін [1, с. 155]. Перед початком битви російські війська, за наказом О. Суворова, розділилися на дві частини й пішли в наступ на фортецю. І. Безбородько командував четвертою і п'ятою колонами лівого флангу, на долю якого випав "самый важный и опасный подвиг: им приходилось быть впереди, подавать первым пример самоотвержения и отважности прочим". Ілля Андрійович, незважаючи на сильний перехресний вогонь, дістався разом зі своїм загоном рову навколо фортеці, наповненого водою, й оволодів бастионом. Важко поранений у руку, він не залишив поле бою – лише "ослабнув от истечения крови", передав командування бригадіру М. Платову.

О. Суворов у доповідній записці імператриці Катерині II про штурм фортеці Ізмаїл не забув згадати і про "мужественное самоотвержение" бригадира І. Безбородька. За участь у цій військовій кампанії 25 березня 1791 р. він був нагороджений орденом Св. Георгія III ступеня і згаданю вище золотою шаблею.

І. А. Безбородько, незважаючи на мужність і військові подвиги, міг назавжди залишитися в тіні свого видатного старшого брата. Проте доля розпорядилася по-іншому: саме з його ім'ям пов'язане відкриття вищого навчального закладу в Ніжині.

Згідно з "Записками для моего духовного завещания", залишеної перед смертю старшим братом (офіційного заповіту той не залишив), частину його грошей передбачалося витратити на "устройство богаделен". Ілля Андрійович, знайшовши цей документ тільки через 6 років після смерті брата, "стал обдумывать средства для приведения в исполнение благотворительных намерений" і радитися з близькими йому людьми: графом В. Кочубеєм – своїм небожем, вихованцем у будинку покійного брата-канцлера, а також із князем А. Куракіним і О. Судієнком, який був не лише другом, а й завідував його маєтками.

У квітні 1805 р. В. П. Кочубей писав графові І. А. Безбородьку:

"Усердствуя с ними (то есть с князем А. Б. Куракиным и Судиенком) вместе, чтобы предположение Ваше наилучшим образом устроено быть могло, мы много рассуждали, какое бы именно

общепольное заведение имени покойного князя посвящено быть могло. Призрение бедных, богадельни, больницы, малые училища везде или есть, или к основанию назначены: итак, что было избрать для употребления капитала вашего? Мы обратились на пример г. Демидова, который в Ярославле учредил гимназию высших наук, то есть училище, некоторым образом университету соответствующее, и рассуждали, как Малороссия университета не имеет (Харьковский университет был тогда только еще накануне своего существования) [зауваження Н. Григоровича – *авт.*], да и дворянские училища, на кои в обеих губерниях до миллиона дать хотели, состояться не могут, быв несообразны общей системе для училищ принятой, то существенная польза для края сего быть может, если вы соорудите подобное заведение" [2, с. 4].

У цьому ж листі граф В. Кочубей говорить і про місце в Малоросії, де такий навчальний заклад міг бути відкритий:

"Смею просить Вас, чтобы, если Вы на что-нибудь решитесь, то чтобы уже по возможности не умалять назначений Ваших, и лучше уже ничего не предпринимать, нежели сделать что-нибудь не полное. Город весь говорит уже о пожертвовании Вашем <...> Я осмеливаюсь также просить, чтобы прислан был при письме Вашем и план дому Вашего и саду в Нежине. Место сие так хорошо, что в здешнем холодном климате покажется оно раем небесным. Я признаюсь, что и сам я был прельщен оным в проезде моем в чужие края, и теперь удивляюсь, как в Малой России такой сад английский есть" [2, с. 5].

Результатом цього листування й нарад стало звернення Іллі Андрійовича до імператора Олександра I, датоване 19 липня 1805 р., з проханням про відкриття навчального закладу в Ніжині. Вважаємо за необхідне процитувати цей документ:

"Всемиловитейший государь!

После смерти покойного брата моего, князя Безбородко, нашел я в бумагах его записку, в коей означено желание его, чтобы с доходов его имения взносимо было в воспитательный дом:

1) В продолжении первых пяти лет после смерти его, по 10,000 р.

2) По истечении сего времени, чрез 8 лет, по 20,000 рублей. Воля брата моего была, чтобы собираемые с сих сумм по взносе проценты обращаемы были в пользу богоугодных заведений.

Получив в наследство имение покойного брата моего, не мог я до сих пор, по разным обстоятельствам домашним, привести сего предположения в действие.

Теперь, желая исполнить оное в точности и обратить сие пожертвование наиболее полезнейшим образом для общества, я купно рассуждал, что нигде удобнее оно употреблено быть не может, как в Малороссии, отчизне покойного моего брата.

В сем предположении я изыскивал, на какое бы именно полезное заведение сумма сия, которую я взнести располагаюсь, обращена быть могла; и находя, что попечением правительства в сем краю уже основано и еще предназначается довольно пристанищ для призрения бедных, я сужу, что всего удобнее и с видами Вашего Императорского Величества к распространению просвещения сообразнее быть может устроить в Малороссии на счет сего пожертвования училище высших наук, которое здесь еще не существует и от которого можно ожидать великой пользы, как для всех, так особливо для тех неимущих дворян и другого сословия молодых людей, кои по скудости своей не могут иметь достаточных способов к образованию себе и коим, с учреждением сего заведения открыться может новое средство к приготовлению себя на службу Вашего Императорского Величества.

Изложив намерение мое, должен я всеподданейше представить о тех способах, кои могут быть преподаны к приведению его в действие" [3, с. 2–3].

Далі в записці йшлося про грошові суми, які передбачалося виділити на облаштування цього навчального закладу. При цьому І. А. Безбородько до жертвувань старшого брата "полагает от себя дать под означенное училище навсегда место с садом, принадлежащим мне в г. Нежине, коему и план при сем представляю, и заготовленный для строения дому материал, состоящий из кирпича" [3, с. 4]. Крім того, Ілля Андрійович "присоединил от себя ежегодный взнос "на вечные времена" по 15,000 р., в обеспечение чего представил свое недвижимое близ Нежина имение в 3.000 душ (Носовка и Веркиевка), на доходы с которого в означенном размере право навсегда отдавалось Нежинскому высшему училищу" [4, с. 5–6]. Завершувалося звернення до царя словами: "... и чтобы оно наименовано было Гимназия высших наук" [4, с. 6].

Звернення це царю повинен був передати граф В. Кочубей, який відразу після візиту до монарха писав І. А. Безбородьку: "Преисполненный полного удовольствия я, не мешкая нимало, поднес письмо Ваше Его Величеству и имел также полную приятность видеть, что подвиг Ваш был принят с

отменным благоговением" [4, с. 6]. В. Кочубей не помилився: Олександр I 4 вересня 1805 р. підписав указ про відкриття в Ніжині Гімназії вищих наук князя О. А. Безбородька.

На жаль, Ілля Андрійович Безбородько не дожив до відкриття гімназії. Він помер у Санкт-Петербурзі 3 червня 1815 р. на шістдесятому році від народження, назавжди увічнивши "имя свое не только в возрожденной им к новой умственной жизни Малороссии, но и в целой России" [1, с. 157]. Похований він, як і старший його брат князь О. А. Безбородько, на території Олександро-Невської лаври в Санкт-Петербурзі. В Ніжині вже за два роки було добудоване приміщення майбутнього першого із закладів сучасної Ніжинської вищої школи, справу відкриття якої 1820 р. вирішив нащадок обох Безбородьків граф Олександр Григорович Кушельов-Безбородько.

Таким чином, відчувши дух часу, Ілля Андрійович Безбородько змінив призначення пожертвуваних, які залишив його старший брат Олександр Андрійович, тим самим забезпечивши появу в Ніжині одного з перших вищих навчальних закладів в Україні. Це стало можливим завдяки, насамперед, тому, що молодий імператор Олександр Павлович, на початку свого правління, наслідуючи просвітницькі ідеї Європи, хотів і у своїй державі розповсюджувати освіту, відкриваючи нові навчальні заклади. Перші п'ять років його царювання багаті на починання, подібні до рішення щодо відкриття в Ніжині навчального закладу; і "в інших напрямках російського життя" загалом. Ніжин, натомість, у дуже скрутний для свого розвитку час, коли на очах згасало його колишнє значення як адміністративного й торгового центру Гетьманщини, отримав потужний імпульс у розвитку як культурно-освітнього центру не лише Лівобережної України, але й тогочасної Російської імперії, і не втрачає набутих високих позицій і донині.

Література

1. Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко: Издание второе, исправленное и дополненное. – Спб., 1881. – Отдел первый. – 473 с; Отдел второй. – CLXXXVII с.
2. Григорович Н. Канцлер Князь Александр Андреевич Безбородко в связи с событиями его времени. – Т. 1: 1747-1787 гг. – Спб.: Типография В. С. Балашева, 1879. – 649 с.
3. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук князя Безбородко в Нежине (1820–1832). – К., 1879. – 158 с.
4. Петухов Е. В. Гимназия высших наук в Нежине. 1820–1832 (К 75-летию со дня основания). Исторический очерк. – Спб.: Типография В. С. Балашева и К. – 1895. – 61 с.

Передруковано з журналу: Ніжинська старовина. – Київ, 2010. – № 9 (12).

**Олена Примак,
Анна-Любов Грідіна**

ПОЛОНІЗМИ ЯК СКЛАДОВА ГОВІРКИ ЖИТЕЛІВ СЕЛА ШАРОВЕЧКА ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Інтеграційні процеси у світі поставили першочергове завдання для системи освіти кожної країни – перетворити різноманітність мов і культур із перешкоди у спілкуванні людей на джерело взаємного збагачення та взаєморозуміння.

Українська мова впродовж ХХ ст. завдяки міграційним процесам її носіїв суттєво розширила сферу свого побутування й нині присутня практично на кожному континенті планети, тому особливої гостроти набула проблема збереження й засобу плекання етнокультурної самобутності підростаючого покоління.

Знання мови завжди було ознакою високої культури, освіченості, загального розвитку особистості. Вивчення будь-якої мови передбачає засвоєння її як системи, що складається з універсальних компонентів (фонетичного, лексичного, семантичного, граматичного, стилістичного).

Об'єктом нашої уваги є лексичний рівень мови, зокрема розділ "Діалектологія". Ми вивчали полонізми і їх вплив на мовлення мешканців певного регіону. Подільська говірка, яка сформувалася на теренах Хмельницького району в селі Шаровечка, цікава особливостями впливу польської мови на мову жителів населеного пункту. Спираючись на науково-теоретичні дослідження багатьох науковців-діалектологів (Я. Головацького, К. Михальчука, Й. Дзендзелівського, Ф. Жилка, Т. Назарової, П. Гриценка, С. Прохорової та ін.), нами комплексно було досліджено говірку жителів села Шаровечка (наведено зразки, які ще не були широко відомі). Матеріал систематизовано в групи за значенням.

Невідомо достеменно, коли з'явилося село Шаровечка, що лежить над річкою Плоска, неподалік від Плоскирова. Уже на початку XVII століття воно входило до складу Плоскирівського повіту (староства). Після поділу Речі Посполитої цариця Катерина II подарувала село Шаровечка разом з іншими місцевостями фельдмаршалу Гудовічову. Наприкінці XIX століття село належало їхнім наступникам Лизогубовим. Шаровечка, подібно до інших селищ, у кінці XVIII століття було заселене колоністами з Польщі – мазурами. Цей народ приніс на територію Поділля свою культуру, звичайно ж, – і своє мовлення.

Особлива цінність зібраного нами матеріалу полягає в тому, що діалект не просто фіксує і зберігає мовний стан минулих епох, а й демонструє його в активному вжитку. Витворена на історичній основі говіркова лексика мешканців села Шаровечка є ґрунтовним матеріалом, що репрезентує своєрідність подільського говору, зокрема Хмельниччини. Науковці зауважують, що в структурному відношенні подільський говір не є монолітним, а здійснити внутрішнє його членування дозволить опис окремих говірок.

Ще Іван Франко у своїй статті "Літературна мова і діалекти" писав про важливий і впливовий чинник у розвитку мови – простір: "... діалектні відміни, залежні від географічного положення, етнографічного сусідства, більш або менш відокремленого способу життя даної частини народу, є в кожного народу" [10, с. 61].

Легко простежити взаємозв'язок історичного розвитку колишньої території Поділля й формування мовної системи подільської говірки. Спираючись на історичний розвиток регіону, можна пояснити значну кількість полонізмів у лексичному складі подільської говірки. Лексеми (200 одиниць) зібрані нами й сформовані в групі за значенням та сферою вживання (всього 6 груп).

До першої групи увійшли лексеми на позначення дій та станів; у другій – слова на позначення частин тіла, характеристик людей та професій; третя – позначення рослинного і тваринного світу; четверта група об'єднує зразки лексем, пов'язані з побутом; у п'ятій групі – назви страв та продуктів харчування, а шосту групу складають слова повсякденного вжитку.

Ми вважаємо, що семантика лексем точно зрозуміла лише з контексту, про що зазначає П. Гриценко і наголошує: "Не менш важливим є пізнання й опрацювання значень, підтверджених текстами, проте відсутніх у лексикографічних джерелах. За упізнаваною в літературному стандарті формою лексем нерідко стоїть інше, невідоме за словниками значення, або інший відтінок чи ступінь узагальнення / деталізації семантики. На такі відмінності вказують, насамперед, контексти..." [11, с. 243–244]

Подільська говірка, а точніше діалекти села Шаровечка, й досі використовуються як засіб спілкування не тільки людьми похилого віку, а й молодими. Якщо подорожуючий з іншого регіону України опиниться в оточенні мешканців Шаровечки, він не завжди зрозуміє, про що вони говорять. На наш погляд, говіркові лексеми на позначення дій та станів яскраво виражають і сприйняття, і ставлення мовця. Найцікавішими прикладами діалектів першої групи, на наш погляд, є такі лексеми:

1. *Дихаць* (дихати)

В селє єст добже дихаць, бо ту чисте повітше.

В селі добре дихати, бо тут чисте повітря.

We wsi dobrze dyszeć, bo tu czyste powietrze.

(Ковальчук Галина Політонівна, 57 років, 9.06.2015)

2. *Заводзіць* (плакати)

Але чего ти заводзіш?

Але чому ти плачеш?

Lecz dlaczego płaczesz?

(Сікора Людмила Іванівна, 59 років, 3.08.2015)

3. *Зачінаць* (починати)

Нігди не зачінамніц, кєди ні моґє зробіть.

Ніколи не починаю те, що не можу зробити.

Nigdy nie zaczynam to, że nie mogę zrobić.

(Осовіч Марія Войцехівна, 77 років, 7.08.2015)

4. *Звикаць* (звикати)

Я юж звикла вставаць о 4:30.

Я вже звикла вставати о 4:30.

Jestem przyzwyczajony do wstawania o 4:30.

(Посонська Валентина Янівна, 50 років, 8.07.2015)

5. *Лементоваць* (кричати)

Але завжди так лементоваш!

Але ти завжди так кричиш!

Lecz zawsze tak krzyczysz!

(Мішина Станіслава Станіславівна, 72 роки, 22.07.2015)

6. *Ся здибалі* (зустрілися)

А ми з Іванкєм ся здибалі вчера.
А ми вчора з Іванком зустрілися.
А wczoraj z Iwankiem spotkaliśmy się.
(Гаюр Ілона Андріївна, 16 років, 25.08.2015)

У другій групі ми виділяємо такі лексеми, як:

1. *Дзєдець* (спадкоємець)

Броніслав єст бардзо бугати дзєдец.
Броніслав дуже багатий спадкоємець.
Bronisław bardzo bogaty spadkobierca.
(Міхалець Аделіна Карлівна, 63 роки, 13.08.2015)

2. *Лайдак* (ледащо)

Ти ніц не робіш, справжні лайдак!
Ти нічим не займаєшся, справжнє ледащо!
Niczym nie zajmujesz się, prawdziwy leniuch!
(Міхалець Людвіга Броніславівна, 65 років, 11.07.2015)

3. *Підгарлія* (підборіддя)

Здає мі се, же мам бардзо широке підгарліє.
Здається, що у мене дуже широке підборіддя.
Zdaje się, że u mnie bardzo szeroki podbródek.
(Шкорупа Людвіга Янівна, 64 роки, 26.08.2015)

4. *Похаптурнік* (любитель частих відвідин сусідів)

Муї пшияцель справжні похаптурнік!
Мій приятель справжній любитель частих відвідин сусідів.
Mój przyjaciel prawdziwy amator częstej gościny sąsiadów.
(Шкорупа Людвіга Янівна, 64 роки, 26.08.2015)

5. *Фігляр* (жартун, блазень)

Ти завше так іфігляр, а кедись биваш серйозни?
Ти завжди такий блазень, а колись буваєш серйозний?
Ty zawsze taki rajac, a kiedyś bywasz poważny?
(Здибель Людмила Вікторівна, 50 років, 09.08.2015)

6. *Шкарадний* (незграбний)

У мнє такий шкарадний син, завше цось може зламати!
У мене такий незграбний син, завжди може щось зламати!
U mnie taki niezgrabny syn, zawsze może coś złamać!
(Міхалець Аделіна Карлівна, 63 роки, 21.08.2015)

Третя група зацікавила нас особливими колоритними діалектами на позначення назв рослин та тварин:

1. *Базник* (бузина)

Мі не подоба сіє тен базник.
Мені не подобається та бузина.
Mi nie podoba się ten dziki bez.
(Лисяк Інна Володимирівна, 40 років, 25.08.2015)

2. *Блаватиння* (волошки)

Блаватиння – то найпенькнейше квяти, бо єст небескего кольору.
Волошки – це найкрасивіші квіти, тому що вони блакитного кольору.
Bławatki – to najpiękniejsze kwiaty, ponieważ oni niebieskiego koloru.
(Душа Любов Болеславівна, 49 років, 14.06.2015)

3. *Язвінь* (жасмин)

Язвінь ма бардзо пшиємни запах.
Жасмин має дуже приємний запах.
Jaśmin ma bardzo przyjemny zapach.
(Здибель Людмила Вікторівна, 50 років, 09.08.2015)

4. *Каплун* (півень, відгодований на м'ясо)

Попач, які наш каплун юж ест велькі!

Подивись, який наш півень, відгодований на м'ясо, вже великий.

Popatrz, nasz kogut, opasły na mięso, już jest duży.

(Душа Володимир Вацловович, 61 рік, 23.06.2015)

5. *Ошиб* (хвіст)

Дік ізайонц ма бардзо пушисти ошиб.

У дикого зайця дуже пухнастий хвіст.

U dzikiego zająca bardzo puszysty ogon.

(Кот Григорій Янович, 41 рік, 19.08.2015)

6. *Погутькало* (сова)

Нігди не віздзяла в сєлє погутькала.

Ніколи не бачила в селі сову.

Nigdy nie widziała we wsi sowę.

(Шкорупа Людвіга Янівна, 64 роки, 26.08.2015)

Четверта група зацікавить не лише зразками лексем, пов'язаних з побутом, а й поділом усіх слів на підгрупи:

Посуд

1. *Келішок* (келих, келишок)

Подай мні тен келішек з вєзренкем, проше.

Подай мені той келих з візерунком, будь ласка.

Podaj mi ten kielich ze wzorem, prosię.

(Посонська Валентина Янівна, 50 років, 05.07.2015)

2. *Кубек* (металева чашка)

Кєди не мієлі начиня, то пілі з кубка.

Коли не мали посуду, то пили з металевої чашки.

Kiedy nie mieli naczyń, to piłi z metalowej filiżanki.

(Поліщук Василь Якович, 57 років, 09.08.2015)

3. *Начинє* (посуд)

А я хцє купіць новєє начинє з порцєляни.

А я хочу купити новий посуд з порцеляни.

A chcę kupić nowe naczynie z porcelany.

(Мацьків Юлія Володимирівна, 42 роки, 01.08.2015)

4. *Пугар* (чарка)

Налєй мнє в пугар цось.

Налий мені чого-небудь у чарку.

Nalej mi coś w ruchar.

(Плейзор Болеслав Казимирович, 56 років, 07.07.2015)

Назви одягу, взуття та аксесуарів

1. *Каптур* (капюшон)

Кєди заходзіш в косьцьол, завше знімай каптур.

Коли заходиш у костел, то завжди знімай капюшон.

Kiedy zachodzisz w kościół, to zawsze zdejmuj kaptur.

(Крищук Ніна Дем'янівна, 56 років, 03.08.2015)

2. *Кульчиті* (сережки)

О, маш пєнькне кульчиті.

О, які в тебе гарні сережки.

O, które masz pięknę kolczyki.

(Ковальчук Олена Станіславівна, 37 років, 29.08.2015)

3. *Пацьорки* (буси, коралі)

Попач, які пєнькни пацьорки я купіла.

Подивись, які гарні коралі я придбала.

Zobacz, jakie pięknę pięknę koralik.

(Драганчук Наталія Степанівна, 43 роки, 22.08.2015)

4. Припинда (фартух)

Мамта констаре припинде, же она юж ма дзюркі.
У мене такий старий фартух, що у ньому вже є дірки.
U mnie taki stary fartuch, co w nim już jest dziury.
(Яковленко Ірина Володимирівна, 42 роки, 24.08.2015)

Сільськогосподарські споруди та інвентар, домашнє начиння

1. Гулка (голка)

Ти нігди не відзяла гулкі?
Ти ніде не бачила голки?
Nigdzie nie widziała śigły?
(Кремінський В'ячеслав Романович, 56 років, 28.08.2015)

2. Льох (льох, погреб)

Іць до льоху і весь там морхевке.
Зайди у погреб і візьми там моркву.
Zejdź do piwnicy i wzięć marchewkę.
(Кокійко Микола Іванович, 52 роки, 25.08.2015)

3. Пец (піч)

Тшеба упекць пляцки в пецу.
Треба булочки в печі випікати.
Musz upiec bułeczki w piekarniku.
(Басюк Наталія Григорівна, 60 років, 9.08.2015)

4. Пшестанек (зупинка)

З пшестанкуіць просто, потем скренціць на лєво.
Із зупинки іти прямо, пізніше звернути наліво.
Z przystanku iść prosto, różniej skręcić wlewo.
(Посоньська Валентина Янівна, 50 років, 1.06.2015)

5. Пшистірадло (дзеркало)

Хей, маш таке ладне пшистірадло.
Гей, у тебе гарне люстерко.
Hej, masz piękne lustro.
(Бондар Олена Борисівна, 35 років, 7.08.2015)

6. Слуп (стовп)

Чего стоїш як тен слуп?
Чого стоїш як той стовп?
Czego stoisz jak ten słup?
(Ковальчук Ірина Володимирівна, 34 роки, 22.08.2015)

Найяскравішими прикладами говірок п'ятої групи ми визначили такі лексеми:

1. Башч (борщ)

Зготуваць тобі башчу?
Приготувати тобі борщу?
Przygotować ci barszcz?
(Присенко Валентина Людвігівна, 54 роки, 27.08.2015)

2. Драґля (холодець)

Ніє хцеш талеж драґлей?
Не хочеш тарілку холодцю?
Nie chcesz talerz auszpiku?
(Вальчук Дана Казимирівна, 31 рік, 16.08.2015)

3. Обрис (корм для коней)

Везь обрис, жеби покорміць коні.
Візьми корм, щоб нагодувати коней.
Weź karm, żeby nakarmić konie.
(Наліжитий Віталій Станіславович, 34 роки, 19.06.2015)

4. Огурек (огірок)

Так мі се подоба тенсалят з огурками і свежо сметано!
Мені так подобається той салат з огірками і свіжою сметаною!

Mi tak podoba się ta sałata z ogórkami i świeżą śmietaną!
(Урода Людмила Станіславівна, 56 років, 30.07.2015)

5. *Пундики* (оладки)

Зраня любіє єсьць пундики з бабусенім важенєм.
Зранку люблю їсти оладки з бабусиним варенням.
Od rana lubię jeść racuszki z babcią konfiturą
(Шиманьська Галина Іванівна, 43 роки, 08.08.2015)

6. *Трускавка* (полуниця)

Бедзе ми важиць ружне компоти з трускавкі.
Будемо варити різні компоти з полуниці.
Będziemy gotować różne kompoty z truskawki.
(Кот Дорота Янівна, 49 років, 19.07.2015)

7. *Френзолія* (булочка)

Смак тих френзолій я запам'ятаю на все своє жице.
Смак тих булочок я запам'ятаю на все життя.
Smak tych bułeczek poramiętam na całe życie.
(Душа Олена Болеславівна, 41 рік, 21.08.2015)

8. *Цястко* (пиріг)

Бабцю, а давай я тебе упече моє фірмове цястко?
Бабусю, а давай я тобі спечу мій фірмовий пиріг?
Babcię, a dawaj ja ci zrobi mój firmowy placek?
(Мішина Ірина Олександрівна, 18 років, 19.07.2015)

У шостій групі зібрано варіанти службових слів, прислівників, назви ознак тощо. Найяскравішими, на нашу думку, є такі:

1. *Багацько* (багато)

Сьогодні в косьцьоле було багацько людзе.
Сьогодні в костелі було багато людей
Dziś w kościele było wiele osób
(Глега Ольга Едуардівна, 47 років, 20.07.2015)

2. *Горонций* (гарячий)

Острожне, тента лежест бардзо горонций.
Обережно, та тарілка дуже гаряча.
Ostrożnie, ten talerz jest bardzo gorący.
(Сікора Антон Тадеушович, 36 років, 12.06.2015)

3. *Зьродло* (джерело)

Нієдавно моя цурка знайшла зьродло.
Нещодавно моя донька знайшла джерело.
Niedawno moja córka znalazła źródło.
(Присенко Людмила Миколаївна, 36 років, 21.08.2015)

4. *Образ* (ікона)

Мами веле образув в кемнаце.
У нас є багато ікон в кімнаті.
Mamy wiele ikon w pokoju.
(Майдан Світлана Вікторівна, 49 років, 13.07.2015)

5. *Окритносць* (жорстокість)

Кеди маш окритносць в сердце, то у мнів не зможеш покохаць.
Коли у тебе жорстокість у серці, то ніколи не зможеш нікого покохати.
Kiedy u siebie okrucieństwo w sercu, to nigdy nie potrafisz nikogo pokochać.
(Габров Андрій Володимирович, 37 років, 02.06.2015)

6. *Піньондзи* (гроші)

Піньондзи для мніє йест не бардзо потшебни.
Гроші для мене не дуже й потрібні.
Pieniądze nie są tak potrzebne dla mnie.
(Сікора Вікторія Тадеушівна, 33 роки, 19.06.2015)

7. Сумнєви (сумніви)

Лепініє маць сумнєви і маць упевньоносць.

Краще не мати сумнівів і бути впевненим.

Lepiej nie mieć wątpliwości i mieć pewność.

(Шиманьська Галина Іванівна, 43 роки, 6.07.2015)

8. Трафунек (нещастя, випадок)

Ніх вшиткі трафункі обходзо ваше родзі нестроней.

Нехай всі негаразди обходять вашу родину стороною.

Niechaj całe nieszczęścia obchodzą waszą rodzinę stroną.

(Міхалець Станіслав Броніславович, 57 років, 04.07.2015)

Таким чином, словник говіркових лексем мешканців села Шаровечка на Хмельниччині представлений різними тематичними групами, кожна з яких по-своєму унікальна, а мовленнєві вирази, записані з уст самих носіїв, демонструють яскравість та особливість їх стилістичного використання.

Історично зумовлені полонізми ввійшли до складу української лексики й використовуються мешканцями цього населеного пункту. Вони є яскравими виразниками емоційного, інформативного, образного сприйняття світу. Це створює особливий колорит мовлення. Досліджувані одиниці відображають матеріальну сферу опитуваних респондентів, вони є своєрідним свідченням суспільного й історичного розвитку.

Цей матеріал представлений і захищений в Малій Академії наук на міському та обласному рівнях, пройшов апробацію на уроках у Хмельницькому колеґіумі імені В. Козубняка. Ми переконані, він буде цікавим при вивченні розділу "Лексиколоґія" як у загальноосвітніх, так і у вищих навчальних закладах, адже кожна країна, кожне суспільство перш за все повинні удосконалювати, розвивати, плекати свою рідну мову.

Невтомно шукаймо правильні шляхи й сміливо йдімо до них, наполегливо вивчаймо рідну мову та навчаймо її всіх людей, охороняймо й розвиваймо, щоб зберегти на майбутнє свій доленосний народ на планеті Земля.

Література

1. Karaś M. Słowiańska geografia lingwistyczna/ "Rocznik sławistyczny" – t. XXIII, cz.1, 1964.
2. Бевзенко С. П. Актуальність вивчення української діалектної фразеолоґії. – Мовознавство, 1974, № 2. – С. 15-19.
3. Бевзенко С. П., До характеристики складу лексики українських діалектів, "Наукові записки ужгородського університету", т. XXVI, Діалектологічний збірник, вип.2. – Ужгород, 1957.
4. Бевзенко С. П. Діалектні групи і говори української мови : методичні матеріали з курсу української діалектології Мінвуз УРСР, Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова, Кафедра української мови. – К., 1957.
5. Березовська Ганна Григорівна Структурна організація та географія назв одягу і прикрас у східноподільських говірках : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук., Київ, 2011.
6. Гриценко П. Ю. Слово поза словником : реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії / П. Ю. Гриценко // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті : теорія, практика, типолоґія / відповід. род. к. філол. н. І. С. Гратюк. – К., 2011 568 с. Дердюк А. Р., Деякі особливості говірки села Заміхів Новоушицького району Хмельницької області, "Збірник студентських наукових праць" т. I, Історико-філологічні та педагогічні науки, вип. 1. – К., 1955.
7. Сучасна українська літературна мова / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.]. – Київ: Вища школа, 2009. – 422 с. – (7-ме видання, стереотипне).
8. Ткаченко О. Б. Полонізми // українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. – С. 466.
9. Франко І. Літературна мова і діалекти. Твори. Т. XVI. – Л., 1955.
10. Часопис католицької парафії Матері Божої Святого Розарія. Шаровечка. // Stowarzyszenie w spólnotapolska. – 2007. – С. 20.

Словник говіркових лексем (полонізмів)

ГОВІРКА
СЛОВА НА ПОЗНАЧЕННЯ ДІЙ ТА СТАНІВ

НОРМАТИВНИЙ ВІДПОВІДНИК
УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ

Бедзе	Буде	Będzie
Везьмеш	Візьмеш	Weźmiesz
Гадаць	Розмовляти, говорити	Rozmawiać
Забити	Вбити	Zabić
Заводзіць	Плакати	Płakać
Запумняла	Забула	Zapomniała
Зара	Зараз, тепер	Teraz
Захтів	Захотів	Zechciał
Зачінаць	Починати	Zaczynać
Звикаць	Звикати	Przyzwyczać
Згїнул	Помер, загинув	Zginął
Здибал	Здибав	Znalazł
Зімно	Холодно	Zimno
Зніштожив	Знищив	Zniszczył
Лапати	Зачіпати	Zaczepiać
Латати	Зашивати одяг	Zaszywać odzież
Лементоваць	Кричати	Krzyczeć
Лехце	Легше	Łatwiejszy
Ломіць	Ламати	Łamać
Найбардзі	Більш за все	Najbardziej
Найдобже	Найкраще	Najlepiej
Нарочито	Навмисно	Naumyślnie
Нате	Візьміть	Weźcie
Нємона	Не можна	Niewolno
Патшисе	Дивлюся	Patrzę
Попач!	Подивись!	Zobacz!
Прожьно	Даремно	Na próżno
Просто	Прямо	Prosto
Рімно	Однаково	Jednakowo
Скрито	Таємно	Tajemnie
Спочонтку	Спочатку	Najpierw
Стоїт	Коштує	Kosztuje
Сумоваць	Сумувати	Smucić
Ся боїт	Боїться	Boisię
Ся здибалі	Зустрілись	Spotkali się
Ся кінчили	Закінчилися	Ukończyły
Тилько	Тільки	Tylko
Фастриговаць	Проживати тимчасово	Przeszywać tymczasowo
Харчить	Хропить	Chrapie
Хентне	Охоче	Chętnie
Хукаць	Дихати	Dyszeć
Шибко	Швидко	Szybko
Щез	Зник	Znikł

СЛОВА НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛЮДЕЙ, ЇХ ПРОФЕСІЙ, ХАРАКТЕРИСТИК, ЧАСТИН ТІЛА

Бугати	Заможний, багатий	Bogaty
Везень	В'язень	Więzień
Віедзьма	Відьма	Czarownica
Влусе	Волосся	Włosy
Гендляр	Торговець	Handlarz
Ганчаж	Гончар	Garncarz
Гжешний	Ввічливий	Zdolny
Годний	Здатний, здібний	Zdolny
Дзедець	Спадкоємець	Grzeczny
Дзядзьо	Дядько	Stryj
Діабул	Диявол	Diabeł
Земби	Зуби	Uzębienia

Кубіта	Жінка	Kobieta
Куліжанка	Подруга	Koleżanka
Ладний	Гарний, привабливий	Ładny
Лайдак	Ледащо	Leniuch
Лярва	Привид	Duch
Моцни	Сильний	Silny
Писок	Рот	Usta
Підґарлія	Підборіддя	Podbródek
Повни	Товстий	Gruby
Похаптурнік	Людина, яка любить часто відвідувати сусідів	Amator częstej gościny sąsiadów
Пшияцюл	Друг, приятель	Przyjaciel
Рамо	Плече	Ramię
Фіґляр	Жартун, блазень	Pajac
Шваґерко	Зять	Zięć
Шкарадний	Незграбний	Niezgrabny
Щубалий	Хитрий	Chytry

РОСЛИННИЙ ТА ТВАРИННИЙ СВІТ

Базник	Бузина	Dzikibez
Блаватиння	Волошки	Bławatki
Бобр	Бобер	Bławatki
Бузко	Лелека	Bocian
Каплун	Півень, відгодований на м'ясо	Kogut, opasły na mięso
Коцюр	Кіт	Kot
Кудли	Шерсть	Sierść
Ошиб	Хвіст	Ogon
Пацюк	Свиня	Świnia
Поґутькало	Сова	Sowa
Покрива	Кропива	Pokrzywa
Тюліпани	Тюльпани	Tulipany
Язвінь	Жасмин	Jaśmin
Ясін	Ясен	Jesion

НАЗВИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПОБУТОМ

Посуд

Килішок	Келих, келишок	Kielich
Кубек	Металева чашка	Kubek
Лужка	Ложка	Łyżka
Начинс	Посуд	Naczynia
Пуґар	Чарка	Puchar
Фляга	Фляга	Kolba

Назви одягу, взуття та аксесуарів

Каптур	Капюшон	Kaptur
Кошуля	Сорочка	Koszula
Кульчиті	Сережки	Kolczyki
Мешти	Туфлі	Pantofle
Пацьорки	Буси, коралі	Koralik
Припинда	Фартух	Fartuch
Торочки	Нитки з одягу	Nici z odzieży
Штані	Штани	Spodnie

Інші назви

Бенчка	Діжка	Beczka
Воз	Віз	Wóz
Вхуд	Вхід	Wejście
Гуйдалка	Гойдалка	Huśtawka
Гулка	Голка	Igła
Зшиток	Зошит	Zeszyt
Калитка	Хвіртка	Furtka
Капа	Покривало	Pokrywało
Копач	Важка лопата	Ciężka łopata
Коридож	Коридор	Korytarz
Коромишльо	Коромисло	Koromysło
Ліямпа	Лампа	Lampa

Льох	Погріб	Pogrzebał
Млін	Млин	Młyn
Пец	Піч	Piec
Пшестанек	Зупинка	Przystanek
Пшистріadlo	Дзеркальце	Lustro
Радіво	Радіо	Radio
Розкал	Лопата	Łopata
Слуп	Стовп	Filar
Цвінтаж	Цвинтар	Cmentarz
<u>НАЗВИ СТРАВ ТА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ</u>		
Бараболя	Картопля	Ziemniak
Башч	Борщ	Barszcz
Бурак	Буряк	Burak
Гречка	Гречка	Gryka
Грох	Горох	Groch
Драґля	Холодець	Auszpik
Зупа	Суп	Zupa
Морхевка	Морква	Marchew
Обрис	Корм для коней	Karm dla koni
Оґурек	Огірок	Ogórek
Пасоля	Квасоля	Fasola
Піроді	Вареники	Pierogi
Пляцок	Хліб	Chleb
Пожички	Порічки	Porzeczki
Пундики	Оладки	Ołady
Риж	Рис	Ryż
Трускавка	Полуниця	Truskawka
Френзолія	Булочка	Bułeczka
Цутерка	Цукерка	Cukierek
Цястко	Пиріг	Pieróg
Щавій	Щавель	Szczaw
Ябло	Яблуко	Jabłko
Яґрист	Аґрус	Agrest
<u>СЛОВА ЗАГАЛЬНОГО ВЖИТКУ</u>		
Альо	Або	Albo
Багацько	Багато	Dużo
Веселе	Весілля	Wesele
Везренек	Візерунок	Wzór
Венци	Більше	Więcej
Вліті	Влітку	Latem
Воґуле	Загалом	W ogóle
Вчера	Вчора	Wczoraj
Ґоронций	Гарячий	Gorący
Добри	Смачний	Smaczny
Добри дзень	Добрий день	Dobry dzień
Єденєднеґо	Один одного	Jeden jednego
Єднак	Однак	Jednak
Жиби	Щоб	Żeby
Заброна	Заборона	Zakaz
Звідтиво	Звідти	Stamtąd
Зьродло	Джерело	Źródło
Каюк	Кінець	Koniec
Квятень	Квітень	Kwiecień
Кедись	Колись	Kiedyś
Кламиство	Брехня	Kłamstwo
Коло	Навколо	Wokół
Ліпец	Липень	Lipiec
Лішні	Зайвий	Dodatkowy
Махтобус	Автобус	Autobus
Мні	Мені	Mi
Можліво	Можливо	Byćmoże
Молітовнік	Молитовник	Modlitewnik

Мудросьць	Мудрість	Mądrość
Мша	Меса	Msza
Набакринь	Набик	Nabok
Навож	Гній	Гній
Намеж	Намір	Zamiar
Ніх	Нехай	Niechaj
Образ	Ікона	Ikona
Озьоро	Озеро	Jezioro
Окритносьць	Жорстокість	Okrucieństwo
Отмова	Відмова	Odmowa
Піньондзи	Гроші	Pieniądze
Повідімому	Скоріш за все	Najprawdopodobniej
Подзор	Підозра	Podejrzenie
Позостале	Останнє	Ostatnie
Поязд	Потяг	Pociąg
Правіло	Правило	Reguła
Пшебельшене	Перебільшення	Przesada
Свей	Свій	Swój
Село	Село	Wieś
Смієце	Сміття	Śmiecie
Стичень	Січень	Styczeń
Стопень	Ступінь	Stopień
Сумневи	Сумніви	Wątpliwości
Тільо?	Скільки?	Ile?
Трафунек	Нещастя, випадок	Nieszczęście, wypadek
Трумло	Труна	Trumna
Фус	Осад	Osad
Цьма	Дуже багато	Wiele
Щербатий	Надламаний	Nadłamany

Додаток Б

Ці та подібні завдання сприяють збільшенню лексичного запасу учнів,
розвитку їх творчих здібностей

Знайти у тексті діалектні лексеми, записати з ними речення. Замінити діалекти нормативними відповідниками.

Були собі два *браця*. *Бугатеґо* звали Буркун, а бідного Веселун. Вирішив *бедни* брат піти в світи щастя шукати. *Попросіл* він *бугатеґо* брата спорядити його в *далекі* путь. Набурмосився Буркун, та все ж дав Веселуну *плячок* й сала. Довго *блукал* Веселун, аж поки не надибав у лісі печеру. Жили в тій печері карлики. А їсти їм варила мала карлиця. Зобачив Веселун, а в казані жаби й ящірки закипають. Порадила карлиця Веселуну чимдуж *цекаць*, бо з карликами *недобрі* жарти. Ті карлики *завше* голодні й злі. Веселун на те тільки всміхнувся. Дочекався він карликів. Ті справді були злі, але кличуть гостя обідати, бо чемні. Виймає Веселун *плячок* та сало й усіх частує. Дуже обід карликам *сподобалсе*, бо нічого немає смачнішого за українське сало. Почали вони радитися, чим гостю віддячити. Подарували йому *млинок*, що молот сіль. Вернувся Веселун додому. Почав сіль молоти й продавати. Скоро збагатів. Тоді дав млинок братові, бо звик з усіма ділитися. А Буркун схопив *млинок* і кинувся тікати. *Пшибеґ* до *можа*, ускочив у човен та скерував його від берега подалі, щоб брат не наздогнав. Сів на край човна і меле. Човен нахилився й перевернувся. *Упал* багач на дно моря. Десь там він і досі *суль* меле. Ось чому вода в *може* солоня (За народною казкою; 303 сл.).

Розподілити зразки говірки у групи за значенням.

Махтобус, покрива, драглі, ябко, поязд, блаватиння, пундики, оґурек, трускавка, базник, френзолія, цястко.

Групи: рослини, транспорт, їжа.

Використовуючи словник подільської говірки, пояснити значення та підібрати літературні відповідники до поданих лексем.

Коцюр, ошиб, кудли, каплун, бузко, покрива, погутькало, позостали, добри, венци, багацько, кеґдись, лехце, найдобже.

Скласти діалог у розмовному стилі, використовуючи полонізми.

Лайдак, похаптурнік, фіґляр, гендляр, куліжанка, дзедець, кубіта, пшияцюл, дзядзьо.

ДВОРЯНИ ВОВКИ-КАРАЧЕВСЬКІ З ДУБОЛУГІВКИ

Олександр Кониський у "Біографічних замітках" висловив слушну думку: "Як в науці, так само і в письменстві, і в штуці вплив і вагу становлять не самі лишень генії та таланти першої лави. Треба признати, що не менш їх має вагу і вплив ціла маса робітників другорядних, тих, що працюють на ниві думки, просвіти, культури: одні з отсих робітників оруть, раляють ниву, другі засівають, а інчі жнуть вже зрощені на тій ниві нові ідеї... Нашим критикам, а ще більше історикам нашого письменства і штуки не можна обминати найменших робітників слова і залишати їх в забутку..."

Читаючи ці правдиві слова, я часто задумувався: невже в моїй рідній Дуболугівці не народився чи проживав хтось із таких людей. Адже село до 1946 р. називалося Британи, і з довідкової літератури було відомо, що засноване воно в середині XVII століття і має більш ніж тристап'ятдесятирічну історію. В другій половині XIX століття поза селом проклали вузьку колію залізниці, яка починалася з Крут у напрямку Вересочі і Чернігова. Біля села побудували станцію, яка також отримала назву Британи.

У книзі Петра Кулаковського "Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648)", яка написана на основі польських архівів, прочитав, що подимний реєстр 1638 р. фіксує існування на території Борзнянської волості населених пунктів, які виникли після закінчення Смоленської війни: Красівки, Комарівки, Хибалівки, Озерен, Прута, Кошелівки, Британівки, Жуківки, Куликівки. Справжнім відкриттям стало для мене те, що в моєму селі проживав дворянський рід Вовк-Карачевських. Зрозуміло, що в часи панування комуністичного режиму про цей рід не згадували. Але дивує, що і в наш час дослідники не спромоглися на видання серйозної літератури про них.

Крім статті Г. Я. Неділька, викладача Ніжинського педагогічного університету ім. М. В. Гоголя "Адресат листа Л. Глібова "До невідомого", надрукованої в журналі "Слово і час" № 2 за 1992 рік, і публікації В. І. Гнатенко, завідувачки навчальної лабораторії шевченкознавства Інституту філології Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, "Історія не мовчить", яка була присвячена 170-річчю від дня народження Василя Васильовича Вовка-Карачевського й вийшла в газеті "Літературна Україна" від 19 серпня 2004 року, сьогодні відсутні серйозні дослідження. Дуже багато зустрічається фрагментальної інформації як у мемуарній, так і в науковій літературі. Є деяка інформація в російських історичних довідниках. Заслужують на увагу книги, в яких окремі розділи присвячені цій родині, а саме: Ю. Хорунжого "Вірую" і Є. Нахліка "Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша". Цікавими є для дослідників також щоденники М. С. Грушевського за 1886–1894 роки під час його навчання в Київському університеті, в яких він згадує про свої стосунки із родиною В. Н. Вовка-Карачевського.

На мою думку, цей рід заслуговує особливої уваги передусім тому, що його життя й діяльність припадає на другу половину XIX і початок XX століть, період національно-культурного відродження в Україні. Їхня роль у земському русі й політична діяльність Василя Васильовича Вовка-Карачевського в II Державній Думі Російської імперії й поза нею була прогресивною.

У жовтні 2013 року минуло 100 років з дня смерті, а цього року виповнються 187 років від дня народження (1829–1913 рр.) Никодима Никодимовича Вовка-Карачевського. В метричній книзі церкви Кузьми і Дем'яна с. Британи Борзнянського повіту, тепер с. Дуболугівка Ніжинського району, зазначено: 26 вересня (за ст. ст.) 1913 року у віці 84 роки помер від старості колезький асесор Никодим Никодимович Карачевський-Вовк. Похований на приходському кладовищі.

Походив Никодим Никодимович Карачевський-Вовк із дворянського роду. Народився він у 1829/1830 році в Мінській губернії, де й минуло його дитинство. Рід належав до Могильовського дворянства. На початку 40-х років XIX століття сім'я переїжджає в Чернігівську губернію, де в с. Британи Борзнянського повіту купує маєток. Перша документальна згадка про цю родину на території Чернігівської губернії зафіксована в метричній книзі церкви с. Британи від 20 травня (за ст. ст.) 1842 року про те, що в секунд-майора Никодима Степановича Карачевського-Вовка і його законної дружини Анни Павлівни народилася дівчинка – Костянтин і Олена.

Після закінчення курсу навчання в Ніжинській гімназії 4 липня 1849 року він звертається з проханням на ім'я директора лицю князя Безбородька дійсного статського радника й кавалера Христіана Адольфовича Експлада про зарахування його в Лицей князя Безбородька. Цього ж року в лицей вступає Л. Глібов. З того часу вони стають близькими знайомими і в подальшому підтримують стосунки. Складні сімейні обставини не дозволили Глібову своєчасно закінчити навчання.

Лицей мав три курси. Н. Вовк-Карачевський успішно складає іспити й щорічно переходить на старший курс, навчання закінчує 1852 року з правом на чин XII класу. На першому курсі разом із Глібовим навчався рідний брат (середній) Н. Вовка-Карачевського Григорій, який закінчив лицей роком пізніше від Никодима. Також у цей період (1849–1859 роки) в лицей працював інспектором Пилип Семенович Морачевський, з яким теж приятелював Никодим.

Після закінчення лицейом Н. Вовк-Карачевський спочатку поступив на службу чиновником у канцелярію генерал-губернатора Виленської, Могилевської і Смоленської губерній. 1856 року після ліквідації цього генерал-губернаторства він залишається поза штатом. Деякий час працює в департаменті державного майна. Після цього шість років Ніжинським акцизним наглядачем.

Особливий період у його житті, про який він пізніше згадує у своїх спогадах, розпочався після підписання імператором Олександром II 19 лютого 1861 року маніфесту про скасування кріпосного права. Після відміни кріпосництва він працює мировим посередником. У цій ролі Никодим Никодимович зблизився з народом, зрозумів його потреби, полюбив і залишився таким у ставленні до людей до кінця життя. Він був серед мирових посередників першого призову, який відіграв, як відомо, благородну роль в історії влаштування звільнених селян.

На цій посаді Никодим Вовк-Карачевський працював майже вісім років. Він пізніше згадував: "Я залишив цю службу заради іншої роботи, яка була викликана іншими реформами, але першу мою службу після канцелярської й департаментської, я згадую з відрядним почуттям і неначе роблюся молодшим, коли починаю згадувати про неї або зустрічаюся з тими, кого доводилося звільняти". В цей період, а саме 6 липня 1864 року, в Никодима Никодимовича і його законної дружини Варвари Миколаївни народилася донька Олена.

Епоха шістдесятих років застала Н. Вовка-Карачевського в пору повної змужності, з великим життєвим досвідом і широкою обізнаністю, здобутою ним на службі в різних відомствах. Вона захопила його повністю, таж до глибокої старості він жив спогадами цього цікавого в історії нашого суспільного життя часу.

Із введенням земства Никодим Никодимович скоро приєднується до нього і стає в ряди його великих трудівників. 1874 року його обрали головою Борзнянської повітової земської управи, і на цій посаді він пробув два трирічні терміни. Його найближчими соратниками по Борзнянському повіту були тоді І. І. Петрунkevич, П. М. Ге, І. І. Товстоліс та інші помітні земські діячі того часу. Гласним губернського земства Никодим Никодимович був з 1871 до 1876 і пізніше з 1883 до 1886 років. 1883 року він обраний членом губернської земської управи і після трьох років знову мав намір перейти у свій рідний йому по духу повіт, будучи обраним знову головою повітової управи. Та цього разу його на цій посаді не затвердили.

Життя кожної людини складається з сумних і радісних моментів. Так, 22 липня 1883 року у віці 83 років помирає мати Вовків-Карачевських Марфа Павлівна. А в липні 1888 року в родині Никодима Никодимовича відбулася й радісна подія – одруження дочки Олександри, якій на той час виповнилося 25 років. Весілля зібрало всіх братів у Британах.

Вінчали молодих у сільській церкві Святих Чудотворців і Безсрібників Кузьми й Дем'яна. Храм був збудований стараннями прихожан і місцевого священика 1873 року (зберігся до наших днів без дзвінниці) на місці старої церкви, яка існувала з 1784 року. Нареченим був Михайло Іванович Баран – дворянин, колезький реєстратор, який походив із Сосницького повіту (нині Щорський район, с. Низківка) і проживав на х. Попельня. Поручителями (свідками) з його боку були колезький асесор Василь Никодимович Карачевський-Вовк і колезький реєстратор Олександр Якович Кониський. Поручителями з боку нареченої виступили: колезький секретар Григорій Никодимович Карачевський-Вовк і губернський секретар Сільвестр Костянтинович Савицький. Таїнство вінчання здійснили приходський священик Степан Макаревський і псалтирщик Хома Шекун. 29 листопада 1888 року в молодій сім'ї народилася донька, яку назвали Варварою на честь дружини Никодима Никодимовича.

Гласним Борзнянського повітового земства він був до 1900 року й завжди користувався великою повагою з боку місцевого населення, зберіг до останніх днів вплив на хід земських справ у своєму повіті. Крім перелічених посад, він був ще декілька років почесним мировим суддею.

Микола Стороженко у споминах "З мого життя" згадує, як після призначення 1 лютого 1889 р. інспектором народних шкіл 2-го району на Чернігівщині, який складався з Козелецького, Ніжинського й Борзнянського повітів, він відвідав с. Британи. Добиратися було дуже зручно, адже Києво-Курська залізниця простягалася саме посередині тих трьох повітів. Від станції Крути простягалася вузька залізнична колія, яку в народі називали чугунка, до Чернігова. На ній і була станція Британи поряд із одноіменним селом. Але перед цією інспекцією він повинен був представитися губерніяльній владі, що

й зробив. Спочатку відвідав директора народних шкіл Л. М. Ждановича, де повинен був скласти обов'язкову присягу урядовця на вірну службу. Після відвідин чернігівського архієрея Веніаміна побував Стороженко в губернатора О. К. Анастасієва, який відзначався строгістю й жорстокістю.

"Казав він мені, що він добре знає Чернігівщину, бо раз у раз її об'їжджає, та що найбільш він незадоволений та заклопотаний Борзенським повітом, бо там здавна завелася "крамола". То хоча він її трохи пригнітив, однак цілком не викурив. Найпаче він брався на борзенських панів Івана Ілліча Петрункевича з Плисок, Імшинецького, братів Никодима та Григора Никодимовичів Вовків-Карачевських, Олімпія Михайловича Білозерського. Діставалося від нього й старому Кулішеві, що хоч і сидів, казав він, тишком на своєму хуторі Мотронівка, однак ніколи неможливо було бути за нього безпечним, щоб він не викинув якоїсь самостійницької каверзи, то й треба за ним постійно доглядати, щоб не було в нього ніяких зносин ні з місцевими людьми, ані з чужинцями, особливо з австріяцькими шпигунами".

М. Стороженко дуже цікаво описує зустріч із братами Вовками-Карачевськими під час інспекційної поїздки по школах Борзенського повіту. "... Натще серце поїхав я до Бришанів (Британи), а був морозець, то й очунав я. Ще що мене тоді дуже здивувало та забавило, ніколи допреж не бачив я такого явища – збоку на широкій низовині спокійно ходило ціле стадо дрохв, тільки-но ми їх трохи сполохнули, то й побігли вони, зриваючися підійнятися угору. Село Бришани – на Десні (14 км до річки). Підїхав я до шкільного будинку та й спитав якусь стару бабу, де вчителька, то й відповіла вона мені: "У панів". А була там оселя Вовк-Карачевських. Поїхав і я "до панів". Гарний був у них, хоча і невеличкий будинок, а жили в ньому два брати – старший удовець Никодим Никодимович (не знаю, де були тоді його двійко дітей – син Василь та дочка Марія) (тут можлива помилка М. Стороженка тому, що він наводить імена дітей меншого брата Василя, а церковні метричні книги свідчать про те, що у Никодима Никодимовича було дві дочки – Олена й Олександра – М. Н.) та менший холостий Григор Никодимович. А були вони обидва високої статури, міцні. Никодим Никодимович із сивим волоссям та бородою, у наочарах, немов якийсь старий професор, а Григорій Никодимович із кучмою волосся на голові та саме з вусами, був він до П. М. Ге головою Земської Управи. У них станувала й вчителька, вже не молода людина.

Говірішим був Никодим Никодимович, то й розпитував мене за вечерею про Київ, про наших спільних знайомих, оповідав про земські справи тощо. Непомітно пробіг вечір, то й розійшлися ми спати. Зранку пішли ми з учителькою до школи – й долівка, й лавки були немов вилізани. Зійшлися школярі, то й було мені вдивовижу побачити, що були найбільш в онучах, підмотаних аж до колін, та у ликових лаптях, підперезаних шворками поверх онуч, хлопці у пестрядинних штанях, дівчатка у таких же спідничках, а зверху одягнені в байкові на ватині жилетки з рукавами. А декотрі у білих свитинках. Волосся у хлопців напущене та підрізане навкруги й помащене, аж вилискувалося. Приязно поздоровкалися зі мною школярі та й добре відговоряли мені на усі мої питання із якоюсь іншою, аніж на півдні Борзенщини, вимовою. Я скрізь наполягав, щоб діти відговоряли мені тією вимовою, якою звикли щодня в школі розмовляти, бо цікаво було мені побачити їхній розвиток, а штучна розмова у тому перешкоджала. Подякував я вчительці за працю, а "панам" за "хліб-сіль" та й подався далі до села Холм, що також на Десні, де була нічого собі впорядкована школа. А мав у тому селі невеличке майно Микола Григорович Тичина, що вибрано було його після смерті І. І. Товстоліса отаманом дворянства на триріччя 1890–93, та й вернувся до Борзни".

Перебуваючи вже в еміграції, М. Стороженко згадує, що одержав він листа від Петра Миколайовича Ге (сина відомого художника М. М. Ге), що був наприкінці 80-х головою Земської Управи в Борзни. В цьому листі він критично ставиться до діяльності П. Куліша. На що він (М. Стороженко) зауважує: "... люди судять Куліша так, як кожному забажалося". В листі він також пише, що П. Куліш був знайомий з братами Вовками-Карачевськими, але про їхні стосунки він нічого не знає. Зазначає, що Вовків-Карачевських було двоє: Никодим і Григорій Никодимовичі. Никодим Никодимович був старий земець – народник. У земстві він був соратником Івана Ілліча Петрункевича. Був популярний як земець, але як людина був несимпатичний і великий інтриган. Григорій Никодимович був простішим і симпатичнішим.

Рідний брат Никодима Григорій теж був активним повітовим діячем. З 1893 до 1898 року (два триріччя) був головою Борзнянської повітової земської управи. Перебуваючи на цій посаді, він, між іншим, віддав багато енергії для заснування в м. Борзна школи садівництва і городництва, якою тривалий час опікувався і турботливо ставився до її потреб.

Невиправною втратою стала для родини Вовк-Карачевських смерть 24 лютого 1893 року найменшого брата Василя в Києві. На той час він уже був відомим письменником і перекладачем. Активно працював у київській "Старій Громаді". Крім рідних, на похорон прибули відомі культурні діячі та

науковці, серед них В. Антонович, О. Кониський, М. Грушевський, М. Заньковецька, В. Тарновський, М. Лисенко, В. Самійленко, В. Науменко.

Галицькі часописи розмістили некрологи. Зокрема, у "Правді" за підписом Ів. Сердешного (літературний псевдонім І. Стешенка) зазначалося, що народився покійний 26 квітня 1834 року у с. Британи Борзнянського повіту. Ця інформація широко розійшлася по всіх довідниках. Але документи Державного архіву Чернігівської області свідчать про інше. Так, у справі Чернігівського губернського правління за 1858 рік є "прошення" Василя Никодимовича Вовка-Карачевського, в якому він звертається з проханням призначити його, лікаря, що має вільну практику, в родовий маєток містечка Веркіївка відставного гвардії штаб-ротмістра графа Миколи Олександровича Кушельова-Безбородька лікарем в економічну лікарню для надання медичних послуг хворим селянам. За останньою ревізією на той час у містечку проживало 1059 душ чоловічої статі.

До цього прошення він додає такі документи: диплом про ступінь лікаря із Київського імператорського університету Святого Володимира, виданий 14 лютого 1857 року, метричне свідоцтво про народження й хрещення його, Василя Карачевського-Вовка, засвідчене 30-го липня 1835 року з Мінської греко-російської духовної консисторії і свідоцтво про його дворянське звання, яке було затверджене Герольдією і видане Могильовським дворянським зібранням 16 травня 1841 року. Вже 15 квітня 1858 року він був призначений лікарем із правом державної служби.

Олександр Барвінський у "Споминах з мого життя" (1913) писав: "Отеє зродило в мені намір вибратися на Україну до Києва і там передовсім з проф. В. Антоновичем обговорити плян видавництва, а відтак приєднати українських письменників для перекладу історичних монографій, які мали б увійти до "Руської історичної бібліотеки". Під час тих відвідин у 1885 році він познайомився "з вельми щирою і справді українською семьею Василя Вовка-Карачевського" ("у него вся семья говорила тільки по-українськи, а его жена одягнена була все в народний український костюм"). В. Самійленко в автобіографічних спогадах "З українського життя в Києві в 80-х роках XIX ст." також засвідчив, що "українізованих родин було тоді в Києві надто мало. Родина Олени Пчілки, Миколи Лисенка, Михайла Старицького, Василя Карачевського-Вовка, Христі Вовчихи (дружина Хведора Вовка, що тоді жив у Парижі емігрантом, Павла Житецького – оце, мабуть, і всі". У помешканні О. Кониського на Бібіковському бульварі обговорювалась програма й редагувались переклади для майбутнього багатотомного видання "Руська історична бібліотека", що мала на меті популяризувати нашу історію рідною мовою. Тоді ж з ініціативи В. Антоновича було заведено вживати в наукових працях термін "українсько-руський" і "Україна-Русь". В. Вовк-Карачевський здійснив переклади з "Монографии по истории Западной и Юго-Западной России" (К., 1885, т. 1) В. Антоновича та з "Истории России" (М., 1884, т. 2) Д. Іловайського, що склали III, IV та VI томи названого видання за підписом В. К.

Нагадаємо, що під час другого побуту О. Барвінського в Києві (1888 р.) відбулась видавнича нарада за участю В. Антоновича, О. Кониського, П. Житецького, М. Лисенка, І. Нечуя-Левицького, М. Старицького і В. Вовка-Карачевського, на якій обговорювали план майбутнього спільного друкованого органу – втретє оновленого журналу "Правда", що став справжнім духовним містком єднання галичан і наддніпрянців. І саме В. Вовк-Карачевський був активним дописувачем цього часопису.

Особливо варто відзначити його ґрунтовне дослідження "Канев і його коротка історія", друковане анонімно в трьох числах "Правди" (1889). Побудована на літописних та наукових джерелах, документальних фактах і народних переказах, праця має значну цінність і чекає відтоді на окреме перевидання. Хочеться вірити, що вона знайома краєзнавцям Канівщини та працівникам Канівського історичного музею.

В. Вовк-Карачевський переклав також з "Вестника Європи" (1889) велику статтю Л. Слонимського "Национализм в политике" і надрукував у трьох числах "Правди" (1890, 1891) за підписом В. К. із власними примітками, коли не погоджувався з думкою автора.

Цікавою є також анонімна стаття "Літопись про земських начальників у Росії" ("Правда", 1892) про аморальність деяких типів таких "начальників" з кількох повітів Чернігівського краю. Варто зазначити, що земське самоврядування було прогресивним явищем у суспільному, економічному та культурному житті України кінця XIX – початку XX ст., а багато земців, як відомо, стали визначними діячами того часу.

Збереглося прохання колезького асесора В. Н. Карачевського-Вовка до Головного управління в справах друку про дозвіл надрукувати його рукопис "Малюнки з життя на селах". З цензурних міркувань книга не побачила світу.

В Інституті рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського зберігаються листи дочки Василя Никодимовича Марії до Пантелеймона Куліша. 9 листів останнього (1891–1896 рр.), адресовані "коханій внучці, сизокрилій голубці" Марусі Карачевській-Вовківні, подав М. Могилянський у статті "П. О. Куліш в 90-х роках"

(Червоний шлях. – 1925. – № 8). В одному з них П. Куліш зізнається, що любить її "панотця, як любив би сина, й поважаю, як поважав би брата". А ось що писав у Мотронівку сам Василь Никодимович:

"Високоповажний добродію Пантелеймоне Олександровичу!

Се вже так давно було, коли ми бачились з Вами, що мені здається Ви б і не пізнали мене, якби спіткали, хоть повинно бути ймення моє і пам'ятаєте. Щодо мене, то я й досі Вас пам'ятаю й шаную щиро, пам'ятатиму й завше за все те, що зробили Ви в своєму життю для рідної України. Не тільки я особисто шаную Вас, а навіть і дітям своїм заказую теж саме. Бачте, отес у мене єсть вже доросла донька і вона, слухаючи мої слова, дуже і від щирого серця бажає уключитися Вам у Вашій господі, для того прохаю Вас відпишіть до мене незабаром, чи не зроблю я Вам або Вашій дружині прикрости, як вже в липні звітаю і привітаю Вас укупі зі своєю донькою. Чекаю відповіді через сего посланця. Щиро поважуючий і шануючий вас В. К. Вовк". Дата: 19 липня 1890 року, Британівка.

Із того ж листування довідуємось про близькі стосунки Вовків-Карачевських із родиною В. В. Тарновського. В одному з листів до П. Куліша Марія Василівна повідомляє: "... сам Василь Васильович із сім'єю за границею лічиться, а його мати живе в Качанівці і ми з нею". В Інституті рукопису НБУ ім. В. Вернадського можна знайти також листи М. В. Карачевської-Вовк до подружжя Шелухіних (правника й громадського діяча С. П. Шелухіна і його дружини Любові Миколаївни), що проливають світло на приватне життя обох родин.

Не забуваймо й того, що професорський стипендіат Київського університету Святого Володимира М. Грушевський був частим і бажаним гостем у помешканні В. Вовка-Карачевського. Він мав намір одружитися з дочкою останнього – Марією Василівною. Про цей цікавий момент у житті славетного історика, зокрема, розповідає Ю. Хорунжий у романі "Вірую" на підставі щоденникових записів ученого.

Саме В. Вовку-Карачевському належить авторство перекладу книги американського письменника Дж. Кеннана "Сибір" (1891) про мучеників-каторжан, що була заборонена російською цензурою. Одразу після виходу її в світ з друкарні Наукового товариства ім. Т. Шевченка у 50-му і 55-му числах львівської газети "Діло" за 1893 р. повідомлялось: "Сибір" Кеннана, переклад В., появився в друку. Видане дуже гарно", далі – "славне се діло дотепер печатане у всіх європейських мовах...", "переклад відзначається гарною мовою і читається з великим занятєм. Нашій публіці горячо поручаємо сю книжку, дуже займаючу і надіємось, що она в короткім часі найдеся в кожній рускій (українській) хаті". Тоді ж 55-те число "Діла" дало по смертну оповістку, що в Києві 24 лютого за ст. ст. помер письменник Василь Никодимович Вовк-Карачевський.

На його робочому столі залишився незавершений переклад монографії М. Костомарова "Гетманство Самойловича". Того ж року слідом за ним пішли з життя І. Манжура, І. Стрижевський, Д. Пильчиков, Л. Глібов.

Газета "Буковина" й галицькі часописи "Діло", "Правда", "Зоря" розмістили некрологи про смерть В. Н. Вовка-Карачевського – "честного високо-гуманного чоловіка і тихого й горячого патріота українського", одного з "найгарячіших приятелів русинів галицьких". І. Сердешний (псевдонім І. М. Стешенка) був біля помираючого в останні хвилини його життя. За його свідченням, Василь Никодимович устиг промовити синові: "Васю... ти з освіченим розумом, – не вагайся!" – і через силу додав: "Україна" й замовк... підвів руку і сказав до жінки "Благословляю..." При смерті его опріч сім'ї були В. Б. Антонович, О. Я. Кониський, М. С. Грушевський і І. М. Сердешний. Читати над небіжчиком на ніч зостався М. С. Грушевський... Прощалися "майже всі письменники. Прибули на похорон з Харкова проф. Г. Ціхановецький, із Варшави проф. Горб-Ромашкевич, історик О. Яблоновський, поет В. Висоцький. На Байковому кладовищі над труною промовив "невеличке тепле слово щирий, старий друг небіжчика О. Я. Кониський".

Василь Васильович Вовк-Карачевський, син Василя Никодимовича, – вихованець університету Святого Володимира, представник славної "київської школи" В. Б. Антоновича, ввійшов в українську історичну науку як автор монографії "Борьба Польши з козацеством во второй половине XVII и начале XVIII века", удостоєної Вченою радою історико-філологічного факультету золотої медалі. Видавалась в "Университетских известиях" (1898–1899) і окремо в університетській друкарні (К., 1899).

Літературною діяльністю захоплюється й Никодим Никодимович, працюючи в земських установах. Про це може свідчити його листування з відомим письменником Л. Глібовим. Зі змісту одного з листів, який датований 1891 роком і адресований Никодиму Никодимовичу, випливає, що О. Кониський через нього просить Л. Глібова надати деякі факти літературного процесу 50–60-х років. У цьому листі також згадується спільний знайомий із часу навчання в Ніжинській гімназії П. Морачевський. У квітні 1901 року щомісячний журнал "Кіевская старина" друкує його спогади під назвою "Сорок років тому". В них він згадує про свою діяльність мировим посередником першого призову та ставлення до нього селян, а також про складні стосунки між поміщиками й селянами після відміни кріпосного права.

Рішенням Борзнянського повітового земського зібрання від 7 жовтня (за ст. ст.) 1901 року разом із Михайлом Миколайовичем Кочубеєм Никодим Вовк-Карачевський був обраний терміном на три роки (з 1902 року) членом Борзнянської повітової училищної ради.

Буремні події революції 1905–1907 років не минули й Британів, де постійно проживали Никодим і Григорій Вовки-Карачевські. В селі активно велася революційна пропаганда. В листопаді 1906 року поліція виявила групу осіб, які належали до "Борзенського повітового комітету Всеросійського Селянського Союзу". Найактивнішими були брати Микола, Михайло й Пантелеймон Петренки, а також Павло Ващук. Під час нічного обшуку в них виявили вогнепальну зброю (револьвер системи "Лефаше" і три двоствольні рушниці) та революційну літературу. Відбулися арешти.

Також у цей період у релігійному житті села відбуваються події, які мали негативний відтінок. Жителі села звертаються зі скаргами до Чернігівської духовної консисторії на діяльність причта церкви Кузьми й Дем'яна священика Григорія Радіча (народився 24.XII.1858 р.), який був призначений на приход з 16 лютого 1905 року, і псаломщика Миколу Неаполітанського. Їх звинувачують у здирництві, пияцтві й неповазі до прихожан. Консисторія змушена була прийняти рішення про проведення формального слідства, призначивши священика церкви Архистратига Михаїла с. Комарівка Павла Захаровича Барановича (народився 4.XI.1864 р.) духовним слідчим. З цього приводу 26 березня 1907 року сільський староста Пантелеймон Остриця збирає схід села, на якому присутні близько 150 чоловік. У результаті проведеного слідства священика виправдали, а псаломщику зробили суворе "внушення" і перевели на нове місце служби в Кролевецький повіт.

Важливою і закономірною подією для Вовків-Карачевських стало обрання 7 лютого 1907 року Василя Васильовича Вовка-Карачевського (сина меншого брата Василя) депутатом II Державної Думи Російської імперії. Адже з'явилася можливість реалізувати плани оновлення країни. В. В. Вовк-Карачевський (1873–1919/1920) став відомим громадсько-політичним діячем. Він закінчив Київський університет Святого Володимира. Був істориком і публіцистом. 1914 року опублікував у московській газеті "Русское слово" біографічний нарис про Тараса Шевченка "Певець свободи". Наводимо цитату з нього. "Сто років минуло, і багато з того, про що мріяв поет, уже здійснилося в народному житті. Багато ще чекає здійснення, а навколо могили народного співця розігрують дикий танок вороги живої думи й слова, які не бажають допустити народного вшанування пам'яті великого поета. Через призму часу життя Тараса Григоровича Шевченка здається викупною жертвою за свободу рідного народу. В день століття народження Кобзаря повинні б замовкнути всі суперечки навколо його імені".

Василь Васильович належав до партії народних соціалістів, виступав за націоналізацію землі й парламентський еволюційний шлях розвитку Російської імперії. Будучи членом Трудової народно-соціалістичної партії, він очолював фракцію цієї партії в Думі. Як відомо, партія пропагувала легітимний, парламентський шлях розвитку країни без насилля й революції. Виступаючи в Думі, він вимагав роздати землю селянам на безоплатній основі.

Великий суспільно-громадський резонанс мала реакція В. Вовка-Карачевського на заяву Голови Ради Міністрів П. Столипіна на адресу лівих партій – "не залякаєте!", на що він відповів: "... уряд теж не зможе залякати, оскільки сонце нового життя, сонце свободи і сонце рівності й братерства уже пробиває ті хмари, які зараз нависли над Росією".

Був заарештований і закатований більшовиками у в'язниці ЧК у Москві.

27 вересня 1913 року відкрилося засідання Борзнянського повітового земського зібрання. Сюди прибули: голова зібрання М. М. Кочубей, 26 гласних, представники духовенства, голова Управи Л. І. Білозерський і член Управи К. В. Чудновський. Привели до присяги гласного С. П. Довкгело.

Після оголошення засідання відкритим голова зібрання М. В. Кочубей довів до відома гласних, що вчора помер один із старійших земців Борзнянського земства Никодим Никодимович Карачевський-Вовк. Охарактеризував покійного як громадського діяча, спочатку як мирового посередника першого призову і в подальшому як видатного земського "работніка", гласного, члена й голови Борзнянської управи, якому земство значною мірою зобов'язане розвитком народної освіти в повіті. Тобто цій галузі земського господарства, якою наше земство мало підстави пишатися. Кочубей віддавав належну пошану гуманності покійного, вірного ідеалам 60-х років, стійкості й незалежності його переконань, відданості інтересам земства. Голова зібрання запрошував вшанувати пам'ять покійного вставанням, вибрати представників від Борзнянського земства гласних Денгенка й Батюту для участі в похоронах і покладання вінка, а також відслужити панахиду. Гласний П. А. Буштєдт у слові, присвяченому пам'яті померлого, запропонував зібранню вшанувати його заслуги Борзнянському земству придбанням портрета для розміщення в залі засідання, для чого зібрання внесло асигновку в 75 крб.

"Черниговская земская газета" № 32 за жовтень 1913 року на 9 сторінці розмістила великий некролог, який закінчувався словами: "Як людина, він відзначався рідкісною добродушністю, простою, доступністю і безневинним, чисто малоросійським гумором".

А наступного року 9 жовтня помер від старості у віці 83 роки титулярний радник Григорій Никодимович Карачевський-Вовк, останній із братів.

Постійна комісія для складання біографічного словника діячів України внесла до списку імена і Василя Никодимовича, і Василя Васильовича. Згадуються вони в Українській загальній енциклопедії (Львів–Станіслав–Коломия, 1930), в Енциклопедії українознавства. Вперше докладніше сказав про Василя Никодимовича в Українській літературній енциклопедії вчений-літературознавець І. Бажинов. Довідники з історії України про В. Вовка-Карачевського поки що мовчать.

Література

1. "Черниговская земская газета" № 32, жовтень 1913 р.
2. "Червоний шлях", 1925, № 8.
3. Григорій Неділько. Адресат листа Л. Глібова "До невідомого" / журнал "Слово і час" № 2, 1992 р.
4. Грушевський М. С. Щоденник (1888–1894рр. / Упорядник Л. Зашкільняк. – К., 1997. – 264 с.
5. Барвінський Олександр. Спомини з мого життя / Упор.Л.Шацька, О. Федорук, ред. Л. Винар, І. Гирич – К, : Смолоскип, 2004. – 528 с.
6. Валентина Гнатенко. Історія не мовчить / газета "Літературна Україна", 19 серпня 2004 р.
7. Стороженко Микола. З мого життя / Микола Стороженко; Упоряд., вступ. ст. В. Ульяновський. – К, : Либідь, 2005. – 430 с.
8. Нахлік Є. Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша / Євген Нахлік. – К : Український письменник, 2006. – 351 с.
9. Хорунжий Ю. Вірую: [істор.роман] / Юрій Хорунжий. – К. Школа, 2009. – 428 с.
10. Державний архів Чернігівської області. Ф. 679, оп.10, од. збер. 3219 Чернігівська духовна консисторія.
11. Державний архів Чернігівської області Ф. 679, оп.10, од. збер. 3219 Чернігівська духовна консисторія.

Галина Брюзгіна

КОМПОЗИТОР АНДРІЙ ТІШКОВ

Народився 1963 року й виховувався мамою-одиначкою в родині сільських учителів (дідуся та бабусі), яких війна занесла з далекого Уралу до столиці західноукраїнських земель – елегантного Львова. Надзвичайна краса міста, одухотвореного зеленими скверами, парками, алеями, потужні освітні заклади, цікаві театри та студії, багаті музейні експозиції – все це неабияк сприяло ранньому творчому розвитку Андрія Тішкова.

Домашні музикування, де слухачами були родичі, стали першими виступами. Відвідування опери, куди щомісяця купували місця в ложі, широка програма філармонійних концертів з різними солістами-інструменталістами та оркестрами, щире захоплення музикою привело до музичної школи, хоча потрапив туди хлопець запізно – після 10 років. Але наполегливість і талант сприяли успіху. Відмінно складені іспити відкривають двері музичного училища, де Андрій навчається в класі фортепіано в одного з найкращих педагогів Львова О. Туровської.

Музичну культуру Львова представляли в той час такі митці, як М. Колесса, С. Людкевич, З. Дашак, М. Крушельницька та їхні учні. Чудові особистості, які здобули прекрасну університетську та музичну освіти, здебільшого у Відні, Парижі, Празі, створили неповторну галицьку мистецьку атмосферу вишуканої толерантності та професіоналізму.

У 70–80-ті роки надзвичайної популярності набула "нова фольклорна хвиля": перші українські ВІА, "Смерічка", Василь Зінкевич, Софія Ротару. У всіх на устах були пісні Володимира Івасюка. Трагічна смерть українського пісняра 1979 року неабияк вразила юного Андрія та його друзів. Таке страшне зіткнення з офіційною системою мало своє продовження в розмірковуваннях. З повагою ставлячись до своїх учителів, вбираючи знання, як губка, з усієї атмосфери життя, він завжди мав власний погляд на події. Аналітичний склад мислення, тонка музична спостережливість, ґрунтовні знання музичної літератури, творче спілкування з однолітками-студентами Олександром Козаренком та Олександром Жуком

сприяли появі перших композиторських опусів. Добре розвинуте читання з аркуша дозволяло самостійно ознайомлюватися з творами композиторів-класиків, допомагати студентам-композиторам. Часто виконував чужі композиції на заліках та екзаменах, і нерідко самі автори не зовсім упізнавали свої твори, хоча й не відмовлялися від авторства.

У роки навчання на фортепіанному факультеті Київської консерваторії імені П. І. Чайковського Андрій зарекомендував себе як чудовий талановитий піаніст. Широкий репертуар, свіже та проникливе інтонування, майстерність виконання та глибока інтерпретація творів світової класики сприяли успішній діяльності протягом двох десятиліть.

Після навчання в консерваторії працював у Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя на музично-педагогічному факультеті, викладаючи фортепіано, концертмейстерство; багато виступав.

У програмі концертів – твори музичної класики. Особливу увагу приділяв творчості Й. С. Баха, В. А. Моцарта, Ф. Шопена, Д. Шостаковича, Р. Щедріна та М. Скорика.

Ніжинці пам'ятають концерт для збору коштів жертвам землетрусу в Спітаку, яким митець відгукнувся на страшні події. Як життєствердно звучав тоді Перший концерт для фортепіано з оркестром П. І. Чайковського.

Важкі 90-ті роки. Тоді, нарешті, композиція виходить на перший план. З'являються Карпатська фантазія (1990), Концертіно для фортепіано з оркестром (1995), виконані оркестром народних інструментів музично-педагогічного факультету.

"Україна – ХХ століття" – кантата для соло баса, мішаного хору та оркестру, написана для конкурсу на кращий твір про Україну.

"Балада про олов'яного солдатика" на вірші Олександра Астаф'єва присвячена десятій річниці Чорнобильської трагедії. Твір написаний для інструментального складу та соло. В наш час звучить також актуально.

Пошук віршів для пісень привів до поезій Євгена Гуцала. Так з'явилися "Валторни вітру", "Вода виграє", "Зоряна ніч", "Лежачий камінь". Надзвичайне враження від таланту Ліни Костенко втілюється в музиці романсів "В пустелі сизих вечорів", "Пелюстки старовинного романсу".

Чималий досвід здобув музикант, працюючи в Ніжинському драматичному театрі ім. М. Коцюбинського. Є автором музики до спектаклів "Брехня" (2002), "Інтриги коханців" (2003), "Ханума" (2005), "Квартет для двох" (2006).

З 2000 року плідно працює в школі мистецтв Ніжинського училища культури й мистецтв імені Марії Заньковецької. Звернув увагу на недоліки системи музичної освіти. Аби подолати ще радянські штампи, розробив нову музичну програму для дітей шкільного віку.

Події наших Майданів відбилися в патріотичних творах "Помаранчевий марш" та "Лежачий камінь" на слова Євгена Гуцала та Олександра Гадзінського, "Доля" на вірші Тараса Шевченка, "Вірую в Україну" на слова Олександра Забарного для соліста та дитячого хору.

Глибоко переймається проблемами українського дитячого пісенного репертуару. Написав багато пісень на слова сучасних поетів Анжели Сидорець, Олександра Астаф'єва та інших, зокрема: "Про динозаврика", "Рок-н-рол", "Чорнії вуса", "Принцеса на горошині", "Фіолетова клякса", "Вертайтеся до хати". Аранжував багато популярних творів для виконання дитячими та мішаними хорами: зокрема, пісень-гімнів Тараса Петриненка "Боже, Україну збережи", "Україно", "I got rhythm" Джорджа Гершвіна, Другої частини Сьомої симфонії Бетховена. Разом із викладачами театральної студії здійснив більше десяти постановок шкільних заходів. Найцікавіші – це "Лісова пісня" Лесі Українки та "Маруся Чурай" Ліни Костенко.

Балада про олов'яного солдатика

КЛАВІР

сл. О.Астаф'єва
муз. А.Тішкова

Moderato

p

celesta

Чи ви ба - чи - ли мі - сто без ди - тя - чо - го сну, —

pp

vibrafono

6

де по - ро - жня ко - лис - ка, мі - сяць, на - че лу - на - тик? І ні -

12

хто — не роз - ка - же доб - ру каз - ку сум - ну, як ля - гав у ко -

2
17 *pp*
роб-ку о-ло-в'яний сол-да - тик. І ні - хто не роз - ка - же доб-ру

17 *pp*

22
каз - ку сум-ну, як ля - гав у ко-роб - ку о-ло-

22

27 *Piu mosso* *agitato*
в'яний сол-да - тик. *animando* *mf* Як в чов-на із га-

27 *mf* *Violini I*
archi pizz.

32
зс - ти від-чай-душ-но він сів і по-плив по во - ді,

32

37
мов бу-ва-лий пі-ратик, і як биль-шу за се-бе хи-жу

37

42
ри-бу зу-стрів — той хо-ро-бий сол-да-тик, о-ло-в'я-ний сол-да-тик.

42

47 *f* і як биль-шу за се-бе хи-жу *mf* ри-бу зу-стрів той хо-

47

52 ро-бий сол-да-тик, о-ло-в'я-ний сол-да-тик.

52

p

4
57

agitato

57

pp

tremolo piatti
tam-tam

60

f

2

Тут ко - ро - бка із джи - ном, ри - ба

60

fiati

archi

contrabassi
timpani

63

хво - ра сну-є, у во - ді не-гли-бо - кій ви - дно ро-та о-

63

68

ff

ва - лик, і на ва - хту скор-бо - ти не-по-хи-тно ста-

68

73
е о-ло-в'я - ний сол-да - тик, о-ло-в'я-ний мос-ка - лик. *f* І на

73
mf
ва - хту скор-бо - ти не-по-хит-но ста-є _____ о - ло-в'я ний сол-

78
tutti archi

83
да - тик, *p* о-ло-в'я-ний мос-ка - лик.
senza rit.

83
sax solo
clarinetto

88
pp
fl. *p*
c-bassi
timp.

63

tr-ba

93

viole
c-bassi

98

v-ni

104

ottoni

109

Tempo primo
celesta
+ campanelli

pp

vibrofono

115 *mf*

Не - хай вер - нуть - ся вмі - сто на-ші ді - ти я-сні,

115

115

violoncelli
viola

contrabassi
triangolo

119

іх тур-бо - ти і сміх, ви - ноград і ми-гда-лик.

119

119

124

Не-хай тіль - ки у каз - ці роз - та-не в огні _____ о - ло-

124

124

829 *Meno mosso*
sotto voce

в'я - ний сол-да - тик, о-ло-в'я-ний мо-ска-лик. Не - хай тіль - ки у

129

134

каз - ці роз - та-не в о-гні _____ о - ло-в'я - ний сол-

139

да - тик, о-ло - в'я-ний мо - ска - лик...

144 *ritenuto e morendo*

В ПУСТЕЛІ СИЗИХ ВЕЧОРІВ

сл. Л. Костенко
муз. А.Тішкова

Andante

В пус-те-лі си-зих ве-чо-

rit.

6

рів, в по-лях безмежних, про-ти не - ба, о, скільки слів, і скіль - ки снів ме-

sempre arpegg.

11

ні на-сни-ло-ся про те - - бе. Не зна-ю хто ти, дежи-веш ко-

16

го ми-лу-єш і го - лу - биш, а знаю, ти че - ка-єш теж - три - вожно вгаду-єш і

rubato

21 *Piu mosso*

лю-биш. І я при-йду жит-тя тво-є, те-бе не-зна-но-го, впі-

26 зна-ю, як син ви-гнан-ця впі-зна-є при-кме-ти бать-ківсь-ко-го

30 кра-ю. Я ра-ди цьо-го лад-на

34 жить — всі ін-ші хай про-хо-дять ми-мо, а-би по-вто-рах не згу-

38 *rit.*

б ить _____ од - не, сво - е, не - по - вто - ри - - - ме.

41 **Lento**

Не - хай - це ви-твір са-моти, не - хай-це ви-гад-ка й о -

rall.

46

ма - на. Мо - - - е - му сер-цю сниш - ся ти, як мо-рґенять - ся

50

у - ра-га - - ни!

rall.

Пелюстки старовинного романсу

сл. Л. Костенко
муз. А. Тішкова

Moderato

mf

4

7

7

7

10

10

10

Той кла - ве-син і пла - кав і пле -

кав чу - жу пе - чаль. Свіч-ки го-рі - ли кво - ло. Ста -

Detailed description: The image shows a musical score for a piece titled 'Пелюстки старовинного романсу' (Petals of an Old Romance). The score is in G major (one sharp) and common time (C). It is marked 'Moderato' and begins with a mezzo-forte (*mf*) dynamic. The score is written for piano and voice. The piano part consists of a right-hand melody with sustained chords and a left-hand accompaniment of eighth notes. The vocal line enters at measure 7 with the lyrics 'Той кла - ве-син і пла - кав і пле -'. The piano accompaniment continues with a steady eighth-note pattern. The lyrics continue in the next system: 'кав чу - жу пе - чаль. Свіч-ки го-рі - ли кво - ло. Ста -'. The score ends at measure 10.

2
13

рий спі-вак спі - вав, як — пе - лі - кан, — про - ці - жу-ю - чи му - зи-ку крізь

13

13

16

во - ло. Він був ста-рий і пла-кав — не про нас. Той

16

16

19

го - лос був як зін - шої а - кусти-ки. — А - ле гу - бив — під люс - тра - ми ро -

19

19

22 *f*³

манс _____ пре - крас - них слів _____ од - квіт - лі вже _____ пе - люс - тки. На

25

го - ло - ви, _____ де на - че со - ло - в'ї, св'я-

27

є гніз - до що - дня зви - ва - ють буд - ні, _____ у -

4
29

пав ро-манс, як він лю - бив і - і і го - во-рив сло-ва

29

29

32

їй не-за - бут - ні!

32

35

35

38

38

41 5

41

44

Він цей во - кал під - но - сив, — як бо -

44

46

кал. У ньо - го був ме - те - лик _____ на ма -

46

48

ніж - ці _____ Я - кісь _____ кра - су - ні.

6
50

всу - пе-реч ві-кам, до ньо - го йшли по мі - сяч-ній до -

50

52

ріж - - - ці. А по - тім зник - ла му - зи - ка. Ан -

52

tr. s.

54

тракт. У - сі муж - чи - ни го - во-ри - ли

54

56

про - зо - ю. Жін - ки мов - ча - ли. Все — бу -

58

ло не так. Їм не хо - ті - лось пи - ва і мо -

60

ро - зи - ва. Ста - рий спі - вав *ома* - без григу —

8

62 і гри - ма - бу - ли сло - ва пал - ки - ми й не - су -

64 час - ни - ми. О, за - спі - вай - те дів - чи -

66 ні ро - манс - жін - ки вто - ми - лись

68

бу - ти не пре - кра-сни - ми!

68

sub *f*

68

т - о - р - е - н - д - о

Detailed description: This system contains the first three measures of the piece. The vocal line (treble clef) starts at measure 68 with the lyrics 'бу - ти не пре - кра-сни - ми!'. The piano accompaniment (grand staff) begins with a piano introduction marked 'sub' in the right hand and a rhythmic pattern in the left hand. The first piano chord is marked 'f'.

71

p *pp*

71

Detailed description: This system contains measures 71-73. The piano accompaniment continues with chords in the right hand and a rhythmic pattern in the left hand. The first piano chord in measure 71 is marked 'p', and the second piano chord in measure 73 is marked 'pp'.

74

74

Detailed description: This system contains measures 74-76. The piano accompaniment continues with chords in the right hand and a rhythmic pattern in the left hand. The system ends with a double bar line in both staves.

Я ХОЧУ ВАМ СКАЗАТИ

сл. А. Сидорець
муз. А. Тішкова

Musical notation for the first system, including treble and bass staves. The key signature is three sharps (F#, C#, G#) and the time signature is common time (C). A 'rit.' marking is present in the second measure.

Musical notation for the second system, including treble and bass staves. The key signature is three sharps (F#, C#, G#) and the time signature is common time (C). The lyrics 'Пам'я-' are written above the treble staff.

Musical notation for the third system, including treble and bass staves. The key signature is three sharps (F#, C#, G#) and the time signature is common time (C). The lyrics 'та - ю із дитин - ства ще ма - ло - ю - я зро-' are written below the treble staff.

Musical notation for the fourth system, including treble and bass staves. The key signature is three sharps (F#, C#, G#) and the time signature is common time (C). The lyrics 'ста - ла на - шім до - мі над рі - ко - ю. І жит-' are written below the treble staff.

2
9 тя бу - ло, не - на - че див - на каз - ка, — бо о -

11
11 то - чу - ва - ли ра - дість, щас - тя, лас - ка. Я

13
13 хо - чу вам сказа - ти - не за - бу - вай - те - ха - ти, вер - тай - те - ся доне - і у -

16
16 сіх до - ріг жи - ття. Я хо - чу вам сказа - ти, не за - бу - вай - те - ха - ти, де

19

19 ма - ти ко - ли-са - ла, де піс - ню вам спі-ва - ла, про -

21

21 ха - ла для ди - ти - ни щас - ли - ве май-бут - тя.

rit.

23

23 Та жит - тя нас роз - лу - ча - є із рі - ко -

4

25 ю, — із чу - до - во - ю ве - сел - ко - ю ду - го - ю, — а на

28 згад-ку за-ли-ша - є ли-ше спо - мин, як у не-бі жу-рав-лів — ос-тан-ній го -

31 - - мін. Я хо - чу вам сказа - ти, не за - бу - вай - те - ха - ти, вер -

34

34 тай те-ся доне - і у - сіх до-ріг життя, Я хо-чу вам сказа - ти, не

37

37 за-бу-вай-теха - ти, де ма-ти ко-лиса - ла, де піс-ню вам співа - ла, про -

40

40 ха - ла для ди - ти - ни шас - ли - ве май-бут - тя!

6
42

42

Все зда - єть - ся змал - купіс - не - ю дзвін - ко - ю, лі - то

45

45

завж-дилі - том, а вес - на вес - но - ю, Тож, зби - ра - ю чись і ти да - ле - кі

48

48

Я

сві - ти, не за - будьвізь - ми ті мрі - і зо - ре - цві - ти.

51

51

хо - чу вам сказа - ти, не за - бу - вай - те ха - ти, вер - тай - те - ся доне - ї у -

54 сіх до-ріг життя, я хо-чу вам сказа-ти, не за-бу-вай-теха-ти, де

57 ма-ти ко-лиса-ла, де піс-ню вам співа-ла, про-ха-ла для ди-ти-ни щас-

60 ли - ве май - - - бут - тя!

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

Лариса Ролік

"ЛІКАР АЙБОЛИТЬ" АНГЛІЙСЬКОЮ. КОНСПЕКТ ЗАНЯТТЯ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У СТАРШІЙ ГРУПІ ДИТСАДКА

Мета:

практична: формувати фонетичні навички вимови звуків [z; a:; æ; h; ŋ; f; v]; формувати лексико-граматичні навички з теми: введення ЛО: a doctor, a hospital, a pill, a sick boy; прикметників healthy, sick, unhappy; структур to be sick, to go into hospital, to give a pill, to feel better, to feel well (don't feel well); закріплення нових структур в іграх "Show me...", "Right – Wrong", "What is missing?"; розвивати вміння діалогічного мовлення;

виховна: виховання свідомого ставлення до власного здоров'я;

розвивальна: підвищувати стійку увагу, розвивати мимовільне запам'ятовування, слухову та зорову пам'ять;

освітня: збагачувати знання малят про власне здоров'я та нездоров'я, у випадку хвороби поцікавитись самопочуттям одногрупника.

1. Організація дітей.

Міні-діалоги "Вітання": Good morning! – Good morning, you all!

2. Створення ігрової мотивації. – Малята, ви всі бачили або читали казку Корнія Івановича Чуковського "Лікар Айболить". Давайте пригадаємо її початок: "Добрий лікар Айболить! Він під деревом сидить. І приходять лікуватись і звірята й пташенята..." Малята, нещодавно лікар повернувся з Англії. А сьогодні він завітав до нас на заняття поговорити англійською про те, що треба робити, щоб залишатися здоровим і не хворіти. А якщо захворів, то звертатися до лікаря.

3. Фонетична зарядка.

Картонажний театр. **Казочка "Звірята на прийомі в Айболитя".** *Одного дня до лікаря Айболитя прийшла Лисиця й показує хворе горлечко. Лікар попросив її відкрити ротик. Горло в лисички було червоне й запалене. Пригадайте, який звук лікар завжди просить сказати, коли хоче перевірити стан горла. Правильно, це звук [a:]. Він вимовляється так, як і український звук [a:], тільки довгий-довгий.*

Прийшла до Айболитя Кішечка і теж із хворим горлом. Діти: [æ - æ - æ].

Прийшов до Айболитя Зайчик, в нього болить нога, він плаче. Діти: [h-h-h]. Прилетів Комарик, він поранив крильце. Діти: [z-z-z].

Прибіг Їжачок. Він прикусив губу. Діти: [f-v-f-v].

Всіх виликував добрий Айболить. Звірі співають пісеньку і радіють. Діти: [n-n-n].

4. Введення нового лексико-граматичного матеріалу. (Заходить іграшковий лікар) – Who is this? I wonder! – А хто цей добродій? – Лікар. – Правильно. Він англієць. Лікар англійською: a doctor. Повторимо разом з дітьми. Давайте його привітаємо: Good morning! How are you? Good morning! How do you do! I'm fine, hope you are too! Good morning! How are you?

– Дивіться, лікар приніс щось цікаве. Давайте запитаємо, що саме. – Mr. Doctor, what have you got for us? Діти повторюють запитання разом.

Doctor: – I have got new pictures.

Розглядаємо малюнки: This is a doctor. Look! Who is this? This is a doctor. Лікар запитує хворого: – Як ти себе почуваш? – How are you? Хворий (хвора) відповідає: I am sick. – Я хворий. – How is he (she)? He (she) is sick. Who is this? This is a sick boy. What's this? This is a pill. What's this? This is a hospital. Where do you go? I go into hospital. What does the doctor give you? The doctor gives a pill for me. How are you? I feel better. – I don't feel well.

5. Закріплення нових структур.

Вихователь: – Лікар дуже любить гратися. Let's play together.

Гра 1. Show me... (Покажи мені...) На мольберті дорослий розміщує картинки із зображеннями нових слів. Він називає малюнок англійською мовою, діти показують на відповідний малюнок.

Гра 2. Right – Wrong (Правильно – неправильно). Вихователь: – Я називатиму малюнки, а ви стежете, чи правильно я говорю. Якщо правильно – ви кажете Yes (it is right)! і плескаєте в долоні, а якщо ні – No (it is wrong)! і сидите спокійно.

Гра 3. What is missing? (Чого не вистачає?) Дорослий прикріплює на дошку 4–5 малюнків з новою лексикою. Діти називають, потім заплющують очі. Вихователь прибирає один малюнок. Діти мають визначити, якого малюнка не вистачає.

Гра 4. Right – Wrong. Повторюйте за мною, якщо це так: This is a doctor. This is a hospital... (Ця гра схожа на гру 2, але вона включає говоріння, яке закінчується не рівнем слова, а рівнем речення.)

6. Закріплення вірша "A Doll is sick". Вихователь: – Усім відомо, що лікар Айболить лікує тварин. А кого лікує іграшковий лікар? Сьогодні, діти, ми з вами повторимо вірш про ляльку Олю, яку лікує такий лікар.

Лялька наша хвора, хвора,

Лікар прийде скоро, скоро.

Лікар має ліки, ліки,

Лікар скаже: "Не хворіти!"

Вихователь просить дітей прочитати вірш напам'ять або розказати, про що йде мова у вірші. Далі разом прослуховують фонограму запису. Нагадаємо дітям значення кожного рядка. Закріпимо звуковимову проблемних слів услід за диктором хором та індивідуально. Запропонуємо малечкам повторити вірш хором за дикторами фонограми запису.

"A Doll is sick".

A doll is sick, sick, sick.

The doctor comes quick, quick, quick.

He has a pill, pill, pill.

The doctor says: "Be healthy! Never be ill!"

7. Проведення пісеньки-зарядки "Head and shoulders". При цьому звертається увага на необхідність робити зарядку. Слова пісні промовляються одночасно з доторкуванням до названих частин тіла.

8. Гра "Телефон". Якщо хтось із групи все ж таки захворів на грип, його слід підтримати, поцікавитись його самопочуттям, доречно буде йому зателефонувати. Діти виконують вправу в парах. Опрацюйте побажання "Будь здоровим! Не хворій!" Наприклад: – Hello! How are you? – I am sick. I have a cold. – Be healthy! Never be ill! – Thank you. Діти виконують вправу в парах, використовуючи іграшкові телефони.

"Гра в лікаря". Оберіть одну дитину на роль "лікаря" і попросіть її сказати: I am a doctor. Покладіть на стіл пігулку і назвіть її: a pill. Діти повторюють слова doctor, pill. Лікар запитує хворого: What's the matter? – Що трапилось? Хворий відповідає: I am sick. – Я захворів. Відпрацюйте з дітьми структури I am sick. What's the matter? Після цього переходимо до гри. Лікар сидить за столом, на якому лежать пігулки червоного, жовтого й білого кольору. Заходить хворий.

Хворий: – May I come in?

Лікар: – Come in, please.

Хворий: – Good morning.

Лікар: – Good morning, sit down, please. What's your name, please?

Хворий: – My name's Mike.

Лікар: – How old are you?

Хворий: – I'm 4.

Лікар: – What's the matter?

Хворий: – I am sick. Please help me.

Лікар: – This red pill is for you.

Хворий: – Thank you, doctor. Goodbye.

Лікар: – Goodbye.

Гра триває, доки лікар не "випише" всі пігулки.

9. Сюрпризний момент: Дітям пропонують "сфотографуватися" з улюбленими персонажами, зображеними на постері ("Айболить", "лялька Оля", "звірятка"). – I love the doctor. I love the doll. I love the fox тощо. Роздати сюрпризи – пігулки "здоров'я" та "щастя" M&Ms.

10. Підсумок. Запропонуйте дітям ланцюжком попрощатися з лікарем і подякувати йому за участь у занятті.

– Thank you, doctor! Goodbye!

Кайль Рольф-Дітріх**ГОГОЛЬ У ДЗЕРКАЛІ СВОЇХ БІБЛІЙНИХ ЦИТАТ**

"Читай щодня Новий Заповіт... особливо листи апостола Павла..."

Лист Гоголя своїй сестрі Ользі від 20.1.1847 (XIII, 183) [1]

"Ідеал Гоголя дивний; в його основі лежить християнство, але його християнство не є християнством насправді".

Ф. Достоевський "Щоденник письменника", 1877

Релігійність Гоголя, як би по-різному вона не оцінювалася, є настільки ж беззаперечною, як і не дослідженою [2]. Дивно, але навіть автори книг і розвідок на цю тему [3] до цього часу практично не проявляли інтересу до розсипаних у творах та листах Гоголя цитат із Біблії чи натяків на біблійні мотиви. Мета цієї статті дослідити саме цей аспект творчості Гоголя. При цьому ми сконцентруємось на зборі та тлумаченні даних, які, на наш погляд, будуть містити з даної проблеми суттєву інформацію. Список усіх знайдених та заідентифікованих нами на даний момент місць із Біблії, які Гоголь цитує чи на які він посилається у своїх творах [4], наводиться у додатку.

I

Коли восени 1851 року Гоголь хотів переконати Тургенєва в тому, що він ніколи не змінював свої наміри, то на підтвердження цього він прочитав йому уривок з "Арабесок", який, за спогадом Тургенєва [5], важко було тлумачити однозначно. Цим самим Гоголь тоді щонайменше міг вказати на одну дуже чітку паралель між "Арабесками" (1835) та "Вибраними місцями із листування з друзями" (1847). Адже в передмові до "Арабесок" він написав: "Якщо у творі є дві чи три ще не висловлені істини, то автор не має права приховувати їх від читача; і заради двох, трьох правильних думок можна пробачити недосконалість всього твору в цілому" (VIII, 7).

Дванадцять років потому він напише у "Вибраних місцях" таке: "Через страждання і печаль нам визначено збирати зернятка істини, яку ми досягнули із книг. Але той, хто надбав одне з цих зернят, більше не має права приховувати його від інших. Бо не тобі належить воно, а Богу. Бог створив його в тобі, а всі дари божі дані нам для того, щоб ми слугували нашим братам: він заповів, що кожної миті ми повинні повчати один одного" (VIII, 282).

У цьому аспекті Гоголь дійсно не змінився. Нагальна потреба поділитися з людьми тим знанням, яким він, на його думку, володів, для їх користі й віри, 1846 року була такою ж, як і 1835 [6]. Незмінним залишилось і обґрунтування цієї потреби – обов'язок служіння людству, що також, як відомо, було однією з констант гоголівського самосприйняття [7]. Окрім цих двох фрагментів, можна пояснити більш чи менш усвідомленою потребою виправдати публікацію нехудожніх текстів. У цьому також проявляється відчуття Гоголя-митця, що він узявся за щось таке, що, власне, не було його справою.

Проте не можна не звернути увагу на різницю між обома формулами вибачення. За свій перший твір, ідилію "Ганц Кюхельгартен", він вибачився так: "Представлений твір ніколи б не вийшов у світ, якби не обставини, важливі виключно для самого автора, які спонукали його до цього" (I, 60). Але це був простий штамп, який за потреби міг підвищити чи понизити цінність опусу. А от у передмові до "Арабесок" (першої книги, яку Гоголь видав під своїм справжнім ім'ям) йдеться про справжнє вибачення, яке все ж таки слугує підвищенню моральної оцінки автора, адже він вчинив нерозумно певною мірою з альтруїзму. Фрагмент із "Вибраних місць" на противагу цьому вже є не вибаченням, а виправданням через посилення на найвищий авторитет, на Бога. Таким чином, те, що до цього, у всякому разі, було вартим пробачення, тепер стало святим обов'язком.

Текст чітко вказує на Біблію. Перш ніж ми спробуємо відшукати відповідне місце, потрібно закріпити в нашому тексті функцію цієї "біблійної цитати". Вона виправдовує гоголівську "педагогічну

пристрасть" і, значною мірою несвідомо, заспокоює нечисте естетичне сумління наявністю моральних здобутків. Рання паралель із "Арабесок" свідчить, що Гоголь став учителем не тому, що це пропонує Біблія, а тому, що він запитує у Біблії, чи дозволяє вона це, і якщо так, то якою мірою вона санкціонує його потребу у повчанні.

II

Подібний прийом не є чимось новим. Відносно новим у практиці Гоголя (щонайменше в Росії) є індивідуальне, так би мовити, приватне ставлення до питань, які ставляться до біблійного тексту. Подібне було неможливе ні з православних, ні з римсько-католицьких [8] позицій. Тому це слугує певним виправданням слів Гоголя про те, що він "прийшов до Христа скоріше протестантським шляхом" (XIII, 214) [9].

Звичка приватного читання Біблії, яка поширилася в Росії під впливом пієтизму в кінці XVIII століття й зміцнилася за часів правління Олександра I (1801–1825), була безперечно протестантською (це називалося містицизмом) [10]. Не оминув цей вплив і В. А. Жуковського (1783–1832) [11], який після 1830 року став одним із найдовіреніших друзів Гоголя. Власне кажучи, сама практична можливість приватного читання Біблії [12] з'явилась лише за царювання Олександра I завдяки одному протестанту, а саме шотландському конгрегаціоналісту Джону Патерсону [13], який 1813 року заснував "Російське біблійне товариство". Спочатку воно друкувало Біблії мовами протестантських підданих російського царя, потім, 1817 року, був надрукований французький переклад Нового Заповіту [14], 1818 року – Новий Заповіт із церковнослов'янським і паралельним російським текстом і, зрештою, 1822 року – перший Новий Заповіт лише російською.

Отож хотілося б дізнатися, яке саме з цих видань мала на увазі княгиня Рєпніна, коли повідомляла таке: "Одного дня, після смерті молодого графа Вієльгорського (тобто після 21.05.1839) я зустріла Гоголя на віллі Фальконері (...) з книгою в руці й запитала його, що це за книга. Він показав її мені. Це була Біблія. На першій сторінці був напис, зроблений тремтячою рукою покійного Вієльгорського: моєму другу Ніколаю, вілла Волконських [15]. Гоголь сказав мені: тепер ця книга для мене подвійно свята" [16].

Найімовірніше, це був Новий Заповіт у вже згаданому французькому перекладі. В пізніші роки Гоголь звертався до канонічного російсько-церковнослов'янського тексту, який, як він сам вважав, і як ми самі це ще побачимо, він не завжди добре розумів.

III

Смерть молодого Вієльгорського серйозно порушила картину світу Гоголя, яка була свого роду мистецькою релігією, запозиченою ним у Шіллера та Шеллінга. ("Зараз я більше ні про що не думаю, і коли я бачу щось красиве, то заплющую очі й намагаюся не дивитись" (XI, 228), пише він в одному з листів, датованому 30.05.1839.) Хоча ця картина знаходить своє мистецьке вираження й пізніше, найбільш сильно в "Римі", "Портреті" і почасти в "Мертвих душах", проте вона завжди асоціюється з юнацьким віком і цим самим релативується. З іншого боку, стан абсолютної зневіри, очевидно, був для Гоголя нестерпним і, таким чином, навіть без свідчення княгині Рєпніної, саме після смерті Вієльгорського можна припустити його звернення до Біблії.

Біблійні цитати в творах та листах Гоголя, здається, підтверджують це припущення. В 30-х роках цитати в прямому значенні були ще рідкістю. Здебільшого йдеться про загальновідомі речі (як, приміром, метафоричне вживання біблійних імен Ірод, Іуда, Соломон) чи сентенції, на позначення яких сам Гоголь одного разу вжив термін "поговорка" (I, 106). Тоді йшлося про стійкий вираз "розсипати перла перед свиньми" (Матв. 7: 6), який у передмові до першої частини "Вечорів на хуторі біля Диканьки" натякає на зарозумілість того молодого чоловіка у фракці горохового кольору, в якому можна побачити карикатуру Гоголя на самого себе. Подібну, не дуже скромну, але вже куди серйознішу, самостилізацію можна знайти 1836 року в одному з листів до Жуковського, де Гоголь пояснює свій раптовий від'їзд із Росії, окрім усього іншого, біблійним висловлюванням "Пророка нема без пошани, хіба тільки в вітчизні своїй..." (XI, 46 за Матв. 13: 57, Марка 6: 4, Луки 4: 24). У "Тарасі Бульбі" козацькі отамани двічі посилаються на "Святе письмо", легітимізуючи ним свої наміри. Проте в першому випадку йдеться про дуже сміливе посилення на язичницькі переслідування (II, 65), а в другому (II, 75), вочевидь, сталася помилка (адже в Біблії немає відповідного виразу: голос народу – голос Бога). Питання про те, чи Гоголь свідомо використав ці сумнівні біблійні цитати, щоб показати слабку теологічну підготовку козацьких борців за свободу, залишається відкритим.

Вартою уваги є спроба Гоголя в "Римі" підкріпити ще раз чітко задекларовану естетичну картину світу біблійними мудростями. Після довгого детального зображення надзвичайної краси Ануңціати Гоголь вкладає у уста молодого князя слова про те, що той мусить неодмінно її побачити

тільки для того, щоб глянути на неї, а не для того, щоб її полюбити, адже "абсолютна краса для того дана світу, щоб кожний її побачив, щоб він назавжди зберіг у серці ідею про неї. [...] Хіба світильник запалюють для того, сказав божественний учитель, щоб його потім заховати під посудину? Ні, світильник запалюється, щоб стояти на свічнику, щоб всі бачили, щоб всі рухалися в його світлі" (III, 250). Обидва останні речення є парафразою з євангелія від Матвія (5: 15), де ці слова поєднуються з одкровенням Ісуса "Ви світло для світу" (Матв. 5: 14). Запозичення даної цитати Гоголем тут є очевидним.

Своєрідним перехідним місцем між іронією і більш глибоким значенням є натяк на другу заповідь (2 Мойс. 20: 7), який зустрічається в першому відступі "Шинелі", в якому капітан-урядник скаржиться, що "його освячене ім'я рішуче вимовляється без потреби" (III, 141). Можливе значення цього фрагмента було досліджене мною в окремій розвідці [18].

Ще більшою мірою, аніж два останні приклади, більшість інших цитат з Біблії, датованих 40-ми роками, які не завжди легко ідентифікувати, дають привід вважати, що Гоголь самостійно вивчав її текст. Як приклад можна навести вищезгадану Божу заповідь, що "ми щомиті повинні повчати один одного" (VIII, 282).

IV

Де про це говориться в Біблії? Так, як це цитує Гоголь, – ніде. Проте в ній є ціла низка схожих висловлювань. Так, приміром, в Діях святих апостолів (20: 31) Павло говорить, "... що я кожного з вас день і ніч безперестань навчав зо слізьми ось три роки" [19; 20]. Апостол Павло високої думки про християн у Римі, вони "... наповнені всяким знанням, і можете й один одного повчати" (Римл. 15: 14). В посланні до галатів (6: 6) говориться: "А хто слова навчається, нехай ділиться всяким добром із навчаючим". Колоссянам він радить таке (3: 16): "... у всякій премудрості навчаєте та напоумляйте один одного...", а солунянам (1 Сол. 5: 11): "Утішайте тому один одного, і збудуйте один одного, як і чините ви!" Схожі слова можна знайти і в посланні до євреїв (3: 13): "... кожного дня заохочуйте один одного" чи (10: 25): "... але заохочуймося".

Отож посилання Гоголя на Біблію не є безпідставними. Він показує себе знавцем, перш за все, текстів апостола Павла і виступає їх оригінальним інтерпретатором. Так, він поєднує в одне ціле три компоненти, які ніколи не зустрічаються разом у тексті оригіналу, "один одного", "щомиті" й "повчати", підносить повчання апостола до рівня заповідей Божих, залишаючи поза увагою те, що призначалися вони винятково членам общини, що в цьому спомині втіхи, одкровення і повчання йдеться про справжню віру (пор. рекомендовані в якості засобу "псалми, славослов'я, духовні пісні". Колос. 3: 16 та Ефес. 5: 19). І хоча Гоголя важко звинуватити у некритичному прочитанні послань ап. Павла [21], проте тут він із метою виправдання своєї "педагогічної пристрасності", скрізь вичитує лише заклик до повчання. При цьому йому, звісно, куди більш до душі був церковнослов'янський текст, в якому форми дієслова "повчати" вжиті п'ять разів, на відміну від грецького, де воно зустрічається лише раз.

V

Проте важливішим за подібні філологічні деталі мені видається питання про те, як Гоголь міг прийти до цього свого захоплення апостолом Павлом. Наскільки я можу судити, найпершим свідченням [22] цього може бути лист із Рима, датований 5 березня 1841 року. В ньому, зокрема, говориться: "Попри мій хворобливий стан, який знову дещо погіршився, я пізнаю й переживаю чудесні миті. Дивне творіння відбувається в моїй душі. Тут для мене цілком очевидно є свята воля Господа – подібне натхнення не під силу людині, ніхто не здатен придумати такий сюжет!" (XI, 330). Це може стосуватися лише "Мертвих душ", першу частину яких Гоголь саме завершував. Щоб прискорити друк "Мертвих душ", Гоголь хоче поїхати в Москву, але його лякають незгоди подорожування на самоті, тому він звертається з проханням до Костянтина Аксакова та М. С. Щепкіна приїхати в Рим і забрати його. "Ім не доведеться робити непотрібних речей. Вони заберуть глиняну вазу. Звичайно, ваза вже тріснула, вона досить стара й ледь тримається. Проте в ній міститься скарб, тому з нею треба поводитися обережно" (XI, 331).

Ця метафора, яка виблискує поміж гіркою самоіронією та більш глибоким значенням, містить і ховає в собі ключ до того, на що Гоголь хотів тільки натякнути, але не висловлювати вголос. Подібну метафору можна знайти і в апостола Павла (2 Кор. 4: 6–7) у такому контексті: "Бо Бог, що звелів був світлу засяяти з темряви, у серцях наших засяяв, щоб просвітити нам знання слави Божої в Особі Христовій. А ми маємо скарб цей у посудинах глиняних, щоб велич сили була Божа, а не від нас". Слово, яке Лютер переклав німецькою *Gefäß*, грецькою звучало *οηειος*, церковнослов'янською і російською *сосуд*, а латинською *vas*, і у французькому тексті, яким, імовірно, користувався Гоголь, було написано *en des vases d'argile ou des vases de terre*, звідси в нього і з'явилося це слово *ваза*.

Проте дане слово й образ вжиті не лише Павлом, але й для позначення його. У Діях святих апостолів (9: 15), де йдеться про покликання Павла [23], Ананій у Дамаску отримує веління від Бога прийняти у себе колишнього Савла, яке обґрунтовувалось таким чином: "vas electionis est mihi iste", тут я цитую текст Вульгати, тому що саме з неї і було запозичене слово *vas d'elezione* [24], яким Данте (Пекло II, 28) позначає Павла як одного зі своїх попередників, які, будучи живими людьми, відвідали пекло й повернулися з нього [25].

Якщо подивитись на гоголівську метафору з вазою і його висловлювання про дарований Богом сюжет саме в цьому взаємозв'язку, то тоді перед нами відкриваються далекосяжні перспективи. Адже 1841 року на тій стадії роботи над "Мертвими душами" під сюжетом Гоголь навряд чи міг мати на увазі той, який йому подарував Пушкін ще шість років тому. Куди імовірніше буде подумати про концепцію запланованих трьох частин [26] його "Поєми" як відповідників до дантівських "Пекла", "Чистилища" та "Раю". Можна навіть припустити, що він розглядав самого себе як нову *vas d'elezione*, як наступника Данте, який спускається в пекло, цього разу у пекло своєї душі... Проте навіть і без такої, можливо, занадто сміливої гіпотези, паралель між гоголівською метафорою про вазу 1841 року та другим посланням апостола Павла до коринтян є очевидною.

При цьому відбувається типове для Гоголя зміщення акцентів. Павло інтерпретує свою фізичну слабкість як застереження, що ми не повинні величатись. Гоголь же, навпаки, із впевненості у своєму дарованому Богом натхненні виводить претензію на те, що інші зобов'язані позбавити його всіх земних турбот і клопотів. Як би він не почувався, в будь-якому разі він вбачає своє власне фізичне (підірване нападами хвороби) й психічне (освітлене високим натхненням) існування з усією його парадоксальною напругою уже зображеним в існуванні апостола Павла. Цим самим воно наповнюється для нього смислом, навіть видається сповненим особливої милості, і він, не вагаючись, ідентифікує себе з Павлом [27]. Саме друге послання до коринтян дало для цього найбільше підстав, оскільки саме в ньому апостол Павло детально розповідає про свою хворобу, головним чином у 12 розділі.

Саме тому зовсім не випадково те, що Гоголь слова втіхи Господа Павлу, якого мучить "колючка в тілі", "сила моя здійснюється в немочі" (2 Кор. 12: 9) [28], не тільки відносить їх на свій рахунок, але й двічі адресує їх (2 Кор. 1: 4) цілком у сенсі другого послання ("що у всякій скорботі Він нас потішає, щоб змогли потішати й ми тих, що в усякій скорботі знаходяться, тією потіхою, якою потішує Бог нас самих") своїй, також хворобливій, подрузі по духу О. О. Смірновій у 1844 (XII, 338) і 1851 роках (XIV, 267).

У той час як позитивний аспект метафори з вазою (скарб) втрачає своє значення у міру ослаблення натхнення, інтерпретація немочі стає для Гоголя важливішою як корелят чи навіть передумова духовних звершень. Він розвиває той "пафос слабкості" [29], який знаходить своє відображення не лише в листі "Про значення хвороб" (VIII, 228), але й в багатьох інших текстах. Зокрема, його можна знайти знову ж таки в одному із втішальних листів Смірновій, нібито вислів Ісуса: "А скорботи? (скорби) Але коли спаситель сам сказав, що тільки ними й очищається душа, то як же можна без них?" (XIV, 163). Текстового підтвердження цих слів Ісуса немає. Можливо, Гоголь цитує тут по пам'яті якийсь із текстів патристики, які він постійно читав в останнє десятиріччя свого життя. Щось схоже на це міститься в кінці другої глави особливо улюбленої ним книги Фоми Кемпійського "Imitatio Christi", в якій (пар. 12) цитуються слова Ісуса до Ананії з Дій апостолів (9: 15–16). Так, у 15 вірші позначення Павла як посудина вибрана (у Ф. Кемпійського відсутнє) і в 16: "Бо Я покажу йому, скільки має він витерпіти за Ім'я Моє". Проте це залишається лише припущенням.

VI

Повернемося до цитат, які мають краще текстове підтвердження. Ідентифікація Гоголя з Павлом [30], чия суть полягає в подвійному пізнанні покликання й немочі і яка хронологічно відноситься, вочевидь, до початку студій Гоголем Нового Заповіту, проявляється також і в інших сферах. Не тільки в тому, що він переймає формулу Павла із Послання колоссянам (3: 16) "навчайте та напоумляйте" як "все это меня учит и вразумляет" (XIII, 152 – 1846 р.), він також охоче підхоплює відоме вчення Павла про начальників, яке цілком відповідало його боязні перед будь-яким видом "політики" [31]. І він цитує його ключове речення (Римл. 13: 1): "немає влади, як не від Бога" у своєму листі до сестри Ольги як керівництво для неї в її спілкуванні з управителем маєтку (XIII, 59 – 1846 р.). Так, навіть для своєї звички спалювати недосконалі варіанти власних творів, він знаходить виправдання в Павла: "Другий том "Мертвих душ" був спалений тому, що це було потрібно. Те не оживе, як не вмере, сказав апостол. Спочатку потрібно померти, щоб потім воскреснути (VIII, 297 – 1846 р.). Переосмислення тут не можна не помітити. Якщо не брати до уваги, що більшість спалених Гоголем творів [32] так і не пережили воскресіння (та це й не було потрібно), то в цьому фрагменті з

послання апостола Павла (1 Кор. 15: 36) йдеться про проблематику "тіла воскресіння". Саме цей приклад, на мою думку, переконливо показує задекларований нами пошук Гоголем біблійного виправдання своїх учинків, які часто мали зовсім інші мотиви.

VII

Також і 1847 року, коли "Вибрані місця" наразилися на обурене несприйняття, Гоголь знову ж таки пригадає Павла. Відразу тричі (VIII, 433 і 437; XIV, 69) він цитує, хоча й не дослівно, проте цілком у дусі своєї аргументації з послання до римлян (3: 4): Якщо його книзі закидають неправдивість, то це може бути правильним лише в сенсі слів Павла: "кожна людина неправдива" ("весь человек есть ложь"). І якщо це так, то і його критики не в змозі судити про правду й неправду, якщо тільки їхніми вустами не говорить сам святий дух (XIV, 69). Як і сама ця аргументація, так і гоголівський варіант слів Павла варті детальнішої уваги, оскільки йдеться про його реакцію на, мабуть, найтяжчу кризу його саморозуміння.

Розглянемо спочатку саму цитату як таку. В церковнослов'янському тексті написано: "Да будет же Бог истинен, всяк же человек ложь". Первинний лютерівський текст містить найбільш близьку відповідність: "Es bleibe viel mehr also / Das Gott sey wahrhaftig / und alle Menschen falsch" [33]. Що ж зробив Гоголь із цією цитатою? Він не тільки переробив другу частину речення (у порівнянні з Богом всі люди заслуговують меншої довіри) в абсолют, а ще й привніс в неї три значні зміни і цим самим перетворив його на безапеляційне судження. Спочатку він замінив слово "всяк" ("кожен") словом "весь" ("цілий") [34]. Потім він переплутав прикметник "ложь" з російським прикметником "ложь" і, нарешті, він додав зв'язку "есть", що надало реченню, у сприйнятті росіянина, характер дефініції.

Таким чином його цитата апостола Павла поширила формулу Епіменіда про критян [35] на всіх людей. Але Гоголь залишив для себе шлях до відходу: святий дух, який один в змозі подолати загальну неправдивість... Ця сфальшована цитата проте також свідчить про захоплення Гоголя феноменом брехні [36], яке він представляв у нових перетвореннях – у самообмані естета Піскарьова, в обмані та викритті світу пустомелею Хлестаковим [37], в обманутому брехуні Іхареву, в легальній нелегальності "приобретателя" Чікікова, який втілює в собі всіх названих попередників.

Крім цього, в загостренні значення слів апостола Павла проявляється також часто властивий Гоголю максималізм, який може перейти в абсурд (не випадково улюбленим тропом коміка Гоголя є гіпербола).

VIII

До контексту захисту "Вибраних місць" належить також цитата з Нагорної проповіді (Матв. 5: 48). Тим, хто закидав йому відсутність смаку і, як би сказали сьогодні, психічний ексгібіціонізм, Гоголь відповів так: "Я не думаю, що це може кого-небудь спокусити, якщо відкриється, наскільки сильно я намагаюся стати кращим, ніж я є. Я не думаю, що це може мати спокусливий вплив, коли хтось намагається з усіх сил й публічно, перед очима всіх горить у прагненні до досконалості, адже Син Божий сам спустився до нас саме тому, щоб сказати нам: Ви повинні бути досконалими, такими як ваш отець на небі!" (VIII, 444).

Гоголь не торкається, власне, звинувачення (ні смаком, ані увагою до інших він ніколи не відзначався), а транспонує його в моральну площину, де, вочевидь, усе, що не спокушає до гріха, є не тільки виправданим, але й необхідним. Характерно, що при цьому він посилається на найбільш радикальну вимогу Ісуса.

Нагірна проповідь після послань апостола Павла є найцитованішим Гоголем текстом Нового Заповіту. Це пояснюється не стільки гоголівським максималізмом, як тим, що певні речення Нагорної проповіді з давніх часів є складовими літургії. Саме через це цитати з Нагорної проповіді переважно зустрічаються в "Розмислах про Божественну літургію" [39], де їхня наявність обумовлена самою назвою. Інтерес для нас становили не стільки самі ці тексти, скільки їх коментування, а також такі місця з Біблії, які були запозичені не з літургійного тексту, а залучені для його пояснення.

Нагоду процитувати свого улюбленого апостола Павла Гоголь знаходить уже на самому початку "Розмислів", а саме з послання до римлян (8: 26), де йдеться про дух, який допомагає нашій слабкості: "Адже ми не знаємо, про що маємо молитись, як належить, але Сам Дух заступається за нас невимовними зітханнями" (Тих. VIII, 74). Для нього, хто сам часто скаржився на своє невміння правильно молитись [40], ці слова йшли від самого серця.

Також і в двох інших цитатах його літургійного коментаря, що не належать Павлу, йдеться про центральну справу Гоголя, духовне воскресіння, той радикальний початок, на який він сподівався для себе і який йому був потрібен для очищення його героїв у продовженні "Мертвих душ". Обидві цитати мають підкріпити його інтерпретацію переходу від Літургії оглашених до Літургії вірних, на що

Ф. фон Лілієнфельд зауважує: "Суто історичне пояснення назви служби Божої [...] Гоголь використовує для пробудження в молільника думки про каяття й розкаяння – тобто зовсім інакше, ніж його першоджерело" [41]. Він робить це, наполегливо переконуючи віруючого, що той "хоча й хрестився в ім'я Христа водою", проте "не досягнув того воскресіння в душі, без якого його християнство ніщо, як це говорить сам Спаситель: Хто не народився вище, не увійде в Царство Боже" (Кто не родится свыше, не увидетъ въ царствіе небесное) (Тих. VIII, 85) [42].

Також і ці слова Ісуса із розмови з Никодимом (Івана 3: 3) цитуються, за змістом правильно, по пам'яті, що говорить лише про те, що вони були відомі й важливі для Гоголя. Думка про потрібну духовну зміну вже давно була для нього надією, втіхою й стимулом. Так, ще 1829 року він написав: "Я повинен змінитися (переделаться), народитися заново (переродиться), оживитися новим життям (оживиться новой жизнью) ... "(X, 149). Подібне спрямування мають і запозичені з першого послання Петра (2: 5 і 9) описи омріяного стану віруючих, народ святий, люди оновлення (!), камінь, який зводиться до храму духовного" (Тих. VIII, 87), хоча й тут церковнослов'янський текст знову не співпадає з уявленнями Гоголя.

IX

Коментарі Гоголя, які він додає до повчань та "Отче наш", мають тенденцію до індивідуалізації та до субституції його власної дезидерати, напр.: "Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне" [44] – і коментар Гоголя: "які не є гордими, які не возвеличуються розумом (умом)" (Тих. VIII, 78).

"Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені" – коментар Гоголя: "засмучені ще більше своєю власною недосконалістю і помилка ми, між образами й зневагою, яку чинять їм" (там само).

"Блаженні голодні та спрагнені правди [45], бо вони нагодовані будуть" – і коментар Гоголя: "голодні небесної правди, спраглі спочатку відновити її в самих собі" (там само).

"Блаженні чистим серцем, бо вони будуть бачити Бога" – і коментар Гоголя: "як у чистому дзеркалі спокійної води, не замутною ні піском, ні мулом, чисто відбиваються небесні шати, так і в дзеркалі серця, не замутненого пристрастями, не існує нічого людського, і в ньому відбивається лише образ Бога" (Тих. VIII, 79).

"Блаженні вигнані за правду, бо їхнє Царство Небесне" – й коментар Гоголя: "вигнані через те, що говорили правду, й не лише вустами, але й запашністю всього їхнього життя (там само).

У всіх цих коментарях говорить то інтровертний самообвинувач, то "вигнаний через правду", то поет (у порівнянні із дзеркалом), то максималіст: "більше нічого людського" чи "запашність всього життя". Ця нюхова метафора знову представляє один із елементів апостола Павла. Вона запозичена із 2-го послання коринтянам (2: 14–16), і Гоголь ще раз користується нею при коментуванні гімну херувимів зі словами "Христова запашність" (Тих. VIII, 89).

У коментарі до "Отче наш", між іншим, говориться й таке: "до слів "Хай здійсниться воля Твоя" людину веде як віра, так і розум: Чия воля може бути кращою за волю Бога? Хто краще за Творця може знати, що печалить його творіння? Кому ж довіритися, як не тому, хто весь є благодворяще благо й досконалість?" (Тих. VIII, 103). Вочевидь, усі ці питання адресуються розуму. Це слово ще стане предметом нашого розгляду.

Але спочатку ще на мить повернемося до заключної глави "Розмислів". У ній Гоголь таким чином підсумовує смисл і цінність літургії: "Навчаючи всіх однакоим способом, впливаючи на всі члени, від царя до останнього жебрака, однакоим способом вона всім каже одне й те саме, але не однією й тією ж мовою, і навчає їх любові, яка є союзом спільності [46], прихованою пружиною всього гармонійно рухомого, поживою і життям усього" (Тих. VIII, 114).

Отож це було також бажання і надія Гоголя на те, що часте відвідування служби Божої (пор. уже 1845 рік у Парижі: XIII, 457) поліпшить його, а це перш за все означало, навчить його справжньої любові до людей. Звичайно ж, він знав гімн любові апостола Павла (1 Коринт. 13) і, натякаючи на нього в одному з листів, датованих серпнем 1847 року, він називає свої власні твори "лише бубном гудячим" (XIII, 370). Але він також дуже добре знав, що в цьому крилася його головна вада: "Я завжди (як мені здається) був спроможний любити всіх взагалі, тому що був нездатний відчувати ненависть до когось", – пише він С. Т. Аксакову 1847 року, – "але любити когось особливо, переважно, це я міг лише з інтересу. Коли хтось приніс мені особливу користь (!) і цим самим моя голова (!) збагатилась, [...] він є любим мені, навіть якщо він і менше заслуговує на любов" (XIII, 416).

При подібній пріоритетності "інтересу", "користі", "голови" разом із "розумом" нестача любові хоча теоретично й визнається, проте очікується допомога у вигляді занять чи повчань, які, зі свого боку, можуть бути ефективними лише тоді, коли апріорі буде визнана здатність людини до "воскресіння" як данність. Але, навіть якщо це припустити, як же воно буде відбуватися?

X

Саме це й було центральною проблемою для продовження "Мертвих душ". Концепт очищення був наявним, як і знання того, що без любові й милості воно не вдасться. Наявним було також і розуміння того, що "багаті на віху події і добродійних героїв в голові не придумаєш" (VIII, 297). З огляду на це розуміння Гоголь вдається до рекомендованого в традиції меміторичного аскетизму шляху тиску, сили по відношенню до самого себе: "До того часу, поки ти хоч трохи не будеш нагадувати їх (тобто добродійних героїв), до того часу поки ти з наполегливістю й силою твоєї душі не здобудеш декілька гарних якостей, до того часу все, що пише твоє перо, буде мертвим" (там само).

Подібний рецепт, через посередництво Муразова, він рекомендує ув'язненому Чікікову, і для свого вчинку він, знову ж таки за прикладом своїх аскетичних прообразів, знаходить біблійне виправдання. Ключова, на мій погляд, для загальної концепції другої (і третьої) частини "Мертвих душ" сцена знаходиться в останньому збереженому варіанті заключної глави другої частини (VII, 112). У ній Муразов, зокрема, каже Чікікову так: "Павле Івановичу, у вас стільки волі, стільки терпіння..., вам бракує любові до доброго; отож робіть добре насильно, не люблячи його. Це зарахується вам як ще більша заслуга, ніж тому, хто робить добре із любові до нього. Примусьте себе лише декілька разів, і потім з'явиться також і любов. Повірте, все можна зробити. Царства здобуваються силою, сказано нам. Але лише тоді, коли ти прориваєшся до нього насильно, треба насильно прориватися, здобувати насильно. Ах, Павле Івановичу, у вас же є ця сила, якої немає в інших, це сталеве терпіння – так кому ж, як не вам, це під силу? (VII, 114).

І хто ж він, хто пропонує цю програму? – Муразов. Ім'я цілком прозоре, це анаграма імені Разумов [47]. Отож інстанцією, яка дає раду, є розум, чи, скажімо те, що Гоголь розумів під цим словом [48]. Біблійна цитата складається лише із двох слів "Царство нудится", через це деякі перекладачі не переклали її. Йдеться про Євангеліє від Матвія (11: 12). Що це означає? "Від днів Івана Хрестителя й досі" – у цьому фрагменті всі переклади Біблії однакові, – "leidet das Himmelreich Gewalt, und die Gewalttätige reißen es weg" (Luther) – "leidet das Himmelreich Gewalt und Gewalttätige reißen es an sich" (Єрусалимська біблія [49]), чи "regnum caelorum vim patitur, et violenti rapiunt illud" (Вульгата) ["Царство Небесне здобувається силою, і ті, хто докладає зусилля, хапають його" (Новий Заповіт (НЗ) Гедеон Ukrainian – прим. перекладача)].

У той час коли західна теологія, за винятком хіба що Данте [50], практично не в змозі пояснити ці слова, то Гоголь, здається, опирається на трактування, широко розповсюджене у православ'ї. Походить воно з аскетичної традиції єгипетських отців пустелі, а вперше письмово було зафіксоване Святим Марком, одним із учнів Святого Антонія Великого. Отож Святий Марко (у слов'янському тексті "подвижник") пояснює: "Згідно зі своєю волею людина перебуває там, де вона хоче, навіть коли вона хрещена, оскільки власний вибір не приневолюється. Коли письмо каже, ті, які докладають зусилля, хапають Царство Небесне (Матв. 11: 12), то це сказано про власну волю, щоб кожний з нас приневолював себе (понуждаль себя) після хрещення не схилитися до злого, а залишатися в доброму" [51]. Схоже пояснення через 150 років після цього дає в одній із проповідей і єрусалимський пресвітер Гезухіус (5 ст.): "Ті, хто посередництвом насилля (нужденієм) утримуються від гріха через дію, є блаженними перед Богом, ангелами і людьми, тому що ті, хто сам себе приневолює, є захоплювачами Царства Небесного (нудящіе себя суть восхитители царствія небеснаго)" (Матв. 11: 12)" [52].

У цій інтерпретації, яка (як і Данте) вміло ігнорує історичний вимір слів Ісуса, міститься стимул до мериторичного аскетизму, до подвигу [53]. Те, що Гоголь це місце з Єв. Матвія зрозумів у смислі цієї традиції, однозначно впливає з даного контексту і деяких інших паралельних слововживань. Так, своє звертання до Чікікова Муразов розпочинає такими словами: "Ах, Павле Івановичу, Павле Івановичу. Я думаю про те, якою людиною ви б стали, якби ви такою ж мірою, із силою і терпінням переймались би доброю справою (подвизались бы), мали б кращу мету!" (VII, 112). Гоголь і сам уже 1842 року говорить про свої майбутні подвиги: "Спочатку моя душа повинна стати чистішою за сніг в горах і світлішою за небеса і тоді я прийду до сили розпочати мої подвиги і моє покликання [54], тільки тоді розкриється загадка мого існування" (XII, 69). А скільки разів він говорить про те, щоб приневолювати себе! (XII, 239, 246, 289, 472).

Проте навіть все це є нічим іншим, як аскетично-християнською реінтерпретацією тих пізнань, до яких він прийшов значно раніше. Про своє істинне поприще, через яке його тільки тоді можна буде справжньому зрозуміти, Гоголь говорить ще 1828 року (X, 123), а вже під час своєї першої серйозної творчої кризи 1833 він, безуспішно, примушував себе до письма ("Как ни принуждаю себя, нет да и только".) (X, 273). 15 років потому йдеться вже не тільки про письмо, яке має бути приневолене, а про внутрішню духовну передумову для цього, ті позитивні якості, без яких все написане залишається "мертвим".

Саме в цьому взаємозв'язку (V, 297) Гоголь якимось пригадував: "Кошмари я не придумував, ці кошмари лежали тягарем на моїй душі: що було всередині душі, те й вийшло назовні". І в цьому ж самому листі міститься відомий вислів про те, що своїх героїв він розробив із своїх власних недоліків (VIII, 293). Наскільки це стосується також і Чічікова, стає очевидним у сцені з Муразовим, і особливо із реакції Чічікова на його застереження: "Сам я на це не здатен і не відчуваю цього, але я докладу усіх зусиль для того, щоб інші це відчували; сам я поганий і нічого не можу, але я докладу усіх зусиль, щоб прихилити до цього інших; сам я поганий християнин, але я докладу усіх зусиль, щоб не викликати спокуси (соблазна)" (VII, 115). Так каже Чічіков сам собі й здається, що цим він відображає як внутрішню боротьбу Гоголя, так і слова апостола Павла "... бажання лежить у мені, але щоб виконати добре, того не знаходжу" (Римл. 7: 18).

Подолати це протиріччя Гоголь так і не спромігся.

Література та примітки

1. Цитати з вказівкою на том і сторінку взяті з академічного видання: Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений / Н. В. Гоголь. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1940–1952.
2. Пор. Lilienfeld, Fairy von: Gogol als Verfasser der "Betrachtungen über die Göttliche Liturgie". In: Wegzeichen der Festgabe zum 60. Geburtstag von Prof. Dr. Hermenegild M. Biedermann. – Würzburg, 1971. – S. 377–404.
3. Крім названих Ф. фон Лілієнфельд авторів тут слід згадати також Мережковського і Гільдегунда Шрайєра та працю Хосе Йоганне (Jose Johannet: Les sources des Vybrannye mesta.[in:] RES 44, 1965. – S. 111–139).
4. В даному списку не враховуються "Розмисли про Божественну літургію".
5. Вересаев В. В. Гоголь в жизни / В. В. Вересаев. – М.–Л., 1933. – С. 469.
6. Коли Плетньов 1831 року звернув увагу Пушкіна на молодого Гоголя, то вже тоді він писав про його "пристрасть до педагогіки" (Вересаев В. В., 1933. – С. 99). І через 20 років у Тургенєва при зустрічі з Гоголем той асоціюється з учителем гімназії (Вересаев В. В., 1933. – С. 468).
7. Пор., напр., лист, датований 3.10.1827 (X, 111), і вислів у "Сповіді автора" 20 років потому: "Думку про служіння я ніколи не втрачав" (VIII, 441). Пор. також судження 86-річного Катаєва: "Його згубило фанатичне бажання неодмінно принести користь [...] Користь і до цього ще – служіння" ("Вопросы литературы". – 1984. – № 3. – С. 100).
8. Римо-католицьку форму християнства слід згадати з двох причин. По-перше, тому що Гоголь під час свого першого перебування в Римі (1837–1839) відвідував будинок княгині З. Волконської, яка перейшла в католицизм, де його хотіли спонукати до подібного переходу два польські священики. По-друге, з огляду на те, що деякі друзі Гоголя (зокрема Шевирьов) вважали, що у "Вибраних місцях" є католицькі тенденції. Також отець Матвій Константиновський відшукав у зображеному за його прототипом священикові у (втраченому) другому томі "Мертвих душ" католицькі відтінки (VII, 422).
9. З теологічної точки зору, це явно некоректно. Пор. пояснення Гоголя до процитованого речення: "Аналіз людської душі у спосіб, не притаманний іншим, був причиною того, що я зустрів Христа, вражений спочатку людською мудрістю в ньому і до того нечуваним знанням людської душі, і лише після цього вклонившись перед його божественністю" (XIII, 214). І майже одночасно з цим у "Сповіді автора": "Я прийшов до Христа, майже не знаючи як, оскільки я бачив, що в ньому є ключ до душі людини, і що ще жоден знавець душі не піднявся на ту висоту знання душі, на якій стояв він. Перевіряючи розум, я перевіряв те, що інші розуміють завдяки чистій вірі і у що я до цього вірив лише непевно" (VIII, 443). Ще одну паралель можна знайти у збережених начерках до другої частини "Мертвих душ". Там є такий вислів генерал-губернатора: "На наш сором, у нас навряд чи знайдеться хтось, хто б повністю прочитав Біблію, і це при тому, що ця книга призначена для того, щоб її читали вічно; і не в якомусь релігійному зв'язку, ні, просто з цікавості, як пам'ятник того народу, який перевершив усі інші у мудрості, поезії, законодавстві, [пам'ятник] який поважають також язичники й невіруючі як найвище творіння розуму, як учителя життя й мудрості" (VII, 279). Виходячи з цього, звернення Гоголя до Біблії відбулося первинно раціональним шляхом.
10. З того часу слово "містицизм", яке також і друзями Гоголя (напр., Аксаковим) вживалося негативно, немов привид блукає в літературі про Гоголя. У старших за віком сучасників Гоголя воно асоціювалося з лицемірними діями при дворі в останні роки життя Олександра І. Пор. також вищевказану працю фон Лілієнфельд (1971, с. 399), в якій це слово влучно пояснюється як "те, що у нас називається неопієтизмом". Сам Гоголь ще в 10-й главі "Мертвих душ" насміхається з "моди на містицизм" (VI, 206) у зв'язку з підрахунками, які хотіли в імені Наполеона знайти "число звіра" (666) із Об'явлення Святого Івана Богослова.

11. Стосовно Жуковського пор. у цьому взаємозв'язку працю Дітріха Герхарда. Dietrich Gerhardt. Faust und die Folgen. [in:] Mnemozina. Festschrift für V. Setschkarev. – München 1974. – S.130–152, besonders S. 137.
12. Можливо, за винятком Псалтиря, який використовувався як буквар.
13. Пор., John Paterson: The Book of Every Land. Reminiscence of Labour and Adventure in the Work of Bible Circulation in the North of Europe and Russia. – London, 1858.
14. Російське Біблійне Товариство надрукувало два французькі видання: 1. Le Nouveau Testament traduite sur la Vulgate (1815) і 2. La Sainte Bible traduite sur la Vulgate (1817). Перше в друкарні Ф. Дрекслера, а друге у М. Греча. Переклад виконав друг Паскаля Сильвестр де Сакі. Ним, згідно з Патерсоном, користувались сам Олександр I і багато дворян. Пор. також побажання Пушкіна із Михайлівського в листопаді 1824: "Библию, библию! И французскую непременно!" Пор. також прим. 16.
15. На віллі Волконської навесні 1839 року Гоголь багато тижнів доглядав смертельно хворого Йосипа Вієльгорського, який помер у нього на руках 21.5.1839 року. Пор. "Ночи на вилле" (III, 324–326).
16. Вересаев В. В., 1933. – С. 205.
17. Пор. у цьому взаємозв'язку поради Гоголя Г. М. Вієльгорській, висловлені в березні 1849 року, яким чином їй найкраще стати істинною росіяною: "Все, що найбільше може ознайомити нас з Росією, зберігається в старій мові. Залишається єдиний засіб: Ви мусите вивчити церковнослов'янську (по-славянски). Найлегший шлях для цього такий: читайте Євангелія не французькою і не російською, а церковнослов'янською. Звертайтеся до французької лише тоді, коли не розумієте. Слова, які здаються Вам особливо загадковими, випишіть на окремий листок і покажіть священику. Він пояснить Вам їх. Коли у такий спосіб Ви прочитаєте всі Євангелія і Дії, а до цього ще й п'ять книг Мойсея, то Ви оволодієте церковнослов'янською і при цьому збагатиться ще й душа. Коли ми з Вами побачимося, то за два, три уроки я поясню Вам всі відмінності нашої старої мови від церковнослов'янської" (XIV, 111).
18. "І все-таки щось нове про "Шинель"? [in:] Welt der Slawen 30, 1, 1985, S. 66–71.
19. Німецькі біблійні цитати запозичені із схваленого Радою Євангельських церков Німеччини лютерівського тексту (1958/1964). Лише у разі суттєвих розбіжностей вони були дослівно перекладені з церковнослов'янської.
20. Російсько-церковнослов'янські біблійні цитати наводяться за канонічним текстом (так званої Єлизаветинської біблії 1757 року) видання московської синодальної друкарні 1894 року. Мова цієї Біблії російсько-церковнослов'янська. Надалі ми будемо називати її з метою економії просто церковнослов'янська (цксл.).
21. Він рекомендує своїй сестрі Ользі: "Читай небагато [...] Але коли Ти прочитаєш, подумай про все й добре обдумай прочитане, з тим щоб не сприйняти буквально те, що має бути сприйняте духовно. Обдумай, як прочитане може бути застосоване в теперішній час, за нинішніх умов, умов, які багато в чому стали іншими, ніж за часів апостола Павла, хоча сила і залишилась тією ж самою" (XII, 183).
22. Перша згадка апостола Павла в "Страшній помсті" (I, 262) стосується його перетворення із Савула на Павла, яке стало прислів'ям, і належить (1831–1832), найімовірніше, до категорії загальноновживаних біблеїзмів.
23. "Подія в Дамаску" є центральним текстом теології. Цілком імовірним буде припустити наявність асоціативних зв'язків між уявленням про духовне відродження як таке (див. також прим. 39 і 40) та нападами галюцинації у Гоголя під час його хвороби у Відні влітку 1840 року.
24. Уявлення про те, що обраний – священик чи пророк – сповнений волі Божої як посудина, є дуже давнім (пор., напр., 2 Мойс. 28: 3) і починає з часів романтизму все більше переноситись також і на поетів (пор. "Пророк" Пушкіна: Исполнись волею Моей). Таким же давнім є і порівняння людини з глиняним глечиком, особливо на Сході (пор., зокрема, Омар Хаям).
25. Згідно з коментаторами Данте, тут він опирається на апокрифічну легенду, так званий апокаліпсис Павла.
26. Пор. згадку про дві, ще покищо відсутні, "великі частини" в кінці першої частини (VI, 246).
27. Раніше я говорив про "невгамовану потребу Гоголя в ідентифікації з могутньою фігурою батька" (в: Nikolai W. Gogol in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. – Reinbeck, 1985. – S. 119). Згідно з даним дослідженням цілком імовірним буде припустити, що, окрім названих там постатей для наслідування, схожу важливу роль в період з 1841 по 1849 рік для Гоголя відігравав апостол Павло.
28. Цксл. "сила моя в немощи совершается". Здається, що вперше на цей вислів Павла Гоголь посилається в заключному реченні "Театрального разъезда" (отже, 1841 чи 1842 року), де автор говорить: "І хто знає – можливо, пізніше одного разу всі визнають, що сила саме законів, за якими горда й сильна людина в нещасті проявляє себе безпорадною, а слабкий велетом, – що саме згідно з

цими законами той, хто часто глибоко в душі проливає сльози, що той, здається, сміється більше, ніж всі на світі" (IV, 175). Навіть якщо цей вислів і не потребує знання тексту апостола Павла, він все-таки демонструє у способі мислення гоголівську схильність до подібних парадоксів і біполярних суджень. Пор. у зв'язку з цим посмертну роботу великого знавця Гоголя Чижевського: *Gogol Ja und Nein*. [in:] *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* 1978, Bd. 215. – S. 347–355.

29. Цю формулу я запозичив у Manes Sperber: *Alfred Adler oder das Elend der Psychologie*, Frankfurt am Main/Berlin/Wien, 1983. – S. 238.

30. Якщо наше припущення про те, що інтенсивні студії Біблії Гоголем розпочалися влітку 1839 року правильне і перша серйозна ремінісценція Павла датується березнем 1841 року, то близькою до істини є й гіпотеза, що важка хвороба у Відні (серпень 1840) насправді була поворотним моментом у розумінні Гоголем самого себе. Якщо тоді він у своїх галюцинаціях упізнав себе в Павлі, то тоді його висловлювання в листах осені 1841 року про істинне значення його "слова" (XI, 342–349) хоча й не перестають бути спірними, проте стають все-таки якимось зрозумілішими.

31. Це ставлення особливо чітко проявляється в негативній оцінці Парижа, яка була зафіксована вперше не у фрагменті "Рим" (1839–1842), а набагато раніше в листах Погодіну (XI, 78–1836 р.) та Прокоповичу (XI, 91 – 1837 р.).

32. Наскільки нам відомо, спалені були такі твори, як "Братя Твердиславичи", 1827 рік (пор. Гиппиус В. Гоголь. – Л., 1924. – С. 13), "Ганц Кюхельгартен", 1829, перша частина роману "Гетман", 1833, трагедія "Выбритый ус" (очевидно, 1841), а також різні варіанти другої частини "Мертвых душ", можливо, починаючи з 1843 року, точно влітку 1845 року і, зрештою, в лютому 1852 року. Гоголь обґрунтовував спалення недосконалих творів і теоретично дорікав Державіну, якого він дуже поважав, за недопустимі в цьому плані гріхи (VIII, 230), можливо, у зв'язку із судженням про це Пушкіна (у великому академічному виданні, т. XIII, с. 82). Вказівці на Пушкіна я завдячую пані д-ру Ангелі Мартіні, Кельн.

33. Цитується за третім томом біблії Лютера, с. 2273.

34. Ця зміна є особливо дивною з тієї причини, що Гоголь дуже любляв старовинне слово "всякъ" за що його критикував Белінський у своєму знаменитому Зальцбрунському листі (пор. VIII, 508).

35. Відоме твердження критянина Епіменіда, що всі критяни брехуни, передається також і Павлом (Тит. 1: 12).

36. Вочевидь, для нього це була одна з центральних особистісних проблем. Пор. згадувану знову і знову його друзями та знайомими і ним особисто замкнутість (скритність) і його зізнання, зроблене ним 1844 року: "Говорити про себе щиро, я не міг цього ніколи (XII, 394). До того ж брехня, як і мова, яка її уможлиблює, і яка, як сміх та плач, належить до тих здібностей, які відрізняють людину від усіх інших живих істот. Гоголь прискіпливо вивчав усі ці якості. Варте уваги також і розмірковування "холодного пана" в "Театральном разезде": "Також є й такі, які відчують, що вони брешуть, проте розглядають це як необхідність під час спілкування: красно поле рожью, а речь ложью" (IV, 170).

37. Його характер Гоголь, між іншим, позначає такими словами: "Промовляючи брехню, саме в ній він показує себе тим, яким він є насправді" (IV, 99).

38. Manes Sperber 1983. – S. 218 (див. прим. 29).

39. Цей текст, над яким Гоголь працював з 1845 року, не був надрукований в "Полном собрании сочинений", яке тут цитується, попри його анонсування у передмові (I, 19). Отож ми цитуємо його за дореволюційним виданням. А саме 15-й випуск видання Н. С. Тихонравова, Санкт-Петербург 1900, яке ми, крім вказівки на том і сторінку, позначаємо також скороченням Тих.

40. Про це є ціла низка свідчень, напр., XIV, 59. Пор. також листування Гоголя з Н. Н. Шереметьєвою (1842–1850), найбільш вражаючий документ його вболівань за скромну "російську" релігійність.

41. F. von Lilienfeld 1971, s. 388 (див. прим. 2).

42. Оригінальний текст дещо відрізняється: "... аще кто не родится свыше, не может видети царствия Божия".

43. Цксл. видання значно відрізняється від західних видань. Якщо текст ішов у супереччя наміру Гоголя, то він його підправляв, як у випадку з цитатою з Луки (15: 7). Замість "так само на небі радітимуть більш за одного грішника, що кається, аніж за дев'ятьдесятьох і дев'ятьох праведників", він пише "на небі радітимуть за грішника, що навернувся, (обратившемуся) більше, аніж за самого праведника" (VIII, 182).

44. З огляду на значні відмінності між текстами переклад зроблено безпосередньо з церковнослов'янської і, наскільки можливо, наближений до тексту Лютера.

45. Слово δικαιοσύνη (Vulgata: justitia, Luther: Gerechtigkeit) у цксл. тексті завжди відповідає "правда" яке первинно, як і єврейське PIV, означає як правду, так і справедливість (Пор. ще в Пушкіна скаргу Сальєрі "Нет правды на земле, но правды нет и выше". Коментар Гоголя, проте, показує, що він у всіх трьох місцях у першу чергу розумів значення правда (Wahrheit). Пор. також Dietrich Keger: Untersuchungen zur Bedeutungsgeschichte von Istina und Pravda im Russischen. Bern/Frankfurt a. Main, 1975.

46. І тут також Гоголь парафразує думку Павла (Кол. 3: 14): "А над усім тим зодягніться в любов, що є союзом досконалості!"

47. Це припущення підтверджується характеристикою Муразова, яку дають в самому творі Хлобуєв (VII, 245): "Вижу, что вас Бог наградил разумьем, и вы знаете иное лучше нас, близоуких людей" та Костанжогло (VII, 74): "Нет, уж если хотите знать умного человека, так у нас действительно есть один, о котором точно можно сказать: умный человек, которого я и подметки не стою". – Виходячи з цього, я вказую на те, що це трактування імені Муразов висловлювалося мною ще 1983 року в завершеному рукописі книги "Gogol" (Reinbek 1985), а дана стаття була завершена навесні 1984 року.

48. У цьому взаємозв'язку не може не зацікавити той факт, як це слово вживається в Новому Заповіті (НЗ). В євангеліях воно зустрічається всього чотири рази, а на противагу цьому в посланнях 52, з яких 40 у Павла. Загалом слово "розум" в НЗ 27 разів вживається для позначення слова γνωσις, 14 разів замість ἐπιγνωσις, 7 разів замість σοφειος, 3 рази замість νοηματα, два рази замість σινοια і один раз замість φρονησις. Подібне широке недиференційоване вживання цього слова могло спровокувати Гоголя на псевдоінтерпретації, не в останню чергу через те, що воно зустрічається в одному із формулювань "найважливішої заповіді" (Марк. 12: 33): "і що Любити Його всім серцем, і всім розумом, і всією душею, і з цілої сили" (У Лютера тут стоїть: mit ganzem Gemüt).

49. Цитується за німецьким виданням Herder-Bücherei, Freiburg i.Br. 1968. – S. 30.

50. Paradiso, XX, с. 94–99:

Regnum celorum violenza pate
da caldo amore e da viva speranza,
che vince la divina volontate;
non e guisa che l'uomo all'uom vinta;
ma vince lei perche vuole esser vinta;
e, vinta, vince con sua beninanza.

51. Цитується за: "Добротолюбіе", друге видання російського перекладу за 1883 рік (видане раніше, дістати мені не вдалося), т. 1, с. 358.

52. Цитується за тим же виданням "Добротолюбія", т. 2, с. 129. У першому цксл. виданні 1793 року, знанням, яким я завдячую люб'язності пана д-ра Плена (Dr. Plähn) з Берліна, цитата має такий вигляд: "нождницы царствія небеснаго обретаются". Вказівкою на звичне для православ'я трактування цього місця й на цитовані тексти з "Добротолюбія" я завдячую отцю Ніколаю Артьомуву з Мюнхена, з яким я познайомився через пана професора Казака (Kasack). Що стосується моєї інтерпретації гоголівської цитати з Євангелія від Матвія (1: 12), то тут вона співвідноситься із сказаним в останньому абзаці до прим. 47.

53. Вдалою парафразою цього поняття є "meritorische Tapferkeitsleistung" (мериторичний прояв мужності) за: Carl Schneider. Geistesgeschichte der christlichen Antike, München, 1978. – S. 301. Історію даного слова в російській мові вивчав В. В. Виноградов: "История слова подвиг в русском языке".[In:] Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Historie Orientales et Slaves, Bd. XIX(1968), dedie a Boris Unbegaun. – Brüssel, 1968. – S. 459–474.

54. На можливе зближення значень між словами "покликання" і "подвиг" вказує Виноградов (Vinogradov 1968, S. 468).

55. На це місце нещодавно вказав В. Ш. Кривонос у статті: Притча о Кифе Мокиевиче и ее роль в "Мертвых душах" // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1985. – Т. 44, № 1. – С. 51.

Посилання на Біблію у творах Гоголя

"Ганц Кюхельgarten"

I, 90. Можливий натяк на Євангеліє від Матвія (11: 28).

I, 91. Згадка про гріхопадіння (за 1 Мойс. 3).

"Вечера на хуторі близ Диканьки"

I, 106. Цитата із Євангелія від Матвія (7: 6) (перла перед свиньми) як "поговорка".

I, 218. Згадка про Євангеліє від Луки (без цитати).

I, 241. Євангеліє від Матвія (1: 9) як літургічної цитати.

- I, 261. Можливий натяк на Євангеліє від Матвія (10: 16) (як голуби).
I, 262. Вказівка на навернення Павла (пор. Дії святих ап. 9), див. також прим. 22.
I, 281. Метафоричне вживання власної назви Содом (за 1 Мойс. 19).
I, 281. Метафоричне вживання імені Іуда (пор., напр., Єв. від Матвія (13: 4–7)).
I, 311. Метафоричне вживання імені Ірод (на позначення диявола).

"Миргород"

- II, 63. Можливий натяк на язичницькі переслідування.
II, 75. Псевдоцитата: vox populi – vox Dei.
II, 114. Метафоричне вживання імені Іуда (у ставленні до Янкеля).
II, 122. Метафоричне вживання імені Іуда (стосовно Андрія).
II, 155. Метафоричне вживання імені Соломон (про Мардохая).
II, 197. Згадка "Святого письма" (без цитати).
II, 198. Формула прокльону (за Мойс. 28: 26).
II, 201. Іронічна згадка псалтиря.
II, 213. Формула (і в страху, і в великому тремтінні), пор., напр., послання апостола Павла (1 Кор. 2: 3; 2 Кор. 7: 15; Ефес. 6: 5; Филип. 2: 12).
II, 229. Ірод як фігура лялькової гри.
II, 233. Формула "по втором пришествии" (за Єв. від Івана (14)), у значенні "ніколи".

"Невский проспект"

- III, 36. Формула "все суета".

"Портрет"

- III, 96. Формула "до скончания века" (Матв. 28: 2) у значенні "назавжди".
III, 123. Можливий натяк на Єв. від Матвія (8: 20), Луки (9: 58) (про відсутність батьківщини в Данте говорить лише в останньому варіанті за 1842 рік).
III, 136. Можливий натяк на Єв. від Матвія (22: 11) (про святкове вбрання як символ обраності говорить лише у варіанті 1842 року).

"Шинель"

- III, 141. Натяк на другу заповідь (2 Мойс. 20: 7).

"Записки сумасшедшего"

- III, 193. Страшний суд у значенні "ніколи".

"Рим"

- III, 250. Парафраза із Єв. від Матвія (5: 15) (пор. розд. III).

"Ревизор"

- IV, 53. "Что на сердце, то и на языке" (за Єв. від Матвія (12: 34)).
IV, 58. Іронічна згадка Вавилонської вежі (за 1 Мойс. 11).
IV, 84. Іронічна згадка "Отче наш" (за Єв. від Матвія (6: 9)).
IV, 88. Іронічна цитата (Матв. 19: 26).
IV, 94. Прокльон: кукіль сини лукавого (Матв. 13: 38).

"Женитьба"

- V, 23. Іронічне похідне від Содому: содомные прозвища.

"Утро делового человека"

- V, 107. Вавилонська вежа у значенні фразеологізму на позначення безладу.

"Мертвые души" (I)

- VI, 12. Іронічний вираз (1 Кор. 2: 6) "сильные мира сего".
VI, 13. "червь мира сего" (Іов 25: 6).
VI, 15. Іронічно "благодать Божия" на позначення грошей, багатства.
VI, 37. Самостилізація Чікіова парафразою з Ісаї (1: 17) [55].
VI, 47. Потоп як гіпербола ("потоп перьев").
VI, 55. Згадка вдови в тій же функції, як і в прим. VI, с. 37.
VI, 97. Лайливий вираз "Гога и Магога" (Откров. 20: 7).
VI, 123. Плюшкін вживає слово "Божие" в іронічному контексті.
VI, 127. Плюшкін погрожує страшним судом (скоріше апокрифічно).
VI, 161. Іронічний вираз – "з часу сотворіння світу".
VI, 179. "не на живот, а на смерть" (Івана 11: 4).
VI, 193. "не на жизнь, а на самую смерть".
VI, 217. Чікіков погрожує страшним судом (пор. VI, с. 127).

VI, 219 і 238. Згадка про вдову (пор. VI, с. 37 і 55).

VI, 242. Фразеологізм "як пісок на морі" (часто у Старому й Новому Заповітах).

"Мертвые души" (II)

VII, 10. Содом на позначення безладу.

VII, 62. Чічков називає слова Костанжогло манною (2 Мойс. 16: 4). У попередній версії (VII, 190) натомість стоїть: "научите, к вам прибегаю", за Псалмами (142: 9) чи з літургії (Великое славословие).

VII, 69. Костанжогло переробляє слова Мойсея (1 Мойс. 3:19).

VII, 69. Костанжогло переробляє слова із Єв. від Матвія (18: 7).

VII, 73. Костанжогло парафразує думку Мойсея (1 Мойс. 1: 27). Також VII, 204.

VII, 74. Костанжогло використовує слова з Єв. від Івана (1: 27) у ставленні до Муразова (також VII, 205).

VII, 79. Костанжогло згадує "сад едем" (1 Мойс. 2: 8).

VII, 82. Костанжогло натякає на Нагірну проповідь (Матв. 5: 5).

VII, 88. Чічков зневажливо називає Хлобуєва блудним сином (Луки 15).

VII, 98. Костанжогло згадує єгипетську саранчу (2 Мойс.10).

VII, 108. Чічков звертається до генерал-губернатора словами Якова (1 Мойс. 32: 37) = VII, 251.

VII, 109. Муразов відвідує ув'язненого (Матв. 25: 36), Чічков називає його "Мій спаситель".

VII, 115. Чічков звертається до тих же місць, що й Костанжогло в прим. VII, 69 (1 Мойс. 3: 19; і Матв. 18: 7).

VII, 144. Муразов цитує Єв. від Матвія (11: 12): "Царство нудится" (див. розд. X).

VII, 241. Муразов натякає на місце з послання апостола Павла римлянам (Римл. 12: 6).

VII, 279. Генерал-губернатор розпоряджається роздати Біблії і рекомендує її читання (пор. прим. 9).

Нотатки із щоденника від 8/20 10. 1846 року:

VII, 359. "Да не смущается сердце ваше" (Івана 14: 1 чи 27).

ТВОРИ 30-х РОКІВ:

VIII, 83. Згадка Страшного суду й (загального) Воскресіння, яке ставиться під сумнів.

VIII, 92. Потоп як гіпербола (потоп дыма и пуль).

VIII, 110. "Потоп света".

VIII; 150. "Потоп слез".

VIII, 152. Натяк на Єв. від Луки (23: 40) (обратившийся преступник).

VIII, 158. Іронічна переробка слів Мойсея (1 Мойс. 3: 19) (до поту лица).

VIII, 159. Метафоричне вживання "наріжний камінь" (Пс. 117: 22=Матв. 21: 42/Марк.12: 10/Луки 20: 17/Дії ап. 4: 11/1Петр. 2: 7).

VIII, 205. Похвальна згадка притч Ісуса.

VIII, 205. "Все суета" (Проп.1: 2).

"Выбранные места из переписки с друзьями"

VIII, 219. Фраза "хліб насущний" (Матв. 6: 11).

VIII, 223. "Преображення" (картина Рафаеля) (Матв. 17: 2).

VIII, 229. "Довірені міні" (Луки 19: 13–26).

VIII, 232. Парафраза із Єв. від Матвія (12: 36): "Слово гнило..."

VIII, 237. Натяк на місце із послання Євреям (4: 12) (Слово живо).

VIII, 240. Натяк на Мойсея (1 Мойс. 1:26) (подібність Бога).

VIII, 244. Там само.

VIII, 246. Натяк на місце із послання апостола Павла (2 Кор. 2: 14–16).

VIII, 248. Натяк на місце із Єв. від Луки (4: 2) (піст, але без спокус).

VIII, 249. Розмірковування про біблійське як стилістичний тип.

VIII, 251. 400 пророків і один обраний (1 Царств. 22: 6).

VIII, 254. Згадка про Мойсея зі скрижалями законів (2 Мойс. 2: 31).

VIII, 258. Згадка Старого Заповіту.

VIII, 260. Вислів Павла, представлений як заповідь Христа (пор. Галат. 6: 2, Кол. 3: 13, 1 Тес. 5: 11).

VIII, 261. Парафраза з Єв. від Луки (15: 7 і 10) (Радість за грішників).

VIII, 265. Парафраза з Єв. від Матвія (10: 6) (голубиное незлобие).

VIII, 266. Відхід і кінець Соломона (1 Царств. 11).

VIII, 266. "Довірені міні" (Луки 19: 13–26).

VIII, 269. "Світ" (свет) не може зустріти Ісуса.

- VIII, 277. Переробка зі Стар. Зап. (2 Сам. 6: 5) (Давид).
- VIII, 278. Язик повинен читати Ветх. Заповіт.
- VIII, 279. Вказівка на Балтазара ("Валтасар") (Дан. 5).
- VIII, 281. Вказівка на пророків: посипати голову попелом і розірвати одяг (2 Сам. 13: 19, Іов, Дан. та інші).
- VIII, 282. Вислів Павла, представлений як заповідь Божа (пор. Римл. 15: 14, Гал. 6: 6, Кол. 3: 16, 1Тес. 5: 11, Євр. 3: 13, 10–25 – див. розд. IV).
- VIII, 283. Перероблена цитата з Єв. від Івана (14: 1 чи 27).
- VIII, 284. Порівняння Східної і Західної церков з Марією і Мартою (Луки 10: 38–42).
- VIII, 287. Іронічна формула "силою святого духа".
- VIII, 297. Цитата апостола Павла (1 Кор. 15: 36) (пор. розд. VI).
- VIII, 299. Переосмислення із Єв. від Матвія (22: 37–39). "Любов до ближнього нехай породить любов Господню".
- VIII, 301. Парафраза з Єв. від Матвія (19: 21).
- VIII, 304. Вказівка на Єв. від Матвія (5: 3).
- VIII, 322. Повчання селян за допомогою Святого письма, вказівка на послання до Римлян (13: 1) і П'ятикнижжя Мойсея (1 Мойс. 3: 19).
- VIII, 323. Вказівки на пекельні покарання і повчальну заповідь, як в прим. VIII, 282 (пор. розд. IV), цитата з Єв. від Матвія (6: 33).
- VIII, 330. Вказівка на Єв. від Івана (1: 29) як джерело картини художника Іванова й цитата (Івана 1: 46).
- VIII, 337. "Насущное прокормление", натяк на Єв. від Матвія (6: 11).
- VIII, 341. Парафраза апостола Павла (Ефес. 5: 22–23).
- VIII, 342. Вказівка на Єв. від Матвія (5: 22–24); нема праведного ані одного (Іов. 4: 17, 9: 2, 25: 4, Пс. 142: 2, Римл. 3: 10).
- VIII, 344. Тьма єгипетська (2 Мойс. 10: 21–22–23) з посиланням на її зображення Соломоном (?).
- VIII, 353. Переробка з Єв. від Матвія (6: 33).
- VIII, 367. Натяк на Єв. від Луки (19: 13–26) й Матвія (20: 1–16) з наступною цитатою з Єв. від Івана (14: 2).
- VIII, 368. Вказівка на муки пекельні (ужас загробного покарання).
- VIII, 383. Цитата "зубы красавицы".
- VIII, 405. "Библиейско-исполинское величие" в Державіна, російські селяни нагадують патріархів "древних библиейских времен" (Custine).
- VIII, 409. "Церковно-библейский язык" як одне із джерел російської мови.
- VIII, 411. Натяк на Єв. від Матвія (5: 22).
- VIII, 416. Натяк на ап. Павла (Римл. 2: 24 чи 2 Кор. 3: 6) (мертва буква, живий дух).
- Тексти й фрагменти пізніх 40-х років**
- VIII, 424. Формула "учит и вразумляет" (Кол. 3: 16) (пор. розд. VI).
- VIII, 431. У Стар. й Новому Заповітах часта метафора – "горькая чаша".
- VIII, 432. Повторний натяк на *Vox roruli – vox Dei*, цього разу без згадки Біблії (пор. "Тарас Бульба", II, 75).
- VIII, 433. Перероблена цитата з послання Римлянам (3: 4) (пор. розд. VII).
- VIII, 435. Нема праведного ані одного (як прим. VIII, 342).
- VIII, 437. Цитата з посл. Римлянам (3: 4) (як у прим. VIII, 433).
- VIII, 444. Цитата з Єв. від Матвія (5: 48) (пор. розд. VIII).
- VIII, 46(?). Вказівки на Єв. від Івана (14: 6) (Я... життя), посл. Римлянам (13: 1) та Нагірну проповідь.
- VIII, 463. Цитата з Єв. від Матвія (5: 42): "просящему дай!"
- VIII, 465. Повторна вказівка на повчальну заповідь, як у прим. VIII, 260, VIII, 282 (пор. розд. IV).
- VIII, 473. Метафора запашності ("облагоухаться"), ймовірно, за ап. Павлом (2 Кор. 2: 14–16) (пор. розд. IX).

Переклав Анатолій Ролік

Перекладено за виданням: Festschrift für Herbert Bräuer zum 65. Geburtstag am 14. April 1986/hrsg. von Reinhold Olesch u. Hans Rothe. – Köln ; Wien : Böhlau, 1986 (Slavistische Forschungen; Bd. 53). – S. 192–221.

Надія Онищенко

СЛАВНІ НАЩАДКИ ТАРАСА

Вже одинадцятий рік поспіль талановитих творчих школярів та студентів збирає на початку березня Ніжинський обласний педагогічний ліцей Чернігівської обласної ради. Ідея випускниці ліцею, а тепер уже доцента Ніжинського держуніверситету імені Миколи Гоголя Алли Кайдаш, набула регіонального розголосу. Її підтримали вже відомі автори, викладачі, чиновники й меценати.

У щорічному збірнику, який традиційно редагує поет і перекладач Олександр Гадзінський, усі учасники можуть порівняти власні вірші й прозу з творами інших конкурсантів. Кращі вірші друкує науково-популярний журнал для вчителів України та діаспори "Наш український дім", який видає Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою Ніжинського держуніверситету імені Миколи Гоголя. Неупереджене журі напередодні визначає переможців. Цього року Олександр Гадзінський та Анатолій Шкуліпа провели майстер-класи, під час яких назвали критерії оцінки, проаналізували представлені творчі доробки.

Нетлінні Шевченкові слова, які в Марини Конончук "з людьми проходять крізь століття", спонукають юних авторів переосмислювати власне життя, шукати свою неповторну стежку. Десятикласниця Ріпкінської гімназії Аліна Павловська хоче "просто жити квіткою в полі". Учениця 11 класу Ніжинської гімназії № 3 Вікторія Черненко хоч і стоїть "над над піщаним обривом перед вибором власної долі", вже відрізняє імітацію від правди. Їй "хочеться стати однієї із них, тих вільних бурхливих хвиль, що не вдаються до інсценування моментів відвертих та імпульсивних, словом, живуть, а не грають в кіно..."

Першокурсник фізико-математичного класу Ніжинського обласного педагогічного ліцею Василь Семенченко спробував творити і в поезії, і в прозі. Журі відзначило його образки, в яких зрілі філософські роздуми виражені цікавою образністю. "Кожен – цар своєї гори. Але що це за гора? О ні, це не п'єдестал пошани й величі! Це лише порожнє відлуння зруйнованих надій, сподівань, мрій... Це лише лицемірна гора душевного лахміття! Це ті маски, що їх кожен носить із собою щодня... Це лише розпач, біль і величезні мури, збудовані закомплексованістю та страхами..."

Одна з лауреатів десятого конкурсу Ярослава Ворчак не тільки перейшла в одинадцятий клас Прилуцької ЗОШ I–III ступенів № 9, але й підвищила поетичну майстерність: "Сліпнуть світи, гірко усім. Чую: "Не вми молодим".

Ніжинський літературний турнір для його учасників за одинадцять років став справжньою творчою лабораторією. Марина Лапай вже успішно опановує філологію в Гоголевому виші й удосконалює поетичні рядки. "Неси свою душу, немов чарівний грааль. Себе розіп'яти нікому не дай нагоди. Народжена жінкою ти, і твоя природа ніжніша за шовк і міцніша за гостру сталь".

Мирослава Уніат стала лауреатом премії Альбертської Ради Українського Мистецтва та кількох премій від університету Альберти в Канаді, де працює менеджером із розвитку бізнесу в міжнародній компанії. Юлія Якубів долає сходинки журналістики в Інституті журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Вони вже вітали теперішніх лауреатів разом з їхніми батьками та вчителями, директором Ніжинського обласного педагогічного ліцею Тетяною Шевчук, лауреатом обласної премії імені Софії Русової та обласного етапу Всеукраїнського конкурсу "Учитель року" в номінації "Директор школи".

Ми всі щиро захоплювалися талановитою ученицею 11 класу Київської гімназії східних мов № 1 Мариною Конончук, яка підкорює інтелектуальною образністю і гарним виконанням власних пісень у супроводі бандури.

Марина Конончук

ВІДЬМА ТА ІНКВІЗИТОР (Триптих)

Інквізитор:

Тисяча триста тринадцятий рік до Різдва Христового.
У темнім підвалі ріже легені повітря зимове.
Серце б'ється повільно і гучно, немов у воді.
Елізабет. Зелені очі. Коси руді.

Сатанинське дитя без єдиної краплі злості.
Ти просто Елізабет, трав'янисті очі, мідне волосся.
Ти жива і тепла. І в душі щось шкребе, шкребе...
Я чекав на відьму... А мені привели тебе.

В тебе пальці тонкі, шкіра як молоко, ти Елізабет!
Малахітові очі, шкіра – мов з теракоту.
Доросла жінка, але на колінах – синці,
І ночами вариш Усесвіт зоряний в казанці.

Моїми устами говорить Бог, Всесвіт пахне медом.
Філософським камінням виринаю з твого альбеда.
Повертаюсь до норми. Вдихаю повітря. Зимно.
Залишаю собі своє "не" і підписую. Винна.

Твої очі – болотяне дно, сміх – трунок із хересу,
Смарагдово-мідна Елізабет, плід моєї хворої ересі.
Згорає плаття, згорають дерева, згорають мости.
Не згорай, благаю, Елізабет. Світи, світи.

Елізабет:

Тисяча триста тринадцятий рік від Різдва Христового.
У темнім підвалі всю ніч не стихає розмова.
Кохання гірше від полум'я душу пече.
Підстав, Інквізиторе, відьми своє плече.
Я стуляю очі і бачу людей, вогонь,
Відчуваю на шиї дотик твоїх долонь,
Ти цілуєш мене, і серце твоє мертвіє.
Де ж тепер твоє Пекло? Де таємна вечеря?
Євангеліє від Матвія?
Ти кричиш божевільно і дивишся полум'яно.
Знаєш, церква – це ще не Бог, а відьма – ще не Диявол.
На чаклунку, буває, натрапиш серед Райського саду,
А на Сатану – там, де спів, фіміями й лампади.
Скоро зійде сонце. Твої подихи теплі й легкі.
Кажеш, Божий Син загинув за наші гріхи?
Згадай мене в тиху зимову годину,
Я помру за наш гріх. Підписуй. Я дійсно винна.
Милий мій Інквізиторе, пробач, наближається кат.
Мої пальці зламані і шкіра не з молока;
І коси зістригли, і очі припухли від сліз.
Милий мій Інквізиторе. Дивись на мене, дивись.

Лауреат першої премії Марина Конончук із
учителькою української мови та літератури
Людмилою Масловською.
Фото Олени Іваницької

Епілог:

Тисяча триста тринадцятий рік від Різдва Христового.
Невідомий автор встає з-за письмового столу,
Підкидає поліно в камін, іде до вікна.
Тисяча триста тринадцятий рік. Зима.
Немов навіжений, свище вітер у дверях.
Інквізитор і відьма вмирають на жовтім папері.
За вікном на площі тліє попіл, стоїть темна постать, падає сніг.
Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний,
Помилуй їх.

КОБЗАРЕВІ

В старезній книзі – лист осінній.
Пожовклий, майже кіновар.
Мов в храмі, під склепінням синім
І знов читаю я "Кобзар".

Немов видіння фантазійне,
Я бачу все, що ти творив.
В моїх очах палають війни,
Йдуть гайдамаки, лине спів.

З людьми проходять крізь століття
Твої оживші думки.
Шевченку, сонячним суцвіттям
Орнамент твій несуть віки.

І лине спів в тумані сизім,
Сердитий вітер завива...
Осінній лист в старезній книзі.
Й твої нетлінні слова.

Марина Лапай

* * *

Десь загублена осінь шепоче у жовтому листі...
Розсипає дощем синє небо забуті слова...
Я пишу тобі казку в холоднім терпкім передмісті
Про той сон, де ми разом, де світ нас від себе сховав.

Забуваються ночі і дні, переплетені щастям,
Тільки дощ мимоволі влітає сріблясті нитки...

Наші мрії чомусь невблаганно пошарпані часом.
Я пишу, тільки вітер заплутав усі сторінки...

Закружляє, забудеться, певно, навіки зітреться
Ця історія болю і щастя, побачень і зрад.
Ти дозволь мені вкотре очима торкнутись до серця...
Хай зігріє його мого смутку гіркий шоколад...

* * *

Не будь просто річчю, борися за все сама.
Хай вітер життя тобі вкотре не зносить даху.
А душу і тіло не варто нести на плаху
Ілюзій буденного щастя, яких нема.

Борися за свій олімп, забувай не тих...
Але пам'ятай про тих кращих, що десь на небі.
Милуйся цим світом, з собою борись за себе,
Шукай себе в шелесті вічних і мудрих книг.

Неси свою душу, немов чарівний грааль.
Себе розіп'яти нікому не дай нагоди.
Народжена жінкою ти, і твоя природа
Ніжніша за шовк і міцніша за гостру сталь.

* * *

Дощить зима... Розмірена агонія.
Дзвенять слова на вітрі навмання...
Терпкого сміху дика какофонія
Врізається у душі нам щодня...

Рахуємо банкноти, фрази, літери,
Плануємо кохання, як бюджет...
А щастя пахне затишком і квітами,
Його не збільшить передзвін монет.

Так хочеться сховатися під ковдрою...
Лише б востаннє вистачило сил
Здаватися комусь безмежно доброю
І ухилитись від отруйних стріл...

Дощить зима... і пахне мандаринами...
Хоч янголи заснули у п'їтьмі,
Та варто залишатися людиною
І вперто усміхатися зимі...

* * *

Іду, торкаюсь неба... чи води...
Таких, як я, мільйони... чи мільярди.
Та я прийду, не можу не прийти,
Поклавши душу у горнило зради.

Ти не молись на глянцевиий канон,
Краса від AVON – річ недовговічна.
А я – це я, далека від ікон.
Така, як є... Жива – свята і грішна.

А ти – моя не краща з авантюр,
Моя надпита похапцем отрута.
А час хоч переходить на алюр,
Та спогад не дає мені заснути.

Забудь мене, зітри мої сліди...
За мною не сумуй – усе минеться...
Та я прийду, не можу не прийти,
Щоб у біді зігріти твоє серце.

НЕ ВМРИ МОЛОДИМ

Тиша.
Сніги.
Сонця
Нема.
Тільки
Іди.
Вбивця
Зима.
Скрипка
Мовчить.
Очі
Німі.
Тягнеться
Мить,
Страшно
Мені.
Рветься
Усе.
Щастя
У снах.
Зникне
Живе
На білих
Снігах.
Сліпнуть
Світи,
Гірко
Усім.
Чую:
"Іди!
Не вми
Молодим!"

НАДІЯ

А хвилі несуть
і топлять,
і топлять її.
а чайки кричать,
і плачуть,
і плачуть до болю.
чужі кораблі,
лягають на дно кораблі,
укриті водою,
солonoю вкриті водою.
за ними ідеш,
і падаєш,
падаєш низько.
а скрині стоять,
і манять,
і манять когось
цим жадібним блиском,
скарбів неосвоєних блиском,
щоб краще жилось,

щоб краще померлим жилось.
нашіптують хвилі,
і просять,
і просять зостатись.
а сонце блискоче,
і кличе,
і кличе з води
наверх підійматись,
з надією впрост підійматись...
як роблять кити,
як кисень вдихають кити.
співає весна,
чарує,
чарує тебе.
а вітер летить,
і кида,
і кидає мушлі.
маяк проведе,
напевно ж тебе проведе
до жданої суші,
піском оповитої суші.
а хвилі несуть,
піднімуть,
піднімуть її.
і з чайками разом
із чайками я пломеню.
чужі кораблі,
лягають на дно кораблі,
лишають надію,
утопленим людям надію.

Юлія Кебкал

* * *

Чернігівщино, краю веселковий,
Стежинками твоїми я іду,
Збираю квіти й роси світанкові,
Збираю і до серденька кладу,
Цілющу воду п'ю твою джерельну
І калинову з дідових криниць,
Пірнаю в синь річкову та озерну,
Тону в перегуку твоїх дзвіниць.
Удосталь тут і простору, і світла,
А неба голубого – через край!
Садами вся земля твоя розквітла,
І вітами шумить довкола гай.
Тут дихається легко так і вільно,
А мова ллється піснею з грудей,
Живеться тут і радісно, й привільно
Між щирих, доброзичливих людей.
Поліський край, Чернігівщино мила,
Стежки твої в широкий світ ведуть.
Твоїх лелек у синім небі крила
Нехай тебе від лиха бережуть.

УВЕЧЕРІ Й УНОЧІ

Кожен із нас розумніший за кожного з нас. Кожен хоче вважати себе особливим. Кожен – цар своєї гори. Але що це за гора? О ні, це не п'єдестал пошани й величі! Це лише порожнє відлуння зруйнованих надій, сподівань, мрій... Це лише лицемірна гора душевного лахміття! Це ті маски, що їх кожен носить із собою щодня... Це лише розпач, біль і величезні мури, збудовані закомплексованістю та страхами...

Можна, звісно, кожну окрему особистість вважати індивідуальною, але який у цьому сенс?! Нас відрізняє лише те, наскільки висока ця гора й наскільки міцні мури, матеріали ж для будівництва всім дані однакові! Який сенс у тому, що суспільство розбивають на соціальні й економічні прошарки якісь учені, котрі вирошують пролежні на своїх офісних дупах?

Ми самі себе розподіляємо вище або нижче за інших, коли ізсередини розбиваємо мури! Коли самі розгрибаємо й викидаємо те сміття, що так ретельно складали у своє особисте звалище!

У принципі, так. Саморозвиток і нічого більше. Це все, що потрібно, аби спуститись на землю. Але навіщо?! Сам не знаю... Моя думка дуже суб'єктивна, тому самі вирішуйте, що краще для вас: залишитись на п'єдесталі брехні, яку так майстерно склали, що й самі почали вірити, чи наблизитись хоча б до мінімальної об'єктивності, розвіявши весь мотлох за просторами душі...

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Блохин Дарина Дмитрівна**, доктор філології, професор, академік АН ВШ України, член-кор. ВУАН у Нью-Йорку, президент Німецько-українського наукового об'єднання (Німеччина, Мюнхен).
2. **Брюзгіна Галина Григорівна**, провідний концертмейстер кафедри вокально-хорової майстерності Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
3. **Ворчак Ярослава Іванівна**, учениця 11 класу Прилуцької ЗОШ I–III ст. № 9 Прилуцької міської ради Чернігівської області.
4. **Грідіна Анна-Любов Олександрівна**, учениця 10-Б класу Хмельницького колегіуму імені Володимира Козубняка.
5. **Кайль Рольф-Дітріх**, професор Боннського університету, Німеччина.
6. **Кебкал Юлія Олександрівна**, учениця 2 курсу класу української філології Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради.
7. **Конончук Марина Володимирівна**, учениця 11-А класу Київської гімназії східних мов № 1.
8. **Коваленко Євгенія Іванівна**, кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
9. **Лапай Марина Леонідівна**, студентка 3 курсу філологічного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
10. **Луняк Євген Миколайович**, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
11. **Любченко Василь Григорович**, кандидат історичних наук, доцент Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя з 1974 до 1997 року.
12. **Моціяка Олена Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
13. **Науменко Микола Миколайович**, краєзнавець, м. Ніжин.
14. **Онищенко Надія Петрівна**, член Національної спілки журналістів України.
15. **Примак Олена Володимирівна**, вчитель вищої категорії, старший вчитель української мови та літератури Хмельницького колегіуму імені Володимира Козубняка.
16. **Ролік Анатолій Васильович**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
17. **Ролік Лариса Іванівна**, вихователь-методист ДНЗ № 7 "Дзвіночок", м. Ніжин.
18. **Саннікова Любов Павлівна**, культуролог, м. Київ.
19. **Сидоренко Валентина Олександрівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови і перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
20. **Семенченко Василь Сергійович**, учень I курсу фізико-математичного класу Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради.

Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори
"Наш український дім"
№ 1, 2016 рік

Періодичність – 2 рази на рік.

Матеріали для друку можна надсилати за адресою:

Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
вул. Крапив'янського, 2, кімн. 210
м. Ніжин, Чернігівська обл.
16600, Україна
e-mail: ukr_diaspora@ukr.net
Тел. 7-19-59

Підписано до друку.2016 р.
Гарнітура Computer Modern
Замовлення №

Формат 60x84/8
Ум. друк. арк. 14,18

Папір офсетний
Тираж 50 пр.

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
8(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №2137 від 29.03.05 р.